

THE
OPUS

2. évfolyam, 1. szám
 Felelős kiadó: Hodossy Gyula
 Főszerkesztő: H. Nagy Péter, szerkesztő: Vida Gergely
 Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József
 Szerkesztőség: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Nyomta: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Egyes szám ára: 2,60 euro. Éves előfizetés: 14 euro
 Megrendelhető a kiadó címén
 Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, II. ročník, 1. číslo
 Vydavateľ: Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479
 Sídlo spoločnosti: Laurínska 2, 815 08 Bratislava, IČO 30806372
 Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
 Šéfredaktor: Péter Nagy, H., redaktor: Gergely Vida,
 Grafický a obrazový redaktor: József R. Juhász
 Redakcia: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Tlač: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Cena jedného čísla: 2,60 euro
 Celoročné predplatné: 14 euro
 Registračné číslo: EV 3714/09
 ISSN: 1338-0265

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
 program Kultúra národnostných menšín 2010

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg.

S FINANČNOU PODPOROU
 MINISTERSTVA KULTÚRY
 SLOVENSKEJ REPUBLIKY

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPUS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Pozsony
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Horizontok

Hizsnyai Zoltán: Ének (dalbetétek versszerepekhez) [vers]	2
Bányai Tamás: Forralt bor és jó meleg [novella]	22
Veres István: Szalai Ferinek igaza van! [novella]	27

Darwinizmus

Lacza Tihamér: Darwin szelleme [tanulmány]	34
H. Nagy Péter: A hétköznapi elme darwinista kritikája [tanulmány]	48

Horizontok

Bettes István: No-Sí: A fekete lapok nem tágítanak [vers]	69
---	----

Fehér László: Talángrád [novella]	75
Macsovszky Péter: Beavatkozás [vers]	84

Palimpszeszt

Rácز Vince: Irodalmi csatározások Vörösmarty körül. Adalék Szerb Antal irodalomszemléletéhez [tanulmány]	85
Ondrejčák Eszter: Az ártatlanság halála (Kovács Magda: <i>A kiskígyó</i>) [műelemzés]	90
Szalay Zoltán: Egy szeretnivaló embergyűlölő (Charles Bukowski: <i>A semmitől délre</i>) [recenzió]	95
Hushegyi Gábor: Bartusz György – gesztus, időintervallum, indigó [bemutatószöveg]	98

Munkatársaink	100
----------------------------	-----

Ének

(dalbetétek versszerepekhez)

látom ott pizmogok megint az íróasztalnál
valami verset fabrikál de most nincs benne egészen
és sajna még az is amennyire merthogy
épp szerepvers lenne ugye tűzve ki célul
így hát próbálja kiebrudalni önmagam
de nem nagy sikerrel hisz ahhoz tudni
kéne azt is hogy mi is
lenne az
úgy érti mi
minden lenne ő ha
lenne egyáltalán
mindösszesen
úgy istenigazából egyvalami

néha izgatottan megvakarja a fülem
a testen próbálja megszondázni hol tart
az eb kirudalásában és ilyenkor mindig
megőrül hogy már megint sokkal kevésbé
érzi a kaparászást ami önbizalommal
tölti el és ez a lelki hadművelet sikerét
elvben nagymértékben segíti ugyan
másrészt viszont az önbizalom épp arra a fránya
kirudalandó ebre akaszkodik rá legszívesebben
és éppen olyan erővel vonszolja visszafelé
amilyen erős késztetést gerjeszt a kirudalására
önbizalom nélkül
azonban nem megy
fájdalom se ki se be
puktum

(SZÉLJEGYZET:

Belepumpálsz a büszkeséget.

Ettől fölöttébb rátartivá válik, ami
ellen pillanatnyilag nincs ellenszere.

Ez a helyzet hamarosan dacot vált ki
belőled, ami segíti önbizalmad és
– következésképp – büszkeséged
újratermelődését. Amikor te

a legbüszkébb vagy,

az ő rátartisága meg

már megkopott,

alaposan megalázod.

Ez megint pumpálással jár.

És így tovább.

Vagy:

Dacosan pumpálsz, ami bizony-
talanságra, vagyis önbizalomhiányra
utal, hiszen éppen a büszkeséget
igyekszik kipumpálni belőlem.

Ez ellen nem tudok mit

tenni, de amikor végre

magabiztossá leszel,

könnyűszerrel megtépáz-

hatom a büszkeségét,

ami újból dacossá teszi.

Ez előbb-utóbb megint

pumpálással jár.

Satöbbi.)

no persze ez még csak
a pszichés manőver egyik vetülete
a felveendő szerepről szó sem esett
pedig az aztán igazán emberpróbáló művelet
ráadásul nincs is hozzá ember
úgy érti egy konkrét ego amely
– miután sikeresen felszámolta önmagát
vagyis azt a szerepet amelyet korábban
önmagaként leggyakrabban (ám valljuk be
mindegyre langyosabb sikerrel) alakított –
magára ölthetné az új szerep-egót

mivelhogy egyrészt itt ebben a testben egyszerre eleve többen is játékban vagyunk (amiként főntebb célozánk is már erre) másrészt meg igyekszünk mindnyájunkat egész nyájnyi önmagunkat a lehető legtávolabbra kiakolbólítani hogy megfelelően tágas teret teremtsünk az újdonság figurának nincs is más választásunk ha nem szeretnénk a színlelt átéltszerepből származó ripacsaként ki-kikacsintgatni a közönségre

*A nevem Zoltán,
de hívjál csak egyszerűen Zoltinak.
Így szólították azt a rokon bácsit is,
akivel gyerekként szántani jártam,
és a Szelesen a vezér muraközi hátán
feszítettem egy maszkabálra készült,
kartonpapírból formázott, vörös
selyemmel borított parádés
huszárcsákóban, jobbomban
nikkelezett játék karddal. Szemben,
a vasútállomáson hatalmas gőzös
harákkolt unottan, most hozta apámat
Rimaszombatból, és én abban bíztam,
épp akkor pillant meg, amikor a kert
végében nagy szabyalengetés
közepette és heves csatakiáltások
kíséretében magam fordítom meg
a két harcedzett vén igavonót,
de apámat elsodorta az ingázók
vöröshagymaszagú, kocsonyás
tömege az állomási kocsmá
irányába két nagysörre, mire
az én vitézi buzgalmam is
alábbhagyott, és tekintetem
lassacskán megállapodott
a csúrfalakon pásztázó,
vörösessárgából ciklámenbe
hajló sejtelmes fényeken;
már alkonyodott.*

és tetejébe ha az akolból kiírás mértékének
tesztelésére valamelyest módunk is nyílik
a szerep átélésének mélységét nem vizsgálhatjuk
meg holmi fülvakarással mert bizony nincs fül
se más testrész amely arról számot adhatna
és tulajdonképpen már nem is lenne kinek
vagy kiknek
vagy mit tudom mi
tán elsírod magad
(az összes önmagáid)
vagy legalább
egész a láthatárig
elhemzsegsz mint az áradás
egy szemből ezreket aratsz
de soha semmi ráadás
s végül magatokban maradsz
a háromszemélyű egylényegűvel

és ahogy az már az ilyen nagyobb
férfitársaságokban lenni szokott
persze a nőkre terelődik a szó

*Hajnalodott. Mérgesen föltéptem a cipzárt,
és sértődötten kiléptem a sátorból. Ciános
szavak szivárogtak a ponyvából, és szívósan
araszoltak utánam. Fülledt nyáréjszaka volt,
a csillagok szinte tüzeltek és szorosabbra
fonták csatárláncaikat; rohamoztak
előlről, jobbról, balról, fölülről, hátulról,
még a horizont felől is iszonyúan nagyot
lobbantak torkolattüzeik. Valahány
szárnyas rovar van a világon, mind ide
sereglett, bozsgott, kavargott, mart. Kipállott
a seggem és lángolt a bőröm. Kedvesnek
kellett volna lennem. Itt volt az ideje. Nem túrt
halasztást. De nem voltam kedves. Kimentem
a partra. Szinte kihulltam. És megmártóztam a
vízben, mely sós volt, mint a veríték. Lebuktam,
bukfencet vetettem benne, s úsztam, úsztam, bel-
jebb, egyre beljebb. Aztán hanyatt vettem ma-*

gam, és lebegtem. A csillagok lobogtak. Addig lengedeztem a hullámokon, amíg minden cián kioldódott belőlem. Úgy sodródtam partra, mint egy fatönk. Érzések nélkül, teleivódva, dagadtan.

Már pirkadt. Föltámadt a szél, és felágaskodtak a hullámok. Egy darabig még megálltam a fövenyszegélynél, figyeltem, mint halványodnak a csillagok, hogy borul vérbe az égbolt öle, aztán visszabaktattam a sátorhoz, leguggoltam, és ellibbentettem a szúnyoghálót.

A póre far hasadékanak tövén ébenfekete bozót sarjadt. Mögüle bíborvörös ajkak derengtek; mint a megkocsonyásodott bikavér. Egymáshoz illesztett mutató és középső ujjammal beleszántottam a rengővé testesült nedűbe, fodros mezsgyét vonva a far halmai közé, majd számhoz illesztettem a húsos serleget, és ittam, szürcsölve habzsoltam, de nem fogyatkozott, sőt kisorjázott, kitelt és megdagadt, mintha nyelvem lapátján élesztőt toltam volna fel a selymes izomrostokból fonott kemencébe. Meg se mozdult, jobb karját homloka alá téve hasalt a gumimatracon. Fölé négykézlábaztam, s tettem dolgomat. Ringtunk a puha gumitömlőn, és furán dülöngélt a sátor, lábam meg kint rekedt, ott lelt egy mélyedést.

(SZÉLJEGYZET:
Ének
a „Belepumpálsz
a büszkeséget...”
kezdetű előző
széljegyzet
dallamára.
Kánon.)

*Épp ez idő tájt vonult az árnyékszékre
a korán kelők első hulláma: az agglegények
s a pelyhes szúzikék, akik mellettünk
elhaladtukban úgy megszorították a két
méternyi toalettpapírt, melyet a nagy, közös
tekercsről pazarlón, egyszersmind nemi
felsőbbrendűségüket demonstrálandó letéptek,
hogy a körmeik nyomán vér serkent tenyerükből.
Aztán törülközővel nyakukban, másfél hüvelyes
fogkeféjüket előreszegezve, mint a kopját,
megindultak a visszeresedő combú, öregedő
szépségek – de semmi. Jöttek a bozontos
ráncolatú nagypapák, hatalmas klott gatyában,
habszivacs strandpapucsban – és még mindig
semmi. Már a sörpocakos családfők is rajzani
kezdték a kempingbüfé felé, s megeredtek
az egybeszabott nagymamik, teáskannát,
gyorsforralót himbálva dagadt karjukon.
A karéjba rendeződő tinik épp szembe-
találtak a már szálingózó csipás
suhancokkal – amikor... Nem előbb!
A fekvőtámaszból rögvest felfejlődtem
álló helyzetbe, s a magasba szaporod-
tomban ügyesen megkaparintott konyakos
flaskó zavaros optikáját garatom fókusza
fölé helyezve kémleltem az eget.
Kellemes strandidő mutatkozott.
Kiköptem hát a fulladt bogarat,
ami a mandulámon megakadt,
s elballagtam a kihalt plázs felé.*

a nők valójában – ezt szögezzük le – mindig
egyetlen elképzelt nőben testesülnek meg aki
alkalmanként alakot modort és szellemet
cserél miként a felleg is egy miccenésre
önmaga mutánsává gomolylik – és
alkalmaknak úgy igazában sosem
vagyunk híján mert hol a kert alatt
riszál egy kis bögyös vörös ideája
hol a teraszon sündörög egy pisze fekete

telített érzete hol egy alabástrombőrű
boglyos szöszű sűrű képzete gombolyodik ki
a kályha mögül hol meg a manzárd hálójában
tapinthatni ki szinte egy kedves érzéki barna
tömény jelenlétét és néha egyszerre is
próbára teszik élvezeteg érzékeinket
s az *egyetlen elképzeltben* testesülve
csaknem egészé egyesülnek velünk

– no de

ilyenkor rögvest fel is horkan a férfitársaság
tekintélyesebb része merthogy a szét-
választottak egybeforrasztása
úgy vélik őket illeti meg merthogy
e bonyolult műveletet igazán
szakszerűen csak az lehet képes
végrehajtani aki annak idején az
elkülönítésből is kivették részüket

– vagyis

a daraboló gyilkosok gondolják a többiek és
fejben mi másban csak azért is kísérletet tesz-
nek az elcsatolt részek összeillesztésére szellemi
inspiráció kicsiholása végett mélyen behatolva
az anektált szerves anyagokba és az
anyagok ringatta szellemek is beléje
miközben naphosszat estveledik a
búbánatvölgy fölött csak a hideglelős
kereszt szikrázik déli napsütésben
de ennek persze semmi köze
nincs se a nőkhöz
se az én-váltáshoz
se az énekhez

– egyelőre

kopogjuk is le hát menten
kipp-kopi-kopp-kopp
nincs neki köze

*Végigdőltem a finom szemcsés homokon,
és a konyak útját követtem. Amikor
végighömpölygött testemben a szesz,
és kellemesen elernyedtem, távoli hangokra*

lettem figyelmes. A beszélgetés két különböző idegen nyelven folyt. A női hang tulajdonosa valamelyik szikár s hűvösen távolságtartó északi nyelvet beszélte, a férfi a dallamos mediterrán nyelvek valamelyikén szólalt meg. Úgy tűnt, nem értik egymást. A nő, aki a kimért északi nyelvek valamelyikét bírta, furcsa mód izgatott, anyanyelve alaphangulatától merőben különböző heves tónusban hadart, míg a férfi komor és darabos közbevakantásokra szorítkozott. Egyikük nyelvét sem ismertem, még csak szavakat sem tudtam azonosítani, mégis az a benyomásom támadt, az idegen hölgy egy helybeli tisztségviselő – talán egy rendőr – figyelmét próbálja ráirányítani valami általa tapasztalt rendkívüli rendelleneségre. Jóleső ernyedtségem és a mind erősebben szemembe tűző nap visszatartott attól, hogy felpillantsak és kielégítsem kíváncsiságomat. Másrészt, egy homokdűne takarásában feküdtem, s tudtam, nem elég felkönyökölnöm, hogy a furcsa beszélgetőtársakat megfigyelhessem, fel kéne kúsznom a homokhalomra, s a hosszú szárú, sápadt fűvet szétlebbentve kellene körbekémlenem. Ehhez nem volt erőm. Így hát a kényelmesebb, egyszermind izgalmasabb megoldást választottam, mint már annyiszor. A képzeletemre hagytakoztam. Erőt gyűjtöttem, aztán erős koncentrációval lassan emelkedni kezdtem. Néhány perc elteltével madártávlatból szemlélhettem az eseményeket. A harmincas szóke megragadta az uniformis kihajtóját, másik kezével pedig nagy félköríveket leírva a part felé bökdösött, és ömlött belőle a szó. A kreol bőrű egyenruhás közömbösen

követte, egyik kezével a hisztérikus
kacsóktól igyekeztén megszabadulni,
a másikkal pedig csitító mozdulatokat
ismételgetve. Olykor az ismeretlen
jelentésű szózuhatagba trombitáltatta
öblös baritonját, ami a testület
tekintélyének és elszántságának,
ugyanakkor megzavarhatatlan
nyugalmának is félreérthetetlen
kinyilvánítása volt, s egyben
azt is az egyre szaporodó
hallgatóság tudomására hozta,
hogy e hangok tulajdonosa
nyugdíjas állást tudhat magáénak
és feljebbvalóinak teljes
bizalmát élvezni. Közben
feljutottak a homokdűne
tetejére, s a derékig érő fűcsomók
közül megpillantották a
parton fekvő férfit,
akire az északias szőkeség oly
vehemensen próbálta fölhívni
a figyelmet. A férfi a hátán feküdt,
szeme lehunyva, semmilyen életjelet
nem mutatott. Az egyenruhás
komótosan leballagott a
homokdombról, fölemelte
a férfi ernyedte csuklóját,
s habár sejtette, feleslegesen
(de hát a szabályzat, ugye...),
nagy, lusta karlendítéssel maga
elé emelte még a karóráját is,
kivárt, aztán felegyenesedett,
és egy nemzetközi karmozdulattal
jelezte: itt már nincs mit tenni,
kampec, vége. Leemelte vállszíjáról
a rádiótelefon mikrofonját, monoton
hangon jelentést adott, majd cigarettára
gyújtott, és visszaballagott az árnyékba.

nincs köze hiába terpeszti szét
pszichéjét amennyire csak tudja
nincs köze pedig egyben sincs
nem egész
legeslegfeljebb
rész-egész...

a részeg ész

rím elhagyásáért
egyébként elismerés
illetné meg
ha lenne kit
és lenne ki
részéről – úgy értve hogy
ha lenne valakinek olyan
része aki nem csak ki-
ismerni hanem el-
ismerni is merni
tudna – és
a többi...
sőt többi
stb.

*A Somos agyagdombjai felé kerekkez-
tünk apámmal, ő elöl, én meg a
legendás BMX-ekről nagy műgonddal
koppintott, Diamant márkanevű,
új keletnémet bicajommal utána.
Picit magas volt még nekem, pedig
apám csontig leeresztette az ülést.
De azért így is meg-megelőztem,
hol egyik, hol másik oldalt térve le
a kevésbé hepehupás, keskeny ösvényről
a rázós traktornyomba, fölényes, sőt kissé
unott lazaságot tettetve...*

Aznap

*írtam első versemet. Pontosabban ketten
írtuk, vagyishogy mondtuk apámmal,
ő az egyik, én meg a másik somfán ülve,
egymásra felelgetve sorjáztattuk a
ragrímekeket (gondolom), miközben fonott
kosárba gyűjtögettük a már bordósodó bogyót,*

*az augusztus végi délután sejtelmes, már kissé
ferdén oldalgó napsugaraiban lubickolva,
a dombhát falu felőli, északnyugati oldalán...*

(SZÉLJEGYZET:

Talán éppen innen
eredeztethető lírám delejes
sarki fénnel átítatott,
de az érzéki dél felé sóvárgó,
némi öntudatlan keleti
vajákossággal ízesített
nyugatiassága.
Amennyiben mindez
jellemző lírámra.)

*Egy darabig még emlékeztünk is a jobban
sikerült strófákra, aztán fokozatosan a vers
minden szava leszivárgott a tudatalattinkba
vagy még annál is mélyebbre. Időnként –
persze mindegyre ritkábban – megpróbáltunk
közösén leszagolni a mélybe, hogy legalább
valamicskét felidézzünk – nem, nem is igazán
a versből, hanem annak az augusztus végi
délutánnak szavakban fosszilizálódott
hangulatából. Legutoljára 2006. október
15-én, a rimaszécsi Bumeráng teraszán,
két-két nagysör rásegítése mellett.*

amikor azonban énekről beszélünk
(miközben furtonfurt azt kell tapasztalnunk
hogy különféle habitusú énjeink halmazai
minden erőfeszítésünk ellenére is nagy
előszeretettel lógnak bele épp favorizált
énünk tulajdonságainak és lehetséges
narratíváinak halmazába) bizony
mindig felmerül egy fogós csalá-
finta kérdés (és a fölmerülés
pillanatában persze még
az is sokszor tisztázatlan
valójában kiben is

merül fel ez a kérdés)
nevezetesen:
amikor (az említett perifériális
átfedésektől eltekintve)
valaki kizárólagosan egy
bizonyos valaki
hol van
mit csinál
mint múlatja idejét
mi a francot kezd magával addig
a lehetséges többi?

*A Bumeráng teraszán akkor megállt az idő
a címnél: „Somfán írott költemény”. Sőt,
észrevétlenül még onnan is visszafelé
kezdett el csordogálni. Megvolt végre
a lovasbemutató is, aztán kacsázni
tanított a Rima-parton, lefényképezett
egy óriási úri tőkön ülve a már
akkor is ösöreg Fokaflexszel,
amely most Aquinói Szent Tamást
takarja a könyvespolcomon
(takarhatná a Láthatatlan légiót is,
de direkt megnéztem, Tamást takarja),
majd tettünk néhány kört a bringán,
amelyen Ózdra járt, a vasműbe,
még a háború után is, feketén,
a saroglyán ültem, de nem volt
szabad a küllők közé nyúlnom,
mégpedig igen nyomatékosan,
ezért hát csupán egyszer
tettem rá egy óvatos kísérletet,
bottal, miután föltápaszkodtunk
a porból, talicskába ültetett,
és eltolt a régi házba, egyre kisebb
voltam, egyre gyámoltalanabb,
aztán már nem is voltam, hat
évvel a születésem előtt döcögtünk
az idő rozoga homokfutóján, amikor
két fiútestvérem született, az egyik,*

neve se volt neki, halva,
ikertestvére, Lackó bátyám pedig,
aki már odabent hullamérgezést
kapott (s bizony ma már nyugdíj előtt
áll a paradicsomban), egy hetet élt.
Én meg amikor végre világra jöhöttem
(már a második korsó alján jártunk),
mert bizony orvosi javallatra nem
születhettem meg azonnal, akkora
e világi életet kellett elkezdenem élni,
hogy a bátyáimét is maradéktalanul
tartalmazza.

(SZÉLJEGYZET:

Ezért aztán soha
nem is gondolhattam
magamra úgy, mint
egyvalakire,
s ha néha kacérkodtam is
az eggyé válás illúziójával,
elég volt a tükörbe pillantanom,
mert még a testemen is
van némi jele, hogy magam is
minimum kettőnek indultam.)

2006. halottak napja volt.
Este Pozsonyban, a közeli
Szent András-temetőben,
hármásban, ahogy már
jó pár éve, gyertyát
gyújtottunk távolban
nyugvó halottainkért...

(SZÉLJEGYZET:

A halottak napja meg is ihletett.
Az alábbi szöveg aznap
virradóra készült el:
„Kilépsz az utcára, megy a film
a fejedben, beszélő hadar, snitt,
metaforikus történelmi tabló,

sci-fi-elem, elvetve, snitt, kistotál,
beszélő személye keveredik főhős
figurájával, újabb bonyodalmak, snitt,
hősnő jobbról, kiagyalt lódenkabátos
mellékszereplő balról, elhúzott száj,
meglibbenő hajtincs, snitt, elmosódott
gyerekkori emlékképek, úgymint tűzfal,
kukoricasiló, meglesett csöcs, kihúzva,
visszaiktatva, fűzfa, pékség,
pitypang, gőzmozdony, kerek
kút, köpülő, somfa... Kulcsra
zárod a kaput, a kéményből kilazult
banális fél téglá már úton van, kilépsz a
szerkesztőség felé, film pereg, téglá jön,
mellékszereplő felordít, téglá kopp, nagytotál,
snitt, fekszel a járdán, film lepergett,
vetítőcsévén csattog a filmszalag, vér
szivárog, lecsordul, csobog, kanyarogva
araszol, hátára kap egy megsárgult
falevelet, beúszik a Vége felirat,
beszélő kaput, szerkesztő kaput,
hősnő sikoltva tárja a kaput,
karján gyermekszár, kezdő
megdöbbenés az arcán,
hajtépés, gyászkalap, hullaház... És
volt-nincs stílus, és volt-nincs drama-
turgiai metszéspontok, és volt-
nincs drámai csúcspont... És a
kéziratot hümmögve betűzi
egy őszülő szerkesztő, mérgében
néha az asztallaphoz koccintja olcsó
töltőtollát, megszívja a fogát és a saját
évek óta készülő regénytrilógiájára gondol,
csesznek meg, itt kell izzadnom ezzel a
ganéjjal, nincs időm megírni
a kulcsfejezetet, aztán úgy dönt,
nem szarozik tovább, megcsinál
néhány szórendet, kitesz egypár
vesszőt, és lesz, ami lesz, de
nem lesz semmi, csendben

megjelenik a könyv, kap néhány
óvatos kritikát, merthogy [friss]
halotról vagy jót vagy semmit,
felkerül néhány könyvespolcra,
öt-hat évig porosodik, aztán
váratlanul kilazul a komód
egyik lába, veszélyesen
inogni kezd a súlyos pácolt
fenyőfa bútor, valamit
tenni kell, mielőtt orra
bukik és maga alá temeti
a fényképtartóban őrzött dedikált
John Lennon-portrét, néhány
társával együtt őt is leemelik tehát
a legfelső polcra, fedelét összecsapkodva
kissé kiporolják, és feldúcolják vele
az értékes fenyőkomódot, a fiókokban
biztonságban érezhetik már magukat a zoknik,
az elszíneződött ülepű alsóneműk, és John Lennon
is békésen meditálhat tovább a díszes keretű
gobelinkép alatt, ami naplementében bőgő
szarvast ábrázol, jobbra hegyi patak
csörgedez, vadkacsákat ringatva, körben
mélyzöld fenyves, fülemülék dalolnak
az ágakon, s egy letört koronájú
fenyő csonka ágán szomorú
vadgerlepár üldögél, míg a
fatörzs mögül sátáni
tekintetű orvvadász
cserkészi be a mit sem
sejtve tollászkodó
hófehér hattyút.”)

*Épp csak hogy haza-
értünk a temetőből,
csörrrrrrrgött
a már akkor is
csak ritkán
csördülő
vonalas*

telefon.
A húgom
hívott. És
engem
kért...

képzelnék el hogy valakit
amikor ő épp másvalaki
sürgős ügyben keresnek telefonon
mi történik ilyenkor?
minden úgy történik meg vele
mintha egy
bár éppeni önmagához közeli
de azért mégis csak más
valakivel?
vagy ő is úgy történik meg vele?

*A szíve, mondta a fehérköpenyes, és sztetoszkópját
kiakasztotta a füléből, majd a nyakára csíptette.
A nyaka szőrös volt. De nem a haja folytatásaként;
a göndör prémes hátáról csapott fel az ingnyakon
túli területekre. Nyakkendőcsomója fölé is sűrűn
kitüremlett, s ahogy beszéd közben le-föl járt az
ádámcsutkája, úgy tűnt, mintha azzal akarná
az ingnyak mögé tuszkolni a kitóduló bolyhokat.
A feje búbja viszont erősen kopaszodott.
Felülről olyan volt, mint a fészek. Mint egy
üres fészek. A szíve..., ismételte meg
egy közepes sóhaj kilégzéséből származó
levegővel. Lassan lejjebb ereszkedtem.
Aztán egy könnyed, erőtlen, majdnem légies
balsejtelem ösztönözte kíváncsiságtól hajtatva
még közelebb lebbentem, de mivel a fehér-
köpenyes lehajtott fejétől még mindig nem
nyílt meg megfelelő kilátás, lehuppantam a szépen
kigyúrt fészekbe, és onnan kémleltem le a testre.*

minden ugyanúgy
történik-e meg vele
mintha vele történne meg

vagy vele történik úgy mintha
valóban vele történne meg?

*Engem kért.
A rimaszombati
kórház intenzív osztályának
folyosójáról hívott. Baj van
Édesapával.
Infarktus.
Azt mondja az ügyeletes
orvos, tíz százalék esélye van.
Tíz perc sem telt el,
a telefon megint megszólalt...*

ami megtörténik
mindenkivel megtörténik
vagy mindenki megtörténik
mindenkivel?

*Igazából meg sem lepett, hogy magamat
láttam ott feküdni, pedánsan törzsem
mellé fektetett ernyedtt karral, vébe rendezett
talppal, kisimult, krétafehér bőrrel, behorpadt
mellel, faggyúnyugalmú szemhéjjal.
Egészen tetszetős, rendezett hulla voltam.
Szinte jó volt rám néznie. Megnyugtató,
hogy semmi visszatetszőt, semmi megalázót
nem találtam sem magamon, sem a helyzetben.
Normatív tetem vagyok, konstatáltam
megkönnyebbülten, ...és abból, hogy ezt így
kimondtam magamban, hogy most ez így felöltött
bennem, eszembe jutott..., úgymond, eszembe
jutott..., szóval felmerült a kérdés: ...hol? anyagi
értelemben és térbelileg hol merül fel ez a kérdés?
És ha már felmerült, és nyilvánvaló materiális
kötelmek nélkül merült fel, nem kézenfekvő-e...
szóval, nem egyértelmű-e, hogy a lélekhez, sőt
a szellemhez nem kell hogy feltétlenül köze
legyen az anyagnak...*

(SZÉLJEGYZET:

Ennek a versnek az első változatát
a narrátornak egy kavicsszemmel folytatott,
egyre hevesebb dialógusa tagolja.
A kavics alábbi vehemens replikáját
például erről a szöveghelyről töröltem:
„Jól hangzik... Csakhogy aztán felébredtél.
Felébredtél, és szagoltad, tapintottad, láttad,
hogyan anyagba, mégpedig nagyon is romlandó,
gyakori lebomlásra hajlamos szerves anyagba
vagy ágyazva... De mit beszélek! Nem vagy
te sehova se ágyazva, mert egész egyszerűen
nincs az a te, amit ágyazni lehetne. Te
magad vagy az ágy. Az ágy a te, amiben
álmodtál s amiben felébredtél. Az ébredések,
a hasztalan, haszontalan, a reménytelenül
tökéletlen ráébredések ágya vagy.”)

*Egy idő múlva a fészekből nyíló kilátás
sem elégítette már ki kíváncsiságomat,
lepilinkéltem hát a testre, amely még egy
pillanattal ezelőtt is magában hordozott.
Körbetapogattam, begomolyogtam ormait,
elleptem üregeit, hajlatait és horpadásait.
Tetszett a formája, csak valahogy idegennek,
elhagyatottnak, üresnek hatott. Ez meghatott.
A régi jó test, testem, aranyos testecském,
aki olyan, de olyan sok szolgálatot tettél már
nekem, és most így elárvultál, nemsokára
bomlani kezdesz, máris fészkelődnek hűtlen
sejtjeid, legszívesebben rögvest új formációkba
rendeződnének. De ezt már igazán nem hagy-
hatom..., hogy így, a szemem láttára... szóval,
hogy így előttem formálódj át valamivé, amihez
sosem lesz már közöm... Belebújtam hát, és
tetőtől talpig kényelmesen elterpeszkedtem
benne – kellemes érintések, de micsoda
gyengéd érintések lepték el hirtelen, orrát
pipereszappan illata csiklandozta, most ész-
leltem csak, mennyire hiányoztak nekem is*

*ezek a csalfa testi észleletek, és hogy a kék
forrását kifürkészem, résnyire kinyitottam
...a szemét...
...vagyis...
...a szemünket...*

*Kinyitottam a szemem,
és a fészekre pillantottam, a fészekre, amelyben
még nemrég is ültem, ahonnan szemléltem
átrendeződni, új formációba összeállni kész,
hamarosan ragacsos-kocsonyás folyadékká
változó testanyagomat, és a fészek helyén most
egy bolondosan feltűzött, kedves konty bólogatott,
majd a mellkasomra hajlott, a mellbimbómat
csiklandozta, és valami olyasmit motyogott, hogy
farkaséhes vagyok, Cuncimókus, gyere, harapunk
valamit a lugas alatt, még napszúrást kapsz nekem
ebben az eszement forráságban!...*

hívnek vagy te hívsz
amíg nem egymást
hívják nem bírsz
elszakadni akárhány
vagy is –
vagyis
maradsz
egyben
több

egyre
több
egyretöbb
egyriereretöbb
egybenegyretöbb
s egyben egyre magadabb

és végül széthemzsegsz

Hivatalos igazolás, 1971

„Alulírott Ing. Alexander Jiroušek igazolom, hogy ezt a felvételt egyedül készítettem 1971. február 2-án, 7:29-kor. A felvételen Bartusz György látható Kassáról.”

A PANEL HÍZBŐL KIMEGYEK AZ UTCÁRA
Bartusz

Podpísaný Ing. Alexander Jiroušek hodnoverne potvrdzujem, že tento fotografický záber som urobil sám dňa 6. 2. 1971 o 7.29 hod.

Na snímke je Juraj Bartusz z Košíc.

11. máje 1971. 1971. február 2. este
dňa 4. apríla 1971

Forralt bor és jó meleg

Dérnyi Ákossal madarat lehetett volna fogatni. Jutalmat kapott és még elő is léptették. Csakhogy a madarak eltűntek fészkeikben, vagy tovaszálltak délre a farkasordító hideg elől, amely megdermesztette az egész országot. Ákos is felvette magára szőrmével bélelt nagykabátját, meleg sálát tekert a nyaka köré, kucsmát húzott a fejére, vastag kesztyűt a kezeire, mielőtt kilépett az értekezletnek helyet adó épületből. A jéghideg északi szél még így is megtalálta ruházatának réseit, csípett a kabát alatt, marta fejét a kucsma szélén. Összehúzta hát magán a kabátot, amennyire csak tudta, és sietős léptekkel indult hazafelé. Kocsiját nem használta aznap, a jeges utakon kockázatos lett volna hajtani a drága járművet. A legnagyobb elővigyázatosság mellett is előfordulhat koccanás. És ha még csak koccanás!

Sietsége ellenére is óvatos volt, következetesen a lába elé nézett, nehogy megcsússzon a jégburkolt járdán. Az utcai lámpák fénye megvilágította az utat, de ott, ahol árnyék vetődött a járdára, elég egy vigyázatlan lépés, máris kitöri kezét vagy lábát. A bérház közélébe érve tekintett csak fel, akkor is csak azért, ég-e a villany a harmadik emeleti lakásban, ahol végre az otthon melege várja. Egy pillanatra, inkább szokásból, mint tudatosan, megállt, félrefordította fejét, ellenőrizni a mellékutca sarkán parkoló autóját. Elégedetten nyugtázta, hogy a hófedte autó érintetlenül áll ott, ahova legutóbb leparkolta. Hó és jégréteg védte a kocsit idegen kezekről.

Pillantása a lehúzott redőnyű üzletre tévedt, s ekkor vette észre annak beugrójában azt a rongykupacot, amiről úgy vélte, valaki odavetett mocskos gönchalmaza. Bosszankodva csóválta fejét, még szerencse – gondolta –, hogy nem az autójára hányták ezt a szemetet a ház előtt álló kuka helyett. Folytatni akarta útját, amikor a gönchalmaz előbb megmozdulni látszott, majd egy emberi ábrázat bukkant fel két rongydarab között.

Dérnyi Ákos közelebb lépett. Beesett szempár tekintett rá a rongyok közül, riadtan, ahogy kelepcébe esett és menekülésre képtelen állat néz fel a csapdát állító vadászra.

– Hé, jóember! Mit csinál itt? – kérdezte Dérnyi Ákos megrökönyödve. – Csoda, hogy nem fagyott még meg. Csak nem itt akarja tölteni az éjszakát?

Nem kapott választ, csak a piszkos szöveghalom rándult meg, amint a borostásképű, beesett arcú alak – védekezésképpen – öszszebb kucorodott.

Dérnyi Ákos cipője orrával megbökte a rongyhalmazt.

– Hallja! Itt fog kihűlni egy órán belül. Nem talált magának jobb helyet?

Erre sem érkezett válasz. A cipőorr ismét böködni kezdett.

– Gyerünk, jóember! – förmedt a megrémült alakra. Aztán, egy hirtelen ötlettől vezérelve, enyhültebben folytatta: – Na, tudja mit? Jöjjön velem! Kap nálam egy pohár forralt bort, az átmelegíti, a többit majd meglátjuk.

Hosszas unszolásra az alak megmozdult. Ahogy a redőnybe kapaszkodva feltápáskodott, két rojtos, szakadozott pokróc hullott a földre. Aztán ott állt Dérnyi Ákos előtt a hajléktalan, minden ízében remegve. Még mindig félve lapult a boltmélyedés sarkába, nyakát behúzta, két karját fázósan összefonta mellkasán. Lehorgasztotta fejét, úgy nézett fel a prémbe burkolt férfire, riadtan, ellenségesen. Alacsony, véznára fogyott ember volt. Most, hogy a lehámlott pokróc már nem védte, hideg rázta, mint a lázas beteget.

– Gyerünk, ha mondom! A végén még engem is megvesz az isten hidege.

A férfi végre kilépett a boltmélyedésből. Dérnyi Ákos egy karlendülettel mutatta az irányt. Lassan haladtak a kapuig, a hajléktalan tétovázva meg-megállt, mint akit csábít valami, mégis tart attól, hogy törbecsalják. A kapu előtt hátramaradt, tisztos távolból szólalt meg először.

– Forralt bor, he? – Rekedtes, nyögős hangja volt.

– Az hát. Na, jöjjön már!

A lépcsőházban melegebb volt, de még itt is, mintha füstöt eregetnének, áradt szájkülből a fagyos pára. Dérnyi Ákos a neonvilágítás erősebb fényénél tüzetesebben szemügyre vette újdonsült védencét.

A férfi nyeszlett felsőtestét kopott, feslett bélésű fekete dzseki takarta, pipaszár lábait megállapíthatatlan színű mackónadrág. Fejét és füleit zöld kötött sapka védte a hidegtől, gémberedett ujjai mocskos kendő alól feszültek görcsbe. Mindkét lábfeje rongyokba bugyolálva, csak sejteni lehetett a rongyok alatt valamiféle cipőt.

Azonkívül ez az ember mosdatlan volt.

Dérnyi Ákos orrát erősen irritáló savanykás bűz csapta meg, amitől hátrált egy lépést és leplezetlen undort jelző fintorba rándult az arca.

Ebben a pillanatban megbánta, amire vállalkozott. Lázasan törte fejét, miként szabadulhatna ettől a tehertől, amit ilyen meggondolatlanul a vállára vett. Nem is értette, mi fordulhatott meg az agyában, hova tehetette józan eszét, amikor meginvitálta ezt az emberi roncsot, aki iránt most még csak szájalmat sem érzett. Felmerült benne, hogy útjára engedi, még magyarázattal sem tartozik. Ugyan mit kéne magyarázkodni egy ilyen féregnek? Mégis úgy érezte, bármiként küldené is el, akár kérlelve, akár erélyesen parancsolva, az már megalázó mentegetőzés. Márpedig akkor dőljön össze a világ, amikor egy ilyen alak előtt fogja exkuzálni magát.

– Eh, most már mindegy – hessegette el magától az ingerlő gondolatait. – Adok neki egy bögre forralt bort, talán egy szendvics is akad a hűtőszekrényben, meg előkerítem azt a régi télikabátot, amit már amúgy is ki akartam dobni. Valamelyest az is védi. Aztán...

Fogalma sem volt, hogy mi következik azután.

Megeszi a szendvicset, megissza a forralt bort, egy kicsit átmelegszik, és mehet isten hírével. Ad neki még párszáz forintot, és...

Mire jó párszáz forint ebben az istenverte, csikorgó hidegben? Ezt majd még kitalálja.

Beszálltak a liftbe, s most Dérnyi Ákos volt az, aki a sarokba bújta az orrát facsaró bűz elől menekülve.

A lakás ajtajában kihúzta zsebéből a kulcsot, s már majdnem bele is illesztette a zárba, amikor meggondolta magát, és csöngetett.

Az ajtót egy fiatal, harminc év körüli nő tárta szélesre, s mintha lépcsőház hideg levegője csapta volna meg váratlanul, a vendégváró mosoly egy szemvillanás alatt az arcára fagyott. Értetlenül állt az előszobában, egyik kezét még mindig az ajtó kilincsén tartva, másik kezével pánikszerűen összébb húzta magán hálóköntösét. Megrettent futó pillantással mérte végig a férje mellett lehajtott fővel álló hajléktalant. Aztán elfordítva fejét a döbbenetet kiváltó látványról, felvont szemöldökkel, magyarázatot várva a férjére nézett.

Dérnyi Ákos felhúzta vállát, karjai megrándultak, ahogy tenyerét kifelé fordította, mintha így akarná szemléltetni tehetetlennek vélt helyzetét.

Az asszony szólalt meg először.

– Hát ez? – kérdezte gyanakvó hangon, állával a hajléktalan felé bökve.

– A vendégünk – felelte a férj elbizonytalanodva, s hirtelenjében nem találva kielégítőbb választ. Majd tett egy tétova lépést befelé, mire az asszony is megmozdult, húzott kicsit az ajtón, minél jobban elállva a bejáratot.

– A vendégünk? – emelte meg méltatlankodva a hangját.

– Egy kicsit megmelegszik, és...

Dérnyi Ákos nem folytathatta tovább, mert az asszony erélyesen félbeszakította.

– Vendéged meg, ahol akarod. Ide be nem teszi a lábát!

Az asszony arca pipacsvörösre vált a felháborodástól, pukkanásig felfújta magát, majd egy hirtelen és erőteljes mozdulattal becsapta az ajtót. Dérnyi Ákos hallotta, hogy megfordul a kulcs a zárban.

A hajléktalan felemelte fejét, és a láthatóan zavarba jött férfi tekintetét kerülve, alig hallhatóan mondta: – Talán mégsem kellett volna.

Álla újfent visszabicsaklott a mellére, mintha végtelen szomorúság töltené el az okozott galiba miatt. Megfordult, és indulni akart a lépcső felé. Dérnyi Ákos rászolt.

– Várjon!

Megkerülve a hajléktalant, elindult ő is a lépcső irányába. Néhány lépés után visszafordult, követi-e őt a csavargó. A férfi ott volt a nyomában. Másfél emeletet mentek lefelé, s a két emelet közötti széles lépcsőfordulóban Dérnyi Ákos megállt.

– Hogy hívják magát?

– Sándor – nyögte ki a hajléktalan egy fojtogató köhögésroham közepette.

– Figyeljen ide, Sándor. Itt elalhat, ilyenkor már nem jár erre senki. Hozok le magának egy meleg kabátot meg valami takarófélét. Itt nem fúj a szél sem, és azért csak jóval melegebb van itt, mint az utcán. Mindjárt jövök. De el ne tűnjön nekem!

Dérnyi Ákos magára hagyta a hajléktalant.

Ezúttal nem csöngetett, kulcsával próbálkozott, sikertelenül. Felesége a zárban hagyta kulcsát. Bosszúsan nyomta meg a csengőgombot.

– Megmondtam, hogy ide be nem teszi a lábát az a szutyoktól ragadó büdös alak! – hallotta felesége háborgó hangját az ajtó mögül.

– Egyedül vagyok – mondta Dérnyi Ákos, most már ő is ingerülten.

Kulcs fordult a zárban, résnyre nyílt az ajtó. Az asszony előbb kidugta fejét, villámgyorsan körbenézett, és csak utána engedte be férjét a lakásba.

– Mi az ördög ütött beléd? – támadt a férjre, amint az ajtó becsukódott. – Jó, hogy nem akarsz mindjárt egy éjjeli menedékhelyet nyitni.

– Jól van, nyugodj már meg! Elment az eszem, és kész.

Az asszony felelet nélkül hagyta, s még mindig megbotráncozva visszavonult a belső szobába, dühösen húzva be maga után az ajtót.

Dérnyi Ákos lehúzta és zsebrevágta kesztyűjét, majd kinyitotta az előszobai gardrób-szekrényt, s rövid keresgélés után kiemelt belőle egy vastagon bélelt, sötétszürke télika-

bátot. Ezután felnyúlt a felső polcra, ahonnan levett egy zöld plédet, és rögtön egy másikat is. A két plédet nézegette egy darabig, töprengett, megválna-e tőlük. Végül vállalt vont, ezeket amúgy sem használjuk már jó ideje, gondolta. Csak a helyet foglalják.

A kabátot meg a plédeket ledobta a földre, és bement a konyhába. A hűtőszekrényben kezdett kutakodni, aminek eredményeképpen két szál kolbászt halászott elő. Mielőtt még becsukta volna a hűtőszekrény ajtaját, meggondolta magát, és az egyik szál kolbászt visszarakta. Egy darab sajtot emelt ki helyette. Aztán az éléskamrába lépett, meg szemlélte a polcon sorakozó borosüvegeket. Rövid böngészés után megtalálta, amit keresett. Egy megkezdett borospalack volt, amiből épp csak egy kortynyi bor hiányzott.

– Na, ezt úgy látszik, senki sem issza nálunk – gondolta, de azért kihúzta a dugót az üvegből, beleszagolt. – Semmi baja. Forralva jobb volna, de a fene se vesződik most azzal. Így is átmelegíti az embert.

Visszapréselte a dugót az üveg szájába, aztán felkapott egy plasztik zacskót, s a kolbászt, a sajtot meg a palackot belerámolta. Pillantása a kenyeres kosárra tévedt, és fanyalogva állapította meg, nincs annyi kenyér, hogy a csavargónak is jusson. Tanácstalanul megvakarta a homlokát, de felcsillant a szeme, amikor meglátott egy doboz sóskekszet a konyhapulton. Beledobta azt is a zacskóba. Az előszobában felnyalábolta a plédeket meg a kabátot, és kilépett a lakásból.

A csavargót ott találta, ahol magára hagyta a lépcsőfordulóban. Fálnak támaszkodva ült a kövezeten, mint akit elhagyott végső ereje is, bámult maga elé. Nem nyúlt a felkínált zacskó után sem, csak nézte mereven.

Dérnyi Ákos ledobta mellé a meleg holmit, tetejébe helyezte a zacskót.

– Egy kis kaja meg bor – mondta zavartan, mintha szégyellné az ajándékait. Lábával megpiszkálta az egyik plédet. – Ezekbe beburkolózhat. Itt jó helye lesz.

A hajléktalan hümmögött valamit, amit akár köszönésnek is lehetett vélni. Ismét köhécselni kezdett, s közben előredőlt, mintha öklendezni akarna. Aztán feltekintett a föléje tornyosuló férfire, de most sem szólalt meg, csak félig lecsukódó szempillái mögül nézett a semmibe.

– És ne haragudjon – mondta változatlan zavarában Dérnyi Ákos. Ezzel sarkon fordult, és felsietett a lépcsőn.

A lakásba érve kihámozta magát a nagykabátból, ledobta sálját és kucsmáját, miközben azon vacillált, bemenjen-e a belső szobába. Úgy döntött, csillapodjon csak le az asszony, előbb elfogyasztja vacsoráját. Megterített magának a konyhaasztalon, s már hozzáfogott a vacsorához, amikor odakintről éles sikolyt hallott.

Felugrott az asztal mellől, és kiszaladt a lépcsőházba. Az alsó emeletről éles, rikácsoló hangokat hallott. Elindult lefelé a lépcsőn, de amint meglátta az idős házaspárt, a liftakna fedezékébe húzódott.

A házaspár, amennyire lehetett, tisztos távolból és igencsak rémülten figyelte az ijedt csavargót.

– Hogy kerül ide? Ki engedte be magát? – szörnyülködött hisztérikusan az idős asszony, s közben védelmet keresve kapaszkodott a férjébe, aki csitítgatni próbálta, eredménytelenül.

– Hallatlan! Az embernek már a saját házában is félni kell az ilyen... Hívjon valaki rendőrt! – követelte a hölgy, amennyire a száján kifért, remélve, hogy felveri az egész házat.

Az alsó emeleten egy középkorú, megtermett férfi szaladt ki a lakásából.

– Mi zajlik itt? – hallotta Dérnyi Ákos a férfi fenyegető hangját.

Az asszony erre megint vészjóslóan rikácsolni kezdett.

– Ezek előtt már a kaput sem lehet bezárni! Jól nézünk ki, ha már ebbe a házba is befészkelik magukat ezek a... ezek a...

A másik lakó is kiabálni kezdett.

– Azonnal takarodjon innen! Na mi lesz? Mozduljon, ne akarja, hogy én rugdaljam le innen.

Dérnyi Ákos kilesett a liftakna mögül. Látta, hogy a hajléktalan feltápázkodik, egyik kezével felmarkolja a plédet, másikkal a plasztik zacskót. Aztán a zacskót szorongató kezét védekezően az arca elé emeli, mintha bántalmazástól tartana, majd szorosan a falhoz lapulva elindul a lépcsőn lefelé.

Dérnyi Ákos szótlánul, szinte lopakodva tért vissza lakásába. Hazafelé jövet az értekezletről, még úgy hitte, kiválóan jó napja volt. Most meg...

Másnap felesége az előző napi eseményektől még mindig rosszkedvűen helyezte szokásos reggeli müzlijét Dérnyi Tamás elé, aki a híreket figyelte a tévében. Kanalat tartó keze félúton megállt a levegőben, amikor azt hallotta a bemondótól, hogy éjszaka rekord hideg volt, s a városban négy hajléktalan fagyott halálra. Magában fohászkodni kezdett istenhez, nehogy az ő embere is közöttük legyen.

Nem mintha túlságosan szívére vette volna.

Marschieren Marsch!, 1992

Szalai Ferinek igaza van!

1

Egyik reggel borotválkozás közben eszembe jutott, hogy be kéne festeni valamelyik fülemet zöldre. Csak bámultam magam a tükörben, és az az egy dolog keringett az agyamban, hogy az egyik fülemet zöldre fogom festeni. Elő is kotortam valahonnan egy tubus plakkátfestéket, összemázoltam vele a jobb fülkagylómat és elindultam be a Zentivába. Bár a munkanap a cégnél nyolckor kezdődik, nekem elég tízre bemennem. A főnököm a múlt év végén bejelentette, hogy a munkám nélkül tavaly veszteséggel zártunk volna. Egyébként is én lettem az év marketing menedzsere a szakmában, úgyhogy megkért, ne gyötörjem magam koránkeléssel, kialvatlansággal téve kockára a cég jövőjét, inkább rendesen pihenjem ki magam.

Lassan vezetek, egy lámpánál megállva benyomom a rádiót. Épp Candy Dulfer saxofonozik, ezt csak egészen ritkán sikerül elcsípniem. Kinyújtózom tehát az ülésben, csuklóimat a kormányra fektetem, és élvezem a hangokkal való közvetlen kapcsolatot. Ez az én napom lesz, érzem.

A liftben jut eszembe, hogy ma érkezik a nagyfőnökség Milánóból, megtárgyalni a következő fél évre kidolgozott terveket.

– Szevasz, János! Na, lesz valami? – nyitok be a főnököm irodájába.

– Szevasz, persze, egy óra és itt vannak, már a Zolit is kiküldtem a repülőtérre a mikrobusszal. Tiszta ideg vagyok hallod, alig aludtam, benn kellett maradnom majd éjfélig. Ja! Megnézted, amiket kértem tegnap? A márciust meg az áprilist?

– Nem lesz gond, ne félj, a kisujjamban van.

– Te, milyen a füled?

– Mit?

– A füled. Mi van a füleddel?

– Semmi, mi lenne. Van vele valami?

– Hát ne izélj már, hát tiszta kék, vagy milyen!

– Zöld.

– Akkor meg mit húzod az agyam, mintha nem tudnád, miről beszélélek?! Mit csináltál vele, vagy mitől olyan?

– Befestettem.

– Befestetted? Minek festetted be?

– Nemtom. Gondoltam befestem, aztán befestettem.

- Most szórakozol?
  - Miért?
  - Mit miért? Bejössz a cégbe, hogy az egyik füled zöldre van befestve, szerinted ez normális?
  - Mi, nem tetszik?
  - Idefigyelj, veled mi történt az éjjel?! Nem tudsz egy normális választ adni a kérdésemre. Tegnap még semmi bajod nem volt. Légy szíves, meséld el, hogy miért zöld a füled!
  - Nézd, én nem csináltam semmit, csak befestettem az egyik fületem. Ne kérdezd miért, nem tudom, így találtam jónak. Más meg karikát rak az orrába. És akkor mi van? Felejtsd el. Itt a javított változat, amit tegnap adtál, tessék. Benne van az is, amit a németek kértek...
  - Attila!
  - Mi van?
  - Le lehet mosni?
  - Le lehet-e mosni?
  - A festéket a füledről.
  - Le. Azt hiszem.
  - Akkor menj és mosd le!
  - Miért mossam le? Csak mert...
  - Mert azt mondtam, hogy mosd le!!!
  - Mit ordítasz velem?
  - Még kérdezed? Attila! Szerinted az normális, ha valaki zöldre festett füllel mászkál, neadjisten még dolgozni is bejön? Mész az utcán és meglátsz egy ilyen embert. Mi jut eszedbe, a kurva életbe?! Hogy ez valami ökör állat, aki az agyát vagy elitta vagy elszívta vagy nem is volt neki! Érted miről beszélék?
  - János, én értelek, meg igaz, amit mondasz, de akkor sem tudom mi ezzel a baj, hát figyelj, itt vannak a dolgok tegnapról, mindent megcsináltam, kész, itt van. Csinálom a dolgom, ahogy eddig. Csak éppen most zöld az egyik fülem. Hisz ismerjük egymást majd hét éve, most ez akkora probléma?
  - Menj ki!
  - Mi az, hogy menjek ki?
  - Menj ki és gyere vissza negyed óra múlva. Hozd az anyagot is, amit az értekezletre szánsz, a terveket, tudod.
  - Oké, persze...
- Jöhetek? – kérdezem tizenöt perc múlva, majd benyitok. János mellett bent ül Szalai, a másik marketing manager. Nem bírom ezt a Szalait. Kétszínű ember, soha nem foglal állást tisztán. Most is gyanús a jelenléte.
- Gyere, gyere csak. A Ferivel nagyjából átfutottuk az anyagodat.
  - Milyen anyagot? A jövő félév terveit, amit megcsináltam?
  - Aha, csak hogy majd képben legyen, ha a nagyfőnökség elé terjeszti.
  - Hogy mit csinál? – tatom el a számat.
  - Ő fog a főnökségnek beszélni a cég következő fél évéről.
  - Ő?! Miért ő?! Azokat a terveket én csináltam meg! Azt se tudja jóformán, mi van bennük.
  - Ezért vagyunk most itt...
  - Hol?!
  - Itt nálam. Meg is kérelek, hogy kezd el! Feri, mint a helyettesed majd szépen...

– És én mit fogok csinálni?

– Te hazamész és kiveszel két hét szabadságot. Kemény volt ez az elmúlt három hónap, elismerem, ez részben az én hibám, magam is jó hogy bele nem örültem. Fogod a menyasszonyodat, elmentek arra a két hétre síelni, vagy ahová akartok. Két hét múlva pedig visszajössz frissen, fitosan, és újult erővel látunk a dolgokhoz. Na, érezd jól magad, szevasz!

– Szevasz! – köszön el nagy örömmel Szalai is.

– Te miről beszélsz?! – kérdezem elnyújtott hangon – Milyen két hét? Megcsinálom a terveket, itt az egész igazgatóság hogy elfogadják, erre elküldesz két hétre síelni! Te normális vagy, már megbocsáss?!

– Na ide figyelj! Ül csak le! Úgy! Hogyan is képzelted te ezt az egészet? Idejön Európa egyik legnagyobb gyógyszergyártó cégének az igazgatósága, tizenöt ember, hogy meghallgassa, mire is dobnak ki fél év alatt jó kétmillió eurót. És mindezt egy olyan ember mondja el nekik, akinek az egyik füle zöldre van befestve. Így gondoltad?

Felugrottam és kifutottam a mosdóba. Nedves papírsebkendővel elkezdtem dörzsölni a fülemet, de a festék nem igazán akart engedni. Beletelt vagy tíz percbe, amíg a zöld színt sikerült eltüntetnem. Rohanok vissza, János már a folyosón telefonál, közben próbálja magára húzni a kabátját. Megállok előtte szándékosan úgy, hogy a jobb fülemet egyből észrevegye.

– Te még itt vagy? – teszi le a telefont, és sietve elindul lefelé a lépcsőn.

– Miért, hol kéne hogy legyek? – lódulok utána.

– Azt hittem hazamentél, ahogy megbeszéltük. Bármelyik percben megjöhetnek, nekem nincs időm...

– De János, figyelj, már nem zöld a fülem! Lemostam!

– Mi van a füleddel?

– Mondom, lemostam, ahogy kérted. Most már megtarthatom azt a beszámolót?

– Te, figyelj, nem tudom, nekem ez már ki is ment a fejemből, beszéld meg a Ferivel, neki adtam mindent.

– Mit csináltál? Hogy adhattad neki? Ez szemétség!

– Na ide figyelj! – mondta olyan hangon, amelyet már rég nem használt velem – hányadik döntésemet is kérdőjelezted meg ma?! Azt mondtam, hogy elmész két hétre szabadságra, ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy két hétig nem akarlak látni! És most légy szíves!

– De én nem megyek sehová, fogd fel...

– Jó, akkor többet be sem kell jönnöd!

– Mi van?

– Szedd a cuccaidat, el vagy bocsátva!

– Mert?

– Mert mész az agyamra!

– Ne hülyéskedj! Nélkülem ez a cég egy halom szar, hisz te mondtad...

– Ilyet mondtam volna? Nem emlékszem. Na de majd meglátjuk! A kocsikulcsokat hagyd az asztalomon! – ezzel bevágja előttem a garázsajtót.

Egy kávézóban ülök, le vagyok teljesen szedálva, járatom az agyam, mi is történt. Eltelik jó öt perc, mire kijön a pincér, pedig amióta itt vagyok engem bámul. Miközben a kávé hozza, úgy néz, mintha én lennék Omar Mollah egy táska robbanóanyaggal a kabátom alatt. Hagyom a francba, nem érdekel. A mosdóban majdnem lefejelem a tükröt ijedtemben. A fülem megint olyan, mintha le sem mostam volna! Visszazöldült! Lemosom megint.

Mire hazaértem, megint kizöldült, mint a vetés tavasszal. Még vagy ötvyszer lemostam. Mindíg visszazöldült! Nem tudom mi ez! Bőrorvosnál is voltam, mondja meg mi van,

de csak hümmögött és átküldött a fülörvöshöz. Amaz meg vissza az elsőhöz. A végén abban egyeztek meg, hogy a legjobb lesz, ha az ideggyógyászhoz megyek. Nem mentem!

Voltam egy csomó helyen állás után. Szakmabeli cégeknél, ahol ismernek. Millió ajánlatot kaptam tőlük azelőtt, most meg mind csak azt az egyet akarják tudni, miért zöld a fülem! Én lettem a múlt év legjobbja a szakmában, de mivel az egyik fülem hirtelen kiszöldült, nem kellek senkinek! Azóta eltelt egy hónap. A menyasszonyom vissza akar költözni az anyjához. Azt mondja, megváltoztam, hogy újabban nem lehet velem beszélni, ingerlékeny vagyok, satöbbi, satöbbi. Nem változtam meg! Semmi bajom! Zöld színe van a jobb fülemnek, ennyi! Nem tehetek róla, nem gondoltam volna, hogy úgy marad! Van nekem furcsább dolgok is, a rohadt életbe! Senkinek nem kell egy ember, akinek zöld a füle?! Most ugorjak a folyóba, vagy mit csináljak?!

2

Nem ugrottam a folyóba! Jó lesz nekem valami egyszerűbb munka is, gondoltam. A fületem már meg sem próbáltam lemosni, hozzászoktam. Eléggé meglepődtem azonban, amikor sódert lapátolni és szemetet szedni sem vettek fel. Úgy éreztem magam, mint akit halálra ítélték. Elkezdtem inni. Egyszer egy közeli pincekocsmába, a Matrózok pihenőjébe mentem, délelőtt tizenegy körül. Nem volt üres asztal, ezért odakéredzkedtem egy figurához, aki kopott bőrkabátban ült és újságpapírba csomagolt könyvet olvasott. Miután megiszom a nyolcadik gint, becsukja a könyvet és először a két óra alatt, amióta ott ülök, rám néz.

– Maga nem szokott inni – állapítja meg nagy komolyan.

– Miért ne szoktam volna? – kapom föl a fejem.

– Mert undorral iszik. Maga nem inni jött ide, hanem berúgni.

– Na és?!

– Semmi.

– Maga meg azt az egy halálra pangott sört szopogatja már lassan két órája!

– Mert én a pangott sört szeretem. Jobb is, mint a frissen csapolt! Tudja, valaha a frissen csapolt sört szerettem én is, mint általában mindenki. De amikor az embernek kihozzák, az első kortyot mindig idegesen issza, hátha el van már pangva. Én meg eluntam ezt az idegeskedést, elvégre az ember nem azért jár sörre, hogy idegeskedjen, hanem hogy megnyugodjon. Ezért eldöntöttem, hogy inkább a pangott sört fogom szeretni. Kikérem, háromnegyed óráig hozzá se nyúllok, aztán nyugodt szívvel kortyolok bele, mert már biztosan el van pangva.

– Hát tudja mit? Meggyőzött! – mondom akadozó nyelvvél. Olyan jókat mond itt nekem, hogy én meg mostantól a pangott gint fogom szeretni. Kikérem, megvárom míg elpangik, aztán úgy iszom meg! Csak tudja mi az egészben a vicc? Hogy a ginben nincs is buborék!

– Ezt poénnak szánta?

– Miért, nem jó? Ne válogasson itt nekem!

– Befejezte? Miért nem mondja inkább el, mi baja. És vegye már le azt a sapkát! Meggyullad a feje ebben a melegben...

Elmondtam neki az egészséget. Mint jártam a munkahelyemen, meg hogy az egészséget nem is gondoltam komolyan, csak ki akartam próbálni, milyen egy napot zöld füllel eltölteni. Végighallgatott szó nélkül, néha elmosolyogta magát, de különösebben nem volt meglepve a történetektől, úgy vettem észre.

– Barátom, maga elveszett ember – mondta, miután belenyalt a sörébe –, úgy is mondhatnám, elméletileg halott.

– Ezt hogy érti?

– Úgy hogy bűnt követett el. Kérkedett a helyzetével. Jól ment a sora, sikeres volt, és azt hitte, mindent megengedhet magának.

– Dehogy hittem, ez csak játék volt, legalábbis én annak szántam.

– Mondjon meg nekem valamit! Ha teszem azt két hete dolgozik annál a cégnél, meg meri csinálni ugyanezt?

– Hát... nem. Nem.

– Na látja. Azt hitte annyira nagylegény, hogy magának már mindent szabad. Most aztán jól benne van a tökfőzelékben.

– De most vágjam le a fületem, vagy mit csináljak maga szerint?

– Semmit. Nem megy vele semmire. Hiába csinál akármit, mindig azt fogják ismételtetni a háta mögött, hogy „nézd már, ennek zöldült ki a füle három éve, vagy mikor”.

– Akkor lőjem fejbe magam, vagy mi a francot csináljak?

– Az is egy megoldás. Nem is a legrosszabb.

– Juhé! – jegyzem meg komoran, és behajítom a kilencedik gint.

– Ne örüljön, ahogy elnézem magát, nem valószínű, hogy a közeljövőben elpatkol. Az csak a kiválasztottaknak szokott ilyen ügyesen sikerülni. Maga még nem szenvedett eleget. Élni fog, ha beledöglik is! De ne féljen, nem lesz egyedül. Egy csomó ember van így, mióta leestünk a fáról. Mert szerintem onnan nem magunktól jöttünk le, hanem lekergették. Egy állat nem képes akkora hülyeséget csinálni, hogy otthagyja a helyet, ahol jól érzi magát és biztonságban van. Node elmondok magának még egy történetet a végére, mert mindjárt fél három, és engem várnak. Ez tizenkét éve történt, és velem esett meg. Figyeljen! Akkor én huszonhét éves voltam. Nagyjából mint maga most. Munkám nem volt, a munkaügyi hivatalba jártam aláírni, és kaptam egy hónapra nyolcszáz koronát. Ezt a pénzt egy héten belül elittam, enni a nagyanyámhoz jártam, mert otthonról apám elzavart, voltak otthon heten, nem hiányoztam nekik. Amikor a pénzem elfogyott, az utcán ácsorogtam és kéregettem. Akkor még tízesért lehetett egy sört venni. Ha megkaptam valakitől azt a tízest, nem is kellett több, beültem a kocsmába, és afelett az egy sör felett ültem egész nap. Megjegyzem, ez is hozzájárult némiképp, hogy a frissen csapolt sört már meg sem iszom. Ez így ment évekig. Egyszer megállítok egy asszonyt a buszmegállóban, adna már egy tízest sörre. Így mondtam direkt, hogy sörre, mert arra kellett. Adott is. Már hagynám is ott, mert megköszönni nemigen szoktam, elég megalázó kérni is, de ő utánam szól, hogy azt mondja látom, maga nem boldog. Csak néztem, mit akar, mondom nem. Erre azt mondja, hogy ha boldog akarok lenni, legyek a buszmegállónál este hétkor. Miközben a sört ittam, úgy ugrált a szívem, hogy alig bírtam ülni. Nem fért az agyamba, miért mond nekem ilyet valaki, hogy ha boldog akarok lenni, menjek vele. Kimentem hétre a buszhoz. A nő megvett nekem jegyet és elmentünk a szomszéd városba. Ott meg valami találkozó volt a kultúrházban, volt ott vagy ötven ember, megyünk be, hát mindenki köszön nekem, üdvözlő, meg hogy mennyire örülnek, hogy elmentem közéjük. Nem értettem végképp, mit akarnak. Aztán leült mindenki tévét nézni. Betettek egy videókazettát, amin egy köpcös, kopasz férfi magyarázott egy csomó embernek arról, hogy mi van a Bibliában, meg hogy hogyan kell azt érteni, ilyenek. Nemigen érdekelt, de figyelt mindenki, hát figyeltem én is. Amikor felkapcsolták a villanyt, körberakták a székeket, és elkezdtek beszélgetni, mindenki elmondta a gondjait, aztán közösen megbeszélték, meg olvastak valamit a Bibliából. Tettszett hogy így törődnek egymással, de főleg az, hogy a végén enni adtak. Aztán elkezd-

tem én is járni, hetente kétszer. És oda járok még mindig. És tényleg boldog lettem. Egyetemre is beiratkoztam, most azt akarom elkezdni.

– Ez most valami szekta, vagy mi? – kérdezem, mert már csukódtak le a szemeim.

– Szektának nem szekta, de hívhatja annak is. Egyház. Gyülekezet.

– És most járjak én is oda, vagy mi?

– Nem mondom, hogy járjon oda, de ha nem akarja fejbe löni magát, el kell gondolkodnia, hogy is akarja kibírni a hátralevő éveit. Itt a telefonszámom, ha netán eszébe jut valami. Na viszlát! És lassabban igyon! Meg főleg kevesebbet!

Beletelt vagy három napba, amíg sikerült magamban rekonstruálni az eseményeket. A végén még a telefonszámot is megtaláltam. Aztán gondoltam egyet, és feldobtam egy tízest, hogy ha fej, megyek a kocsmába, ha írás, felhívom a számot. Fej lett, de nem hagyott békén a dolog, és mégis inkább a számot hívtam fel. Megbeszéltük, hogy találkozunk, és a bőrkabátos elvitt a gyülekezetbe, ahova jár. Jól éreztem magam. Elmentem másodszor és harmadszor is. Egész héten már csak azt a két alkalmat vártam, a keddet meg a pénteket, hogy mehessek. Azóta én is oda járok. Bibliám is van, úgy érzem, nagy dolgokra jöttem rá magammal meg a világgal kapcsolatban. Munkát is szereztek nekem. Megmondtam nekik, hogy közgazdaságtant végeztem, és azóta én csinálom a könyveléseket, mert ahogy minden valamirevaló egyháznak, a miénknek is van költségvetése. Nálunk ez úgy működik, hogy mindenki a jövedelme húsz százalékát köteles beadni a közös kasszába. A fülem színe pedig senkit nem érdekel! „Azt hiszem, jó nekem így” – dúdolgattam magamban akkoriban sokszor ezt a régi Hobo-dalt.

3

Két év telt el azóta, tegnap meg mit ad isten, az utcán összefutok Szalai Ferivel, aki annak idején a helyettesem volt a Zentivánál. Beültünk meginni egy sört a Matrózok pihenőjébe, mert az esett a legközelebb. Ellenszenves volt a Szalai még most is, de igyekeztem jó képet vágni a találkozáshoz. Megtudtam, hogy a cégnél azóta ő a vezér, Jánost ugyanis kidobták, mert párszor részegen ment be és hasonlók. Elmondtam én is mindent, hogy nem hiányzik a régi életem, meg hogy zöld füllel is mennyi barátom van, és hogy a munka is tetszik. Miután abbahagytam, Szalai jó ideig nem szólt semmit, olyan képet vágott, mintha várna valamire.

– Attila? – kezdte kicsit sután.

– Igen?

– Tükörbe te mikor néztél utoljára?

– Tükörbe? Hát... reggel, vagy mit tudom én...

– Én nem tudom, most mennyire mondok neked újdonságot, de a füled az már nem zöld...

– Mi?

– Ne mondd már, hogy fel sem tűnt, hogy megint normális színe van a fülednek, – vigyorodott el Szalai. – Nem is mondta senki?

– Nem, nem vettem észre, de mit mondjak, nem is nagyon izgatott.

– Ja, persze, értem... hát ez jó... hehe...

Elnevettem magam én is:

– Ferikém, lehet az én fülem pepita is, engem már az sem érdekel. Megvan mindennem, pontosabban mondva nem hiányzik semmi. Na. Értjük már?

Igyekeztem magabiztosnak hatni, de Feri arcáról csak nem akart lepattogni a mosoly.

– Attila, Attila – sóhajtozott hosszan –, én nem ismerlek valami régóta, de amennyire ismerlek... na szóval szerintem te ezt az egészet nem gondold komolyan. Ez mondjuk nem feltétlenül baj, végtére is... a te dolgod. Viszont ide hallgass! Ha mégis elunnád ezt a gyülekezetesdit, várlak vissza a Zentivába. Kevés a jó szakember manapság, mindenki menekül külföldre. Hm? Gondolkozzál rajta. Na szia – azzal jóindulatúan hátba vágott és kilépett az utcára.

Én pedig erőltetett nyugalommal hazabattyogtam, zuhanyzás után meg nekiálltam meg-
etetni a halaimat. Van belőlük vagy tíz-tizenkettő. A kedvencem az a hosszúkás kékessár-
ga, amelyik mindig csak a hínárban közlekedik, amolyan igazi lomposfarkú rablóhal, má-
ma viszont nemigen mutatkozik. Érdekes... Most meg azon kapom magam, hogy már
megvirradt, én meg még mindig csak bámulok, bele az akváriumba. Én nemtom, most
mi a faszt csináljak...

+1 mp, 1986–2009

+ 1 mp. a fényképen barabos 2009

Az életemről Hogg L. Enyedi, Zentivában

100 x 70 cm, 7+4 annálperce 70/10 926

Darwin szelleme

A modern természettudomány vázát három mélyreható gondolati konstrukció alkotja: a kvantumhipotézis, az általános relativitáselmélet és az evolúció eszméje. A földtudományokkal foglalkozók még szívesen idesorolják a globális lemeztektonikáról szóló tanítást is, de ennek érvényességi köre – jelenlegi ismereteink szerint – nem lép túl a Föld felszínén. Míg a kvantumelmélet születését szinte napra behatárolhatjuk (1900. december 14., Max Planck emlékezetes előadása a Német Fizikai Társulat ülésén), és az általános relativitáselmélet sincs még százéves (Einstein, 1916), addig a fajok állandóságát hirdető, és a biológiai gondolkodást egészen a XVIII. század végéig uráló fixizmussal szembenálló evolúciós elképzeléseket akár néhány ezer éveseknek is tekinthetjük, hiszen csíráik már az ókorban felbukkantak (Anaximandrosz, Empedoklész, Lucretius szövegeiben), a későbbi évszázadokban pedig egy-egy odavetett mondat vagy gondolat sor formájában a legmeghökkenőbb szöveggörnyezetben jelentek meg. Mindazonáltal nem árt az óvatosság, ha valakit hírbe hozunk az evolúcióval, elvégre nem biztos, hogy ő maga örülne ennek. Itt van pl. Johann Wolfgang Goethe, akit még az 1975-ben kiadott *Biológiai lexikon* is az evolúciós tanítás megsejtői között tart számon, talán túlságosan is készpénznek véve a lelkes darwinista Ernst Haeckel állítását, mely szerint Goethe *Metamorphose der Pflanzen* (Növények átalakulása) c. művében a „metamorfózis eszméje majdnem egyértelmű az evolúciós elmélettel”. A nyomaték kedvéért még mindezt megtoldja a zseniális író koponya-csigolya elméletével, és így lesz Goethéből egyszeriben evolucionista, Darwin előfutára. Benedek István, a jeles tudománytörténész *Lamarck és kora* c. művében azonban a rá jellemző finom iróniával helyére rakja a tényeket: „Goethe a 19. század első harmadának maradi, misztifikáló, irreális német tudományos életében a legfelvilágosultabb elme volt, akit a fejlődés gondolata olykor foglalkoztatott – de *transzformista* nem volt, éppoly kevésbé, mint Kant vagy Herder. A német tudománytörténet igyekszik minden tudományágról kimutatni, hogy eredetileg német találmány; ezért csinált belőlük utólag transzformistát. Goethe, Kant vagy Herder nagyságából semmit nem von le az, hogy származástannal nem foglalkoztak, a tudománytörténet hitelessége viszont nyer azzal, ha ezt az indokolatlanul meggyökeresedett tévhitet kigyomláljuk belőle.”

Ha már az elődöket kutatjuk, akkor térben közelebb kell keresnünk, történetesen magában a Darwin-családban, hiszen Charles

nagyapja, Erasmus Darwin (1731–1802), ez a sok minden iránt érdeklődő, derék vidéki orvos, élete alkonyán, 1794-ben adta közre kétkötetes *Zoonomia or Laws of Organic Life* (Állattan, avagy a szerves élet törvényei) c. művét, amelyben nem kimondottan tudományos apparátust használva, inkább az ismeretterjesztők lelkesedésével öntötte formába a származástan elméletét, benne a fajok eredetére és az ember származására vonatkozó megállapításait. Azt nem mondhatnánk, hogy a könyv észrevétlen maradt, hiszen sokan olvasták, sőt német fordítása két kiadást is megért: az első 1795-ben, a második pedig tíz évvel később, 1805-ben éppenséggel „Pesthen” látott napvilágot. De hogy senki sem olvasta el figyelmesen, az szinte bizonyos, még az unoka sem, aki *A fajok eredete* c. munkájának történeti bevezetőjében csupán egy lábjegyzetet szentelt Erasmus Darwinnak, imígyen: „Érdekes, hogy nagyatyám, dr. Erasmus Darwin az 1794-ben megjelent *Zoonomia* című művében (I. kötet, 500-510. o.) mennyire megelőzte Lamarck nézeteit és azok téves megokolását”. Csak 20 évvel később talált alkalmat arra, hogy megkövesse őt, amikor kiadatta Ernst Krause Erasmus Darwinról szóló (németül írt) tanulmányának angol fordítását és ehhez egy bevezetőt írt a nagyapa jelleméről, ám még ekkor sem jelentette ki egyértelműen, hogy a fajok keletkezésének és változásának a gondolata már az ő könyvében is jelen van.

Az evolúciós elképzelés (de ez esetben pontosabb a transzformizmus kifejezés) másik fontos előzménye volt Jean Baptiste Lamarck (1744–1829) főműve, az 1809-ben megjelent *Philosophie zoologique* (Állatani bölcelet), amelynek származástani alapelvei *lamarckizmusként* váltak közismertté. Ahogy az már történni szokott, az utókor mindig leegyszerűsíti a dolgokat, és annak rendje és módja szerint félre is érti, hiszen nemigen van sem idő, sem lehetőség rá, hogy az eredeti forrást elolvassa, legfeljebb a kivonatokat, a másod- és harmadkézből vett összefoglalásokat. Emlékszem, a múlt század hatvanas éveinek elején, amikor először hallottunk az iskolában a fajok transzformációjáról, akkor tanárnőnk a klasszikus „zsiráf példával” igyekezett megvilágítani a fajok átalakulásának folyamatát. Eszerint, ha fogytán volt a táplálék, azok a zsiráfösök maradtak életben, amelyeknek hosszabb volt a nyakuk, mert könnyebben elérték a magasabbban található faleveleket, míg azok, amelyek kisebb termetűek voltak, szükségszerűen éhen pusztultak. A túlélők nagyobb arányban örökítették tovább előnyös tulajdonságaikat, és így idővel egy hosszú nyakú és hosszú lábú új faj jött létre. Ezt a példát maga Darwin említi a *Fajok eredetében*, amikor „egy kiváló zoológus”, St. George Mivart ellenvetéseire válaszol. Azt is hozzáteszi, hogy a zsiráf testmérete nemcsak a táplálék megszerzésében, hanem a ragadozók elleni védekezésben is fontos, hiszen minden patásnál hamarabb észreveszi az oroszlánt, amelyet hatalmas rúgásával akár halálra is sebezhet. Nos ez volt Darwin zsiráfja, amely egyszerre szemléltette a természetes kiválasztódást és a létért folyó küzdelmet. De Lamarck-

nak is volt zsiráfja, amelyről a következőket állapítja meg: „Ez az állat, amely legnagyobb az emlősök közt, Afrika bensejében lakik és olyan vidéken él, ahol a majdnem mindig száraz és fű nélküli talaj arra kényszeríti, hogy a fák lombjából táplálkozzék, s állandóan azon erőlködjék, hogy a lombot elérje. A hosszú időn át fölvelt szokás következtében az egyednek és fajtabelieinek mellső lába hosszabb lett a hátulsónál és nyaka annyira megnyúlt, hogy a feltartott fejű zsiráf ágaskodás nélkül eléri a hat méteres magasságot.”

Ez a példa nyilván nem a legszerencsésebb megfogalmazása a transzformáció okainak, s maga Lamarck is sokkal összetettebb folyamatként értelmezte, amelyben nincs semmi tudatosság vagy szándékoság – ahogy azt ellenfelei kiolvasták művéből és felrótták neki –, hanem a *szükséglet*, az *erőfeszítés* és a *megszokás* mozgatja. A lényeg persze az, hogy míg Lamarcknál a szerzett tulajdonságok átörökítése jut meghatározó szerephez, addig Darwin a természetes kiválasztódást hangsúlyozza. Alaposabb elemzéssel természetesen Lamarck munkájában számos progresszív elemet lehetne kimutatni, viszont Darwinnál is akadnak vitatható megállapítások. Ennél sokkal izgalmasabb az a kérdés, vajon hogyan jutott el Lamarck 1798–1799 táján, már túl az ötvenedik életévén, a fixizmustól az evolúció gondolatához. Erasmus Darwin művét bizonyára nem olvasta, hiszen azt csak 1810-ben adták ki először franciául, az 1795-ben megjelent rövid francia ismertetésből pedig éppen a lényeg hiányzott, a szervezetek átalakulásának a gondolata. Addigi tudományos tevékenységével, amelynek pillére a botanika volt, elismerést vívott ki szakmai körökben. Első figyelemre méltó munkája Franciaország flóráját mutatta be három kötetben. Mintegy tíz évig a párizsi Királyi Fűvészkertben töltött be egy szerény állást, majd 1793-ban éppen az ő elképzelései nyomán a kert közepén ünnepélyesen megnyitották az új Természettudományi Múzeumot, amelynek számos részlege közül azonban nem a növénytan oszta ly vezetését bízták rá, hanem „a férgek és a mikroszkopikus kicsinységű lények” osztályáét. Ez az állatcsoport rendszertanilag még teljesen feldolgozatlan volt akkoriban, maga Linné is, a nagy rendszerező, csak rovarokat és férgeket különböztetett meg, néhány külső jegy alapján. Lamarck a növények után rávetette magát a „férgekre” és néhány év alatt már bensőséges kapcsolatba került velük. A gerincteleneket négy szerveződési fokozatba sorolta, ezen belül már jól körülhatárolta a ma elfogadott osztályok és törzsek némelyikét, mint pl. a rákok, a rovarok, a pókok, a gyűrűsférgek, a puhatestűek stb. Kutatásai során kövületekkel és különböző őslények maradványaival is találkozott, emellett földtani vizsgálatokat is végzett, és saját bevallása szerint (az 1802-ben megjelent *Élőlények szervezetének vizsgálata* c. művének egyik lábjegyzetében említi) ez vezette őt arra a felismerésre, hogy a fajok nem állandók. De egyúttal azt is felismerte, hogy a változás, az átalakulás hosszan tartó folyamat, a Biblia és a teológusok által kijelölt alig hatezer esztendő ehhez semmiképp nem volt elegendő, de még az a 74 800 év

is kevés, amelyet Lamarck mestere és pártfogója, Buffon gróf becsült meg. Maga Lamarck 900 millió évvel számolt, legalábbis az óceánok rétegződésének kezdetét egy ilyen távoli időpontba helyezte. Minderről 1800. május 11-én egy nevezetes előadást tartott és ebben először fogalmazta meg azt, hogy „a természet halad”, azaz fejlődik, változik, átalakul.

Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert Lamarck számára a változás és az átalakulás szempontjából az időtényező volt a meghatározó, a körülmények, a környezet hatása csak másodlagos. A körülmények egyébként is lassan alakulnak át, Lamarck az ugrásszerű változásokat nem fogadta el, ahogy a katasztrófákat és a vízözönt is elutasította transzformációs tényezőként. Az aktualizmust, a *maiság* elvét vallotta a földtani folyamatokban, és ez a modern geológia megteremtőjének tartott Charles Lyell (1797–1875) szemléletének is az alappillére. Sokan azt is felróják Lamarcknak, hogy a szerzett tulajdonságok átörökítését hangsúlyozta, jöllehet ő következetesen arról beszélt, hogy a gyakran használt szervek fejlődnek, míg a ritkán vagy egyáltalán nem használt szervek idővel elsatnyulnak és eltűnnek. Ő is belebotlott a biológusokat máig foglalkoztató problémába: a faj egzakt meghatározásának a kérdésébe. Az ő definíciója így hangzik: „A faj nevet a hasonló egyedek csoportjának adjuk, amelyeket az öröklés egyazon állapotban őriz meg mindaddig, amíg az egyedek körülményei eléggé át nem alakulnak ahhoz, hogy szokásaikat, jellegüket és formájukat megváltoztassák.” Ez a meghatározás közel áll az ún. *taxonómiai faj* fogalmához, amelyben a morfológiai szempont a döntő. A *biológiai faj* fogalma jóval későbbi keletű és a genetikán alapul. A lexikon megfogalmazása szerint „a faj olyan legmagasabb szintű szaporodási közösség, melynek tagjai egymással géneket képesek kicserélni, s más hozzájuk hasonló szaporodási közösségektől reprodukív izolációval elválasztottak”. Természetesen ez a definíció sem tökéletes, hiszen mondjuk az apomixis (pl. a szűznemzés) jelenségével nem nagyon tud mit kezdeni.

Lamarckot már életében is hevesen támadták, különösen a francia biológia vezérlő tábornokának számító, a fixizmus tanításához élete végéig következetesen ragaszkodó Georges Cuvier (1769–1832) intézett heves kirohanásokat a transzformizmus ellen. Az Akadémia titkáraként az ő kötelessége volt, hogy emlékbeszédet tartson az 1829 karácsonyán elhunyt Lamarckról. Ezt a feladatot alighanem a pokolba kívánta és vagy két évig halasztotta, s amikor végre rászánta magát, már-már kegyeletsértő, de mindenképpen olyan lekezelő szöveget (*Éloge de Lamarck*) fogalmazott meg, hogy az Akadémia kénytelen volt kihagyni Cuvier emlékbeszédeinek gyűjteményes kiadásából. Halála után egykori tanítványai alighanem átfésülve és „megszelídítve” – amire maga Cuvier életében nem volt hajlandó – mégis megjelentették a beszédet, amelyben egyebek mellett a következőket olvashatjuk: „Az ilyen alapokra támaszkodó rendszer izgathatja egy költő képzeletét, egy metafizikus a rendszerek egész új sorozatát vonhat

ja le belőle, de pillanatra sem állhat meg olyasvalakinek a vizsgálata előtt, aki boncolt egy kezet, egy belsőrészt vagy akár egy tollat...” A teljesség kedvéért el kell mondani, hogy Cuvier nagyra tartotta Lamarckot mint megfigyelőt, mint rendszerezőt, csak éppen a szemléletével nem volt kibékülve, és ebben következetes volt, hiszen a Lamarckéhoz hasonló gondolatokat felvető német természetfilozófusokat is ugyanúgy – ha még nem szenvedélyesebben – megbíráta.

Amikor mindez kulminált, az 1830-as évek legelején, egy 21 éves angol fiatalember arra készült, hogy barátai ajánlásával egy hosszabb világszerte hajóútra induljon a Föld körül, ami gyökeresen és végérvényesen átalakítja addigi életét. Természetesen Charles Darwinról (1809–1882) van szó, aki nagyapja és apja nyomdokaiban indult el az egyetemi pályán, orvosnak készült, de a vér látványától megrettenve inkább a teológusi pályát választotta, amely nyugalmas vidéki életet ígért, sok szabadidővel, amit természetjárásra szeretett volna kihasználni. Erről a döntéséről később megnyerő humorral és önjóniával ír önéletrajzában: „Ha a frenológusoknak hinni lehet, bizonyos szempontból igen alkalmas voltam a lelkész pályára. Néhány évvel ezelőtt egy német fiziológiai társaság titkárai levélben arra kértek, küldjek nekik magamról fényképet – és később megküldték egyik ülésük jegyzőkönyvét, amelyből kitént, hogy fejformám nyilvános vita tárgyát képezte és az egyik szónok szerint jól fejlett áhitat-dudorom tíz pap számára is elég lett volna.”

A Darwin-családban komoly hagyományai voltak a természetbúvárkodásnak, már a dédapa is könyvet írt a növényekről (*Principia Botanica*), Erasmus Darwin pedig a már említett *Zoonomia* mellett verses formában írt könyvet a fűvészkerttről (*Botanic garden*), illetve egy munkát a növények életéről (*Phytotomia*). Darwin édesatyja erős, sőt félelmetes személyiség volt, és nagy befolyással volt a fiúra, aki édesanyját igen korán, nyolcévesen elveszítette, és ettől fogva döntéseit szinte kizárólag apja véleményéhez igazította. A világszerte utazásról is kis híján lemaradt, mert apja nem látta nagy értelmét, de az utolsó pillanatban anyai nagybácsija rábeszélésére és hathatós közreműködésével mégiscsak a *Beagle* (Vizsla) kétárbocos, a kor tudományos igényei szerint felszerelt vitorlás hajó fedélzetén találta magát, amely a következő öt esztendőben nemcsak hajléka, hanem kutatólaboratóriuma és szellemi műhelye is lett.

Fitz-Roy kapitány eredetileg nem Darwinnal, hanem egyik barátjával tervezte megosztani a kabinját, de ő az utolsó pillanatban elállt a vállalkozástól, így kénytelen volt befogadni a szépreményű fiatal embert; róla barátai – John S. Henslow botanikaprofesszor és Adam Sedwick geológus – nagyon elismerően írtak, mint aki a legalkalmasabb egy ilyen expedíció résztvevőjének. Darwin ugyan elmenekült az orvosi karról, de teológushallgatóként sem lett hűtlen a botanikához és a zoológiához. A természetjárás során alapos ismeretekre tett szert a növényekről és az állatokról, de elmélyedt a geológiában is, s alaposan felvértezte magát gyakorlati ismeretekkel, hiszen kiválóan

Hivatalos igazolás, 1971

„Alulírott Ing. Alexander Jirousek igazolom, hogy ezt a felvételt egyedül készítettem 1971. február 2-án, 7:28-kor. A felvételen Bartusz György látható Kassáról.”

Podpísaný Ing. Alexander Jirousek hodnoverne potvrdzujem, že tento fotografický záber som urobil sám dňa 6. 2. 1971 o 7.28 hod. Na snímke je Juraj Bartusz z Košíc.

Alexander Jirousek

Handwritten notes in cursive:
Bartusz György, Kassara, Szlovákia, 1971. február 2. 7:28
Kassara, Szlovákia, 1971. február 2. 7:28
Kassara, Szlovákia, 1971. február 2. 7:28

Státne notárska kancelária
dňa 2.2.1971 195

preparált és mikroszkopizált. Autodidakta volt, vitathatatlanul, de a szakmai körökben ez nem jelentett gondot. Ők a teljesítményt minősítették. A természetkedvelő diákok természettudományos köröket alapítottak, az egyiknek – a Plinius Társaságnak – Darwin is tagja volt és két előadást is tartott a gerinctelenekről. A madarak is foglalkoztatták és egy alkalommal megismerkedett Waterton angol ornitológus néger asszisztensével, aki megtanította őt a madarak kitömésére.

Ezekben az években hallott először Lamarck fejlődési elméletéről is. Az edinburghi Természettudományi Múzeum őre, William Macgillivray beszélt neki róla, de Darwin akkor még meggyőződéses *fixista* volt és teljesen közömbös maradt a transzformizmus iránt. Teológushallgatóként is eljárógatott különböző természettudományos témájú egyetemi előadásokra, így ismerkedett meg Henslow professzorral is. Másokról is meleg hangon emlékezik meg önéletrajzában, amelyből kiderül, milyen sok dolog iránt érdeklődött, kezdve a matematikával, a képzőművészetten át egészen a zenéig, bár ezen a téren botfűlűnek nevezi magát.

Aligha tévedtek tehát a derék professzorok, amikor Darwint javasolták a világ körüli expedícióra: nem volt ugyan még kész természettudós, de minden adottsága megvolt ahhoz, hogy azzá váljék és alapos munkát végezzen. Persze mindehhez megfelelő társadalmi körülmények is kellettek. Mert gondoljunk csak bele, mi lett volna Darwinból, ha történetesen az akkori Magyarországon él? A legjobb esetben is egy vidéki paplakban múltatta volna az időt és a herbáriumával vagy a preparált bogaraival bibelődött volna. Vadászszenvendélyét ugyan kiélhette volna, de aligha járhatta volna a mezőket, az erdőket és a hegyeket hírneves egyetemi professzorokkal, s tengerjáró hajóra is legfeljebb mint kalandkedvelő utas vagy kivándorló szállhatott volna fel. A Magyar Tudós Társaságot hivatalosan még nem ismerte el a bécsi kormányzat, Metternich herceg éppenséggel azon ügyködött, hogy ellehetetlenítse a tényleges létrehozását, és még Széchenyi grófot is megkörnyékezte, vonja már vissza nagyvonalú felajánlását.

Angliában ez idő tájt már számtalan kisebb-nagyobb tudós társaság buzgólkodott, az egyetemeken – s volt belőlük jó néhány – élénk szellemi élet zajlott, a tudományos könyveket pedig olykor legalább annyian elolvasták, mint a legnépszerűbb regényeket és versköteteket. A gyarmatok gazdagságából szépen profitáló angol középosztály és polgárság volt az a társadalmi réteg, amely ezt a szellemi pezsgést gerjesztette és táplálta. Igaz, Engels bemutatta az angol társadalom árnyoldalát is, a robotoló és rosszul táplált gyermekek szenvedését, a nyomorúságos körülmények között élő munkáscsaládok százalmas életét, a műszaki fejlődés következtében koldusbotra jutott munkavállalók lesüllyedését. (A kor talán legjelentősebb angol írója, Charles Dickens sem érzéketlen a társadalmi problémák iránt, de a kommunista világnézet egyik főideológusával szemben más irányban keresi és véli megtalálni a kiutat.)

Darwin tehát 1831. december 27-én elhajózott Angliából, és csak öt évvel később, 1836. október 2-án látta viszont szülőházáját. Ez a fél évtized szorgos munkával és stúdiumokkal telt el. Minderről maga az érintett számolt be (1839-ben) egy nagy sikerű könyvében, amelyet azóta számtalan kiadásban és nyelven jelentettek meg. Az *Egy természettudós utazása a Föld körül* természetesen magyarul is napvilágot látott (először 1913-ban), legutóbb, 1996-ban, eléggé megkurtítva (majd 2009-ben a Darwin-év alakalmából megjelent a teljes szöveg, *Egy természettudós utazásai* címen). Ez a naplószerűen papírra vetett beszámoló már jelzi, hogy milyen felismerésekre jutott a szerző Dél-Amerikában csatangolva vagy éppen a Galápagoszzigeteken, ahol az azóta már világhírré szert tett Darwin-pintyek különböző fajai élnek. A második kiadást a szerző „hálás örömmel” Charles Lyell úrnak ajánlja, „annak elismerésül, hogy ha e műnek vagy a szerző bármely művének tudományos érdeme volna, az nagyrészt Lyell úr közismert és kiváló *Principles of Geology* című munkájának tanulmányozásán alapul”. Lyell könyve valóban döntő volt Darwin szemléletének átalakulásában. De az utazás során tett megfigyelések helyes értelmezése, az összefüggések felismerése magát Darwint is dicséri. Az utazás eseményeit és fontosabb eredményeit a Henslownak küldött levelek jóvoltából Angliában is nyomon követhették, és mire Darwin megérkezett, már komoly tudósként üdvözölték, ami eléggé meglepte, hiszen azzal nem számolt, hogy barátja egyik-másik levelét nemcsak felolvassa a cambridge-i Philosophical Society tagjainak, hanem ki is nyomtatja őket.

Ezek után azt várnánk, hogy Darwin nekiveselkedik a megfigyelések feldolgozásának és papírra veti a fajok fejlődésével és átalakulásával kapcsolatos felismeréseit. Bele is fogott, aprólékos jegyzeteket készített, amelyek idővel sok száz lapnyi köteggé duzzadtak, csak éppen könyvvé nem álltak össze. Közben megházasodott, gyermekei születtek, Londonból vidékre költözött, különböző könyveket jelentetett meg, amelyeket a szakma elismeréssel fogadott. 1842-ben adta ki a *Coral Reefs* (Korallzátonyok) c. munkáját, amelyben újszerű magyarázatát adta a korallzátonyok kialakulásának és növekedésének (az elhalt korallok fokozatosan lesüllyednek és ezekre telepednek az új, élő korallok). Ez még „mesterét”, Lyellt is meglepte, hiszen ő másként látta ezt a problémát. Önéletrajzában így ír a mű keletkezéséről: „Ez a könyv, noha csak kis könyv volt, húsz havi kemény munkába került, minthogy el kellett olvasnom minden csendes-óceáni szigetekkel foglalkozó könyvet és sok térképet kellett tanulmányoznom. Tudományos körökben igen nagyra tartották a könyvet és a benne felvetett teória, azt hiszem, ma már alaposan bizonyított. Egyetlen művet sem írtam olyan deduktív szellemben, mint ezt, mert az egész teóriát Dél-Amerika nyugati partjain gondoltam ki, mielőtt még valaha is láttam volna korallzátonyt.”

Az 1839–1842 közötti években gyakran betegeskedett, de a kór jellegét azóta sem sikerült tisztázni. Később a panaszok enyhültek,

sőt évekre meg is szűntek, ennek köszönhetően újabb munkákat hozott tető alá. A *Földtani megfigyelések Dél-Amerikában* (1846) teljesen lyelli szellemben fogant mű és a geológust dicséri, de a következő már egy zoológiai monográfia a kacslábú rákokról (cirripediákról). Ennek a megírására is dél-amerikai megfigyelések készítettek: „Amikor Chile partjain jártam, a *Cirripediák* egy nagyon különös formájára bukkantam, amely beásta magát a *Concholepas* héjába és annyira eltért minden más *Cirripediától*, hogy kizárólag miatta új alrendet kellett alakítanom. Később rokon üregásó nemet találtak Portugália partjain. Hogy megértem új *Cirripediám* struktúráját, meg kellett vizsgálnom és fel kellett boncolnom több közönséges formához tartozó példányt és ez lassanként arra ösztönzött, hogy az egész csoporttal foglalkozzam. A következő nyolc évben kitartóan tanulmányoztam ezt az állatot és végül két vastag kötetem jelent meg az összes ismert élő fajokról és két vékony kis kötetem a kihalt fajokról. Nem vonom kétségbe, hogy Sir E. Bulwer Lytton rám gondolt, amikor egyik regényében bizonyos Long professzorról beszél, aki két hatalmas kötetet írt a kagylócskairól”. Azért idéztem ezt a részt az önéletrajzból, hogy érzékeltessem: mennyire alapos és következetes volt Darwin, aki nemcsak elméleteket gyártott, hanem a részletekhez is volt érzéke. Ennek ellenére később mintha megbánta volna a munkára elvesztegetett éveket: „A *Cirripediák* igen változatos és nehezen osztályozható fajcsoport és ez a munka nagy hasznomra volt, amikor *A fajok eredetében* a természetes osztályozás elveit tárgyaltam. Ennek ellenére, nem tudom, érdemes volt-e erre a munkára ennyi időt vesztegetni”.

A kérdésre a későbbi fejlemények ismeretében alighanem igennel válaszolhatunk, bár ha arra gondolunk, hogy több mint húsz évnek kellett eltelnie, míg a főmű nyomdafestéket láthatott, akkor egy pillanatra osztoznunk kell Darwin kételyeiben. *A fajok eredetéhez* 1837 júliusában kezdte meg az anyaggyűjtést. Ekkor indította első jegyzetfüzetét, amely az évek során több tucatnyira bővült. „Valódi baconi elvek alapján dolgoztam – írja – és minden előzetes teória nélkül nagyban gyűjtöttem az adatokat, különösen a háziasított állatok és növények tenyésztésére vonatkozólag, kérdőívek, ügyes kertészekkel és állattenyésztőkkel folytatott beszélgetések és kiterjedt olvasás útján. Ha végignézem azoknak a könyveknek a listáját, amelyeket elolvastam és kivonatoltam, beleértve egész folyóirat és tudományos akta-sorozatokat, ma is csodálkozom szorgalmamon.”

De nemcsak a szorgalom segítette a munkában, hanem az újabb olvasmányok is. 1838 októberében került a kezébe Thomas-Robert Malthus (1766–1834) közgazdász *Population* (Népesedés) c. könyve, amelyben azt fejtegette, hogy a népesség túlszaporodása vezet a nyomor terjedéséhez, miután a termelés üteme nem képes követni a népességnövekedést. Ezzel kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „minthogy a növények és állatok megfigyeléséből már megtanultam felismerni a mindenhol jelenlevő, a létért való küzdelmet, hir-

telen rádöbbsentem, hogy ilyen körülmények között nyilván a kedvező változatok maradnak meg, a kedvezőtlenek pedig kipusztulnak. Ennek következménye új fajok kialakulása lehet. Végre volt egy teóriám, amellyel elindulhattam, de annyira félttem minden elfogultságtól, hogy eltökéltem, egy ideig még rövid vázlatot sem írok róla. 1842 júniusában engedtem meg magamnak először, hogy ceruzával 35 oldalas rövid kivonatot írjak teóriámról. Ezt azután 1844 nyarán 230 oldalra bővíttem és letisztáztam. A kéziratom még ma is megvan”.

A már említett Engels és eszmetársa, Marx nagy lelkesedéssel fogadták *A fajok eredetét*, kivált antikreacionista szemléletéért és a benne latensen megbúvó ateizmusáért, de igen nehezményezték, hogy éppen Malthus könyvére hivatkozott, amely a társadalmi problémákat biológiai alapon értelmezte, jóllehet ők a munkavállalók kiszákmányolásával és a kapitalizmus kielégíthetetlen gazdasági nyereségvágyával magyarázták az általuk meglehetősen egyoldalúan felvázolt helyzetet. Marx megküldte Darwinnak a *Tőke* dedikált példányát, amit a tudós egy levélben köszönt meg. Engels pedig Marx sírja fölött a következőket mondta: „Ahogyan Darwin felfedezte az evolúció törvényét a szerves természetben, úgy ismerte fel az evolúció törvényét Marx az emberiség történetében...” Nem hiszem azonban, hogy Darwin nagyon örült volna ennek az összevetésnek.

Darwin jegyzetfüzeteiben egyre gyarapodtak a teleírt oldalak, tömördek mennyiségű adat, megfigyelés állt a rendelkezésére, hogy megírja a fajok eredetéről és átalakulásáról szóló munkáját, már használható elmélete is volt, hiszen a természetes kiválasztódás, a létért folytatott küzdelem felismerése olyan stabilis alapokat kínált, amelyekre nyugodtan felépíthette a konstrukciót. Mégis múltak az évek és a könyvvel alig haladt. Egy megválaszolatlan kérdésem töprengett: Az azonos törzsből származó élőlényeknek miért van hajlamuk arra, hogy módosulásuk folyamán eltérő jelleget öltsenek? Csak az 1850-es években találta meg a választ, amely egyértelműen ökológiai megfontoláson alapult: „minden uralkodó és elszaporodó alak módosult ivadékai hajlamosak a természet ökonómiájának sok és rendkívül eltérő helyéhez alkalmazkodni”.

Munkájáról gyakran beszélt barátainak és ismerőseinek, akik nem mindenben osztották ugyan a véleményét, de arra buzdították, hogy elméletét a lehető leghamarabb hozza nyilvánosságra, mert ezzel természetesen hozzájárulhat a biológiai gondolkodás fejlődéséhez, ráadásul egy esetleges prioritási vitának is elejét veheti. Végül Lyell tanácsára 1856 elején belefogott a kézirat összeállításába, amely – mint megjegyzi – „háromszor vagy négyszer olyan hosszú volt, mint később *A fajok eredete*, pedig amit leírtam, csak kivonata volt az összegyűjtött anyagnak”. A munka felénél tartott, amikor 1858 nyarán befutott Angliába az a postagözös, amely egy bizonyos Alfred Russel Wallace Darwinnak címzett küldeményét is továbbította a maláj szigetvilágból. Ez a teljesen ismeretlen férfi 14 évvel volt fiatalabb Darwinnál, 35 éves kora ellenére azonban már mozgalmas életpálya állt

mögötte. Származása, szerény anyagi körülményei nem tették lehetővé, hogy magasabb szintű képzésben részesüljön, ennek ellenére érdeklődése a tudományok felé vezette, és az 1840-es évek végétől négy évig Brazília őserdeinek és az Amazonas-medencének a növény- és állatvilágát tanulmányozta. Különösen az újvilági majmok földrajzi megoszlása foglalkoztatta. Feltűnt neki például, hogy mind az Amazonas, mind a belé torkolló Rio Negro és Madeira jobb- illetve bal partján eltérő majomfajok élnek. Valami hasonló jelenséggel találkozott, mint Darwin a Galápagos-szigeteken és természetesen hasonló végkövetkeztetésre jutott. Gazdag gyűjteménnyel és hatalmas jegyzetanyaggal szállt hajóra 1852-ben az egyik brazil kikötőben, de a vitorlásán tűz ütött ki, s Wallace még örülhetett, hogy a puszta életét megmenthette. Ennek ellenére három év múlva Borneó szigetén folytatta kutatásait, újabb megfigyelésekkel gyarapítva a braziliai adatokat. Az esős évszakban nem sok lehetőség adódott a terepmunkára, ezért olvasgatott és feljegyzéseit rendezgette. Különösen nagy hatással volt rá Swainson földrajzi és állatrendszertani dolgozata, Humboldt dél-amerikai útleírása és Charles Darwin úti naplója, amelyben hasonló gondolatok bukkantak fel, mint amelyek benne is megfogalmazódtak. Különösen az a kérdés foglalkoztatta, hogy bizonyos állatfajok miért csak egy meghatározott régióban fordulnak elő, jóllehet elvileg a világ egy másik táján is élhetnének ugyanolyan éghajlati viszonyok között. A kolibrik pl. jellegzetesen

Sára Rosenblum arcát keresem emlékezetemben, 1995, videóperformansz (részlet)

amerikai madarak, a gorillák és a csimpánzok pedig csak Afrikában élnek. Ezek az elmékedések alapozták meg az evolúciós biogeográfiát, amely egyik úttörőjének éppen Wallace-t tartják. Ráértett arra is, hogy ennek az érdekes fajelterjedésnek köze lehet a fajok keletkezéséhez és átalakulásához. Ő is lapozgatta Lyell geológiai munkáját, amelyben az a lényeges megállapítás olvasható, hogy az időben előrehaladva egymáshoz nagyon hasonló fajok követik egymást. A Darwinnak küldött borítékban egy rövid dolgozat volt ezzel a címmel: *A változatok ama tendenciájáról, hogy korlátlanul eltérhetnek az eredeti típustól*. Több mint egy évtizedes kutatásainak két éjszaka alatt papírra vetett summázata volt ez az írás, amelynek egyik sarkalatos mondata így hangzott: „Mindegyik faj valamely korábban létező, hozzá igen hasonló fajból jött létre, ahhoz térben és időben is szoros közelségben”.

Darwin őszintén megdöbbenett Wallace írása, hiszen tulajdonképpen ugyanarra jött rá, amiről már ő is évtizedek óta töprengett. Miután fiatalabb kollégája arra kérte, hogy a tanulmányát mutassa meg Lyellnek is, a két barát alaposan meghányta-vetette a dolgot és arra az elhatározásra jutott, hogy Wallace dolgozatát és Darwin még 1857. szeptember 5-én keltezett, Asa Gray amerikai botanikusnak küldött, a fajok eredetével kapcsolatos levelét egyszerre tegyék közzé a *Journal of Proceedings of the Linnean Society* hasábjain. Pedig Darwin kezdetben vonakodott: „Eleinte nem akartam hozzájárulni a

Sára Rosenblum arcát keresem emlékezetemben, 1995, videóperformansz

dologhoz, mert azt gondoltam, Wallace helyteleníteni fogja, de akkor még nem ismertem nagyvonalú és nemes természetét. Sem kéziratot kivonatát, sem az Asa Gray-nek írott levelet nem szántam közlésre, mindkettő rosszul fogalmazott, míg Wallace tanulmánya kitűnő és teljesen világos volt.” A két szöveg megjelenés nem váltott ki különösebb visszhangot, csak egy kritika foglalkozott velük. Ebben a szerző, Houghton dublini professzor tömören úgy fogalmazott: ami új bennük az hamis, ami megfelel a valóságnak az régi. Darwin csak ennyit fűzött hozzá: „Ez is azt mutatja, milyen fontos minden új nézetet bőven megmagyarázni, ha az ember érdeklődést akar kelteni iránta”. Az önéletírás egy másik helyén, mintegy magyarázatként, hogy miért húzódott ilyen sokáig a könyv megírása, azt fejtegeti, hogy szerette volna nagyon világosan és közérthetően megfogalmazni elméletének a lényegét, mert ha megmaradt volna az eredeti változat mellett, az legalább négyszer vagy ötször terjedelmesebb lett volna, mint a végső változat és sokkal kevesebb embernek lett volna türelme végigolvasni. Végül alig több mint egy év alatt nyomdakész állapotba hozta a könyvet és *A fajok eredete* első példányai 1859. november 24-én elhagyták a nyomdát.

Ami ezt követően történt az a biológia legújabbkori történetének egy hatalmas fejezete. A mű nagy érdeklődést keltett, hamarosan egy újabb kiadásra is szükség lett. Talán meglepő, de a könyv bírálói között olyanok is akadtak, akik korábban Darwin barátainak vagy pártfogóinak számítottak. Adam Sedgwick geológus például, akivel annak idején többször is nagy kirándulásokat tettek. Jóllehet a könyv tulajdonképpen nem foglalkozik az ember származásával, csupán kiállításba helyezi, hogy a jövőben erre is fény derül, Lyell nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy Darwin okfejtéséből az embert sem lehet kihagyni. Mindenesetre hasznos tanáccsal szolgált Darwinnek, arra figyelmeztetve őt, hogy ne vegye fel az odadobott kesztyűt és ne álljon le vitatkozni támadóival és ellenfeleivel. Szerencséjére akadtak jó néhányan, akik a védelmére keltek, sőt az 1860-as években többen is olyan tanulmányt tettek közzé, amelyben Darwin szellemében az ember kialakulásával és az élővilágban elfoglalt helyével foglalkoztak (Vogt, Huxley, Rolle, Bücher, Haeckel stb.). Maga Darwin csak 1871-ben jelentette meg *Az ember származása és az ivari kiválasztódás* c. munkáját, de ehhez is már jóval korábban elkezdte gyűjteni az adatokat, de inkább csak a saját megnyugtatósára, mert sokáig nem állt szándékában, hogy erről a nyilvánosság számára is írjon.

A korabeli közvélemény, de még az utókor is sokáig előszeretettel szimplifikálta a darwini tanítást és az evolúciót azonosította az ember majmoktól való származásával. De még a tudós körökben sem volt mindig világos, hogy a Darwin által használt fogalmakat: a természetes kiválasztódást, a létért folyó küzdelmet nem antropomorfor értelemben, netán a korabeli angol kapitalizmus viszonyainak a természetre való kivetítéseként kell felfogni, és Darwin a fejlődés alatt nem azt érti, hogy a kihalt fajok helyébe tökéletesebb, különb fajok

lépnek. „Az evolúciónak nincs programja – állapítja meg Géczy Barnabás paleontológus –, amely irányítaná vagy ellenőrizné a fejlődést. A fejlődés a kiválasztódás természetes következménye. A fejlődés nem egyszerűen fokozódó bonyolódás, mint Lamarck állította, hanem a szervezet és a környezet bonyolult és előre meg nem mondható kölcsönhatásának az eredménye (...) A tetű vagy a földigiliszta Darwin szemében ugyanolyan tökéletes volt, mint a gazella vagy az orchidea. Az evolúció nem perfekció”.

Nehéz egy ilyen korlátozott terjedelmű dolgozatban még a leglényegesebb kérdéseket is felvetni. A tudománytörténet-írás már sokkal árnyaltabban látja Lamarck és Darwin tevékenységét és sokkal több rokon vonást fedezett fel kettejük életművében, mint azt korábban lehetségesnek tartották. Bár Darwin sosem ismerte el, de Lyell könyvét olvasgatva sok mindent magába szívott Lamarckból is, akit az angol geológus számos alkalommal idéz. Bizonyos kutatók felvetették azt a kérdést is, hogy mit tudott Darwin a genetikáról. Elvégre az élővilág fejlődéséről töprengve szükségszerűen kellett volna felismernie az öröklődés alaptörvényeit, nem is szólva arról, hogy a növénynevelés és az állatok háziasítása során lejátszódó folyamatokat mindig nagy érdeklődéssel tanulmányozta, sőt az 1868-ban megjelent *The Variation of Animal and Plants under Domestication* (Állatok és növények változásai háziasításuk során) c. művében több olyan kísérletről és megfigyelésről számolt be, amelyeket maga végzett. Kudarcát sokan azzal magyarázzák, hogy következetesen ragaszkodott a kis lépésekben lejátszódó átalakuláshoz és az ugrásszerűen létrejött változatokat bizalmatlanul kezelte. Pedig alaposabb vizsgálattal ő is eljuthatott volna a mendeli törvények felismeréséhez. Mondják, Mendel nevezetes tanulmánya (*Versuche über Pflanzen-Hybriden – Kísérletek növényhibridekkel*, 1866) talán megvolt Darwin könyvtárában, de nem olvasta. Valószínű, hogy ez is pusztán legenda csupán, annál is inkább, mivel a Darwin hagyatékáról 1908-ban készített katalógusban nem szerepel. Megtalálták viszont az 1881-ben kiadott *Die Pflanzen-Mischlinge* c. munkát, amelyben három oldalon foglalkoznak Mendel borsókísérleteivel, de ezt a betegeskedő Darwin alig egy évvel halála előtt kapta meg és a szóban forgó rész felvágatlan maradt, tehát bizonyos, hogy a tulajdonosa nem olvasta. Persze kérdés, hogy ha olvasta volna Mendelt, mire ment volna vele. Az ő gondolatai más problémákra fókuszáltak, s a tudóstársadalom is csak évtizedekkel később, 1900-ban ismerte fel a brünni apát munkásságának a jelentőségét.

Ami Darwin tanításának utóéletét illeti, az evolúció hívei akár meg is nyugodhatnak, hiszen a különböző kitérőket (neolamarckizmus, neodarwinizmus) és kreacionista ellentámadásokat sikeresen átvészelte, sőt a molekuláris genetika újabb bizonyítékokkal vértette fel. Az ember mégis aggódik, amikor arról hall, hogy akadnak európai államok (pl. Románia), ahol fölöslegesnek tartják az evolúció oktatását és kivették a nemzeti alaptantervből.

H. NAGY PÉTER

A hétköznapi elme darwinista kritikája

„A hazugság már félig megkerülte a Földet,
amikor az igazság még csak a cipőjét fűzi.”

Mark Twain

Ha megpróbálnánk kísérletet tenni arra, hogy felvázoljuk a darwinizmus kultúrtörténeti hatását, alighanem bajban lennénk. Természetesen nem azért, mert átláthatatlan, hanem azért, mert *rendkívül* szereteágazó. (vö. Somlai és mts., 2004) Darwinnak ugyanis sikerült egy olyan – kiemelkedően fontos – elmélet megalapozása, amely a kultúra sok-sok területére behatolva, helytálló magyarázatok garmadáját szolgáltatva a bennünket körülvevő világról. Mindezt Daniel C. Dennett a következőképpen fogalmazta meg egyik tudományos bestsellerében:

A jelenlegi darwinizmus alapvető magja, a DNS alapú reprodukció és evolúció, ma vitán felül áll a tudósok között. (...) de nem egy vagy két hatalmas érvlánc miatt, amelyek esetleg – még ha nem is hiszünk ebben – valóban rendelkezhetnek gyenge szemekkel, hanem a bizonyítékok fonalainak százezrei révén, amelyek ezt az elméletet az emberi tudás szinte valamennyi területéhez kötik. Újabb felfedezések vezethetnek drámai, akár „forradalmi” *eltolódásokhoz* a darwini elméleten belül, de az a remény, hogy az elméletet „megcáfolják” valamilyen világrengető áttörés révén, körülbelül annyira megalapozott, mint az, hogy vissza fogunk térni a geocentrikus világméretű és elhajítjuk Kopernikuszt. (Dennett, 2008, 20–21.)

Dennett helyzetjelentését érdemes együttolvasni két másik szöveggel. Az első Ernst Mayr nevezetes könyvéből való:

Az evolúció történelmi folyamat, amelyet nem lehet ugyanolyan érvekkel és módszerekkel igazolni, mint a tisztán fizikai vagy funkcionális jelenségeket. Az evolúció egészét és az egyes evolúciós események magyarázatát a megfigyelésekből kell kikövetkeztetni. Az ilyen következtetéseket azután újra és újra össze kell vetni a legfrissebb megfigyelésekkel, aminek következtében vagy tévesnek bizonyulnak, vagy újabb, még szilárdabb megerősítést nyernek. És az evolucionisták legtöbb következtetését az ilyen ellenőrzések során olyan sokszor megerősítették, hogy ma már bizonyossággént fogadhatjuk el őket. (Mayr, 2003, 28–29.)

Mielőtt ebből azt a következtetést vonnánk le, hogy spekulatív tudománnyal állunk szemben, nézzük gyorsan a másik részletet. Matt Ridley fogalmazott így nem rég:

A mai kor Darwinjai (...) már nem merőben elméleti okoskodás, hanem a genetikai kód megfejtése útján igyekeznek kiismerni az evolúció mechanizmusait. (...) A DNS-ben foglalt kód nemcsak az evolúció tényét támasztja alá, de alapszinten az élőlények átalakulásának mikéntjét is megmutatja. (Ridley, 2009, 54.)

A *fajok eredete* megjelenése után 150 évvel¹ az evolúciós gondolat kapcsán szó sincs tehát spekulációról... (Más szavakkal: „A genetikus szekvenciákra vonatkozó adatok összessége ma már kizár minden lehetséges kételyt.” Dawkins, 2009, 342.) Az emberek jelentékeny részét azonban mégsem könnyű erről meggyőzni. Vajon miért? Ebből az egyszerűnek tűnő kérdésből kiindulva egy olyan kultúraelméleti horizontot nyitnék fel a továbbiakban, amely elsősorban nem a darwinista gondolkodásmódra, filozófiákra stb. hozna példákat, de nem is az evolúció tényét próbálná bizonyítani (ezt sokkal magasabb színvonalon megtette néhány hónappal ezelőtt Richard Dawkins), hanem a hétköznapi észjárást modellezné, s ez utóbbira kínálna darwinista magyarázatot.² Miről is van szó? Vessünk egy pillantást az alábbi, olykor megmosolyogtató példákra.

Pár évvel ezelőtt Csányi Vilmos interjút adott Révai Gábornak, aki mindenekelőtt a vallás természetéről faggatta a neves etológust. Csányi a beszélgetés egy pontján arra terelte a figyelmet, hogy mi-
képpen működik a hétköznapi gondolkodás:

Az emberi elme különböző hiedelemrendszereket tud a fejében egymás mellett tartani. Ez egy nagyon jellegzetes dolog, de erre az emberek általában nem ébrednek rá. Tehát egyidejűleg, egymással nem kommunikáló, kicsi, kompakt rendszerekben tud az ember gondolkodni, és ez nem zavarja. A Fesztiválzenekarnak például, ahol a feleségem muzsikál, az a hiedelme, hogyha kinyitnak egy pezsgősüveget, beletesznek egy villát, és így teszik el a hűtőbe, akkor friss marad. (Csányi, 2006, 257.)

Révai a példán felbuzdulva elkezdte bizonygatni, hogy a Fesztiválzenekarnak igaza lehet, mert ő például ugyanezt teszi a sörrrel. Csányinak több érvet kellett felhoznia amellet, hogy ez valóban „hiedelem”, ami ellentmond a gázok és a folyadékok viselkedésének (pl. a Boyle-Mariotte törvénynek), s mindez kísérleti úton könnyen belátható. Vagyis a Fesztiválzenekar, vele az etológus felesége, és a riporter egyaránt téved, a pezsgő vagy a sör nem marad friss az üvegbe helyezett villa hatására. Bár elemi fizikáról van szó, Révait ez mégsem győzte meg teljes mértékben, felvetette, hogy mi lenne, ha ötven ember egységesen azt állítaná, hogy tényleg az a jobb, amelyikbe villát helyeztek. „Meg lennének lepve” – mondta erre a tudós.

A jelenség remek példa egyrészt a városi legendák keletkezésére, terjedésére, másrészt arra, hogy a hétköznapi elme hajlamos el-

1 A tanulmány 2009-ben, a Darwin-év alkalmából íródott, időbeli behatárolása tehát erre vonatkozik.

2 A hétköznapi (-elme, -tudat, -észjárás, -gondolat stb.) kifejezést nem pejoratív értelemben használom, inkább az átlagosra (mint biológiai produktumra) utal. Ezzel egybehangzóan a tanulmány címében szereplő „kritika” sem feltétlenül negatív aktust jelöl, hanem a szó kanti értelmében a határkijelölést (a korlátok megvonását) is jelenti.

hinni bármit, ami pusztán attól az igazság státuszára törhet, hogy sokan kítartanak mellette. Ez annak ellenére is így lehet, ha az adott dolgot a tudomány megcáfolta vagy éppen az ellenkezőjét állítja. De ne siessünk előre, időzzünk még egy kicsit a fentihez hasonló eseteknél, hiszen távolról sem elszigetelt jelenségről van szó, sőt. Susan Blackmore egyik könyvében szerepel a következő példa:

Hallott ön valaha arról, hogy az eszkimóknak ötvenféle szavuk van a hóra? Még arról is olvashattunk, hogy több mint száz, kétszáz vagy akár négyszáz szavuk is van a hó elnevezésére. Ebből semmi sem igaz. Valójában a „Nagy Eszkimó Szótár” egyfajta városi mítosz, (...) amelyet kinyomtattak, újra kiadtak, rádióon sugározták, és számtalan más módon terjesztették, annak ellenére, hogy teljesen téves. Annyi bizonyos, hogy 1911-ben a híres embertankutató, Franz Boas megjegyezte: az eszkimók négy különálló szót használnak a hóra. Ez az elgondolás valahogy szárnyra kapott, felfúvódott, és végül a szavak száma több százra terebélyesedett. Modern becslések szerint az eszkimók legfeljebb tucatnyi szóval jelölik a havat, de ez semmivel sem több, mint amit mondjuk az angol használ, és cseppet sem meglepő, mivel az eszkimók életük legnagyobb részét a hóban töltik. (Blackmore, 2001, 169.)

A „Nagy Eszkimó Szótár” is tehát egy olyan városi legenda vagy mítosz, amely reflektálatlanul terjed a populációban (még egyetemi órákon is emlegetik). A Blackmore által felvillantott folyamatnak szempontunkból több érdekessége is van – ezekre később kitérek. Egyelőre annyit jegyeznek meg, hogy a hóra vonatkozó szókincs hipotézisének megfigyelhető egy sajátos mozzanata, mégpedig az, hogy visszakereshető a mítoszt generáló, majd eltorzított alapjelenység, itt: Boas állítása. Vagyis a legenda úgy jön létre, hogy a másolási hiba eltüntetési saját eredetét; a terjedés során maga mögött hagyja kiindulópontját. (Aztán az egymásra rétegződő hamis megfeleltetések elfedik a valódi mintázatot. vö. Dawkins, 2001, 163–167.) Következő példánk ehhez hasonló. Guy Ritchie *Blöff* című filmje egy parádés nyitójelenettel indul (a narrátor és társának bemutatása után). Egy zsidóknak öltözött, álcázott rablóbanda éppen akcióra készülődik. A fiúk a tett helyszínére tartanak, miközben egyikük aprólékos fejtegetésbe kezd Szűz Mária mítoszáról. Így érvel:

A katolikus vallás egy félrefordítás eredménye. (...) A Tóra-fordítók nagy baklövést követtek el, amikor összekeverték a héber hajadon szót a görög szűzzel. Rendkívül könnyű volt elvéteni, hiszen csak egy apró eltérés van a két szó írásában. Hajdan megszületett a híres jóslat: a szűz megfogam, és fiúgyermeket hoz a világra. És ez itt a lényeg, a szűz szóra mindenki felfigyelt, hiszen nem gyakran fordul elő, hogy egy szűz teherbe esik; nemde? Majd pár száz éven át csendben érlelték a témát, és mire észbe kaptunk volna lett egy katolikus egyházunk. (...) Csak mert le van írva, nem jelenti azt, hogy igaz is. Ha reményt ad, édes mindegy, megtörtént-e vagy sem. Mit mondjak, fő a hit.

A szóban forgó másolási, illetve fordítási hiba jól ismert a bibliakutatók előtt, s ezek többsége nem is vitatja. A hívők azonban erről mit sem tudnak, ettől függetlenül akceptálják a szüzesség tényét. Pedig valóban, az Ézsaiás könyvében szereplő „almah” szót a Septuaginta

fordítói a „parthenos” szóval adták vissza. Máté evangélista, amikor Ézsaiást idézte, szintén ezt a változatot használta. A teológusok körében elfogadott nézet, hogy a Jézus születéséről szóló történet, mely a szüzesség mítoszáat rögzíti, késői betoldás, amit feltehetően azért illesztettek be a tanítványok, hogy a jóslat beteljesedjék. (vö. Dawkins, 2005, 27–28., 250.)³ A teológiai kontextus azonban most nem annyira érdekes, fontosabb annak tudatosítása, hogy a legenda-képződés egyben felejtés is, ami a referenciális háttér kioltását eredményezi. Nem szeretnék azonban egyoldalúnak tűnni, ezért hoznék egy másik példát ugyanerre, de a tudomány területéről.

Valószínűleg rengetegen hallottak már az úgynevezett „nyelvtérképről”, amely azt ábrázolja, milyen mértékben érzékenyek a nyelv egyes régiói a különböző ízekre. Eszerint az édes ízt a nyelv hegye érzékeli, a sósat az oldalsó rész első fele, a savanyút az oldalsó rész hátsó fele, a keserűt pedig a torokhoz közelebbi, hátsó-középső rész. Egy tudományos magazin (melynek szaklektorai között számos biológus található, egyikük pl. a SOTE oktatója) nemrégiben a következő eszmefuttatást közölte ezzel kapcsolatban:

Ez az ábra (...) a tudományos mítosz egy tipikus példája, amely keletkezésében egy rossz fordítás és [egy téves] magyarázat játszott közre. Erre a tanulmányra – amelyet 1901-ben tett közzé a német tudós, D. P. Hanig – 1942-ben hivatkozott a *Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology* című könyvében a jeles pszichológiatörténész, a Harvard Egyetem professzora, Edwin G. Boring. Hanig tanulmányának magyarázata viszont enyhén szólva különös volt. De Boring nevének autoritása azt eredményezte, hogy ezt a pontatlan ábrát újabb és újabb tankönyvekbe másolták, annak ellenére, hogy már 1974-ben egyértelműen megcáfolták. Tulajdonképpen a nyelv különböző részein nincsenek jelentős eltérések – minden ízt nagyjából egyformán érzékelünk a nyelvünk egész felületén. (Anderle, 2009, 17.)

Nagyon szépen látszik ebből a példából (is), hogy a hibás tudományos hipotézisek ugyanúgy átmehetnek a köztudatba és megragadhatnak ott, mint a városi legendák vagy a kulturális mítoszok. A „nyelvtérkép” esetében az történhetett, hogy a cáfolatról nagyszámú kevesebben értesülhettek, mint magáról az alapjelenségről. S persze nagyon is lényeges itt ismét, hogy valamilyen elgondolás annak ellenére fenn tud maradni, hogy már megcáfolták. Mintha az ilyen típusú mintázatoknak nem lenne kritériumuk az, hogy igazak-e vagy sem. (Erre hamarosan visszatérek.)

Továbbá, olykor egész tudományterületeket téveszthetnek meg olyan látványos kijelentések, melyeket aztán szinte lehetetlen korrigálni. A 20. században például annyira közkedvelt nézetté vált a kulturális relativizmus, hogy szabad utat kaphatott Margaret Mead kutatási projektje, mely azt hivatott bizonyítani, hogy Szamoán nincsenek szexuális gátlások, azaz minden szexuális magatartást egy adott kulturális közeg határoz meg. Ez a tézis a kulturális antropológia alaptételévé vált, s amikor Derek Freeman Szamoára utazott,

3 Szűz Mária mítosza valószínűleg az egyik legszebb önmagába záródó infocsapda. E tanulmány megírásának idején részt vettem egy konferencián, ahol a fentiekhez hasonló jelenségekről is beszéltem. Nagyon ritkán fordul elő, hogy szakmai konferencián a hallgatóságból beleszól valaki az előadásba. Amikor azonban Szűz Mária esetéhez értem, ez megtörtént. Az illető bizonygatni kezdte, hogy ez a fordítási ügy nem lehet igaz. Ezzel viszont önkéntelenül is amellet érvelt, hogy Mária tényleg szűz volt. Ez pedig ugyanahhoz a tévhithez vezet, amiből kiindultunk.

4 A gondolatmenet szempontjából mellesleges, de azért megjegyzem, hogy a Chomsky által említett „keret” valójában egy olyan összeesküvés-elméletre vonatkozik, amely szerint minden rosszért az Egyesült Államok kormánya a felelős. (vö. Pipes, 2007, 214.)

hogy ellenőrizze Mead állításait, alig hitt a fülének. Kiderült ugyanis, hogy Meadet egészen egyszerűen átvették a helyi lakosok; csak a tréfa kedvéért mesélték neki, hogy a lányok éjszakánként a szabadban találkoznak a fiúkkal, megtetszett nekik ugyanis, hogy mindez egy „tudatlan” idegen lejegyzí. Mead négy hónapot töltött Szamoán (az 1920-as években), Freeman viszont hat évet (kb. 60 évvel később), közben elsajátította a helyi nyelvet is. Ám amikor az utóbbi publikálta kutatási eredményeit, megvetéssel fogadták azok, akik akkor már szaktekintélyként tekintettek Meadre. S ahogy az lenni szokott ilyen esetekben, „sokkal több időt és fáradságot vett igénybe a mítosz szertefoszlata, mint annak idején a megteremtése.” (Blackmore, 2001, 171.) Mead és a kulturális antropológia tévedése legalább kétféle szempontból tanulságos: az egyik, hogy a tudomány önkorrekciós képessége nem minden területen funkcionál azonos módon; gyanítható, hogy a bölcsészettudományok ezen a téren jócskán elmaradnak a természettudományok mögött. A másik a tekintélyelvűség, mely szerint egy hibás tézist – s erre a „nyelvtérkép” is példa volt – életben tud tartani, és be tud vinni a köztudatba a forgalmazók tekintélye. Persze ezen a téren is vannak különbségek, hiszen míg egyes diszciplínákban az „érvelés” kimerül az instanciák improduktív idézgetésével, addig másutt kifejezetten károsnak tartják a kutatók a tekintélyelvvet. Ezt a tendenciát jól megragadja Noam Chomsky, aki tapasztalatai alapján megfogalmazta egyszer, mi itt a probléma:

Szakmai életutam során több különböző területet érintettem. Foglalkoztam például matematikai nyelvészettel, anélkül, hogy hivatásos irataim lettek volna a matematikában: ezen a területen teljesen önerőből képeztem magamat, és nem képeztem túl jól. Ennek ellenére gyakran hívtak egyetemek, hogy matematikai nyelvészetről beszéljek matematikai szemináriumokon és előadásokon. Soha senki nem kérdezte meg, hogy megvannak-e az adott területen szükséges papírjaim, a matematikusokat ez egyáltalán nem érdekli. Ők csak annyit akarnak tudni, hogy mit kívánok mondani. Senki sem kérdőjelezte meg a beszédhez való jogomat, nem kérdezte, van-e doktori fokozatom matematikából, vagy hogy végeztem-e emelt szintű tanulmányokat a témában. Eszükbe sem jutott ilyesmi. Arra [voltak] kíváncsiak, hogy igazam van-e vagy tévedek, hogy érdekes-e a téma vagy sem, hogy lehetséges-e jobb megközelítés – a figyelem mindig a téma felé fordult, nem pedig a jogosultságom felé.

Ám amikor társadalmi kérdésekről vagy külpolitikáról (...) folyt a vita, ez a probléma folyton felmerült, sokszor indulatok kíséretében. Többször kértek tőlem papírokat, vagy az iránt érdeklődtek, hogy milyen speciális végzettség jogosít fel arra, hogy a kérdéses témáról beszéljek. Azzal a feltételezéssel éltek, hogy az olyan kívülállók, mint én, szakmai szempontból nem jogosultak ilyen témájú előadások tartására.

Hasonlítsuk össze a matematikát a politikai tudományokkal – megdöbbenő az eredmény. A matematikában és a fizikában azzal törődnek, hogy mit mond az ember, nem pedig a bizonyítványokkal. De ahhoz, hogy a társadalmi valóságról beszéljen az ember, rendelkeznie kell a megfelelő papírokkal, és különösen akkor, ha nem az elfogadott gondolkodási keretben mozog. Általában igaznak tűnik az, hogy minél gazdagabb intellektuális tartalommal rendelkezik egy terület, annál kevesebb figyelmet fordítanak a papírokra, és annál nagyobbat a mondanivalóra. (Sokal – Bricmont, 2000, 27–28.)⁴

A papírmánia a bölcsészettudományok területén valóban hihetetlen méreteket öltött. (Pedig az egyetemek nem tévesztendőek össze a papírgyárakkal). Egyes doktori értekezések színvonalát, „tudományos” értékét nem kezdem el taglalni, messzire vezetne (bár ezek bírálhatók lennének, mert publikálják is őket). A példa számunkra most azért fontos, hogy lássuk, a tekintélyelv védjegye alatt forgalmazott információk kevesebb szűrőn mennek át, s ha ezek között hibás mintázatok szerepelnek, a hétköznapi elme ezeket pusztán a név garanciája miatt is elhiszi. Ugyanakkor ezt a jelenséget nem szabad leszűkítenünk az egyes tudományokra, kiváló példa a tekintélyelvű gondolkodásra az a mítosz is, hogy az író mindenhez ért.⁵ Itt az ideje viszont, hogy néven nevezzük a fenti példákban szereplő jelenségeket. (Az alábbi idézetben is lesz egy remek példa a tekintélyelv működésére.) Kutrovácz Gábor, Láng Benedek és Zemplén Gábor megállapításából érdemes kiindulnunk:

[E]gy egyetemi előadáson – már ki tudja, miért – szóba kerül a spenót, és az, hogy mindenki úgy tudja, hogy sok vasat tartalmaz. Csak az előadó nem – ugyanis ő tudja, hogy ez a hit honnan származik: egy tizenkilencedik századi német folyóirat nyomdahibája okolható azért, hogy a spenótnak kiugróan magas vastartalmat tulajdonítanak. Ezért van Popeye-nek spenótkonzervje, ezért a számos spenótos gyerekfilm és gyerekkönyv – és nem kevés gyerekkönyv. Egy tizedesvesző elírása miatt. Jó érzés az ilyen fantomokkal elbánni órán – az eszkimóknak nincs annyi szavuk a hóra, a Földet nem is gondolták laposnak a középkorban, az agyunknak pedig nem csak 10%-át használjuk, ahogy állítólag Einstein mondta (aki, mint jól tudjuk, nem agykutató volt). Ekkor azonban, még az aha-élmény utolsó hullámaiban fűrődve egy hallgató megkérdezi: az oktató ezt akkor most biztosan tudja? Ez akkor már bizonyosság? Hihetünk végre valamit a spenótról, ami állandó, nem fog változni, és amit egy másik órán, vagy kávézóban, vagy munkahelyi ebéd közben nem fog valaki más leleplezni? Nem tudjuk biztatni. Számos dologról vagyunk szentül meggyőződve, amelyről egy nap, egy évszázad múltán kiderül, hogy az előbbi példához hasonló *faktoid*, álismeret volt. (Kutrovácz és mts., 2008, 18–19.)

A tudományelmélet (és a tudományfilozófia) tehát *faktoidoknak* nevezi azokat a fantomismereteket, melyek hiányosak vagy egyenesen tévesek. (Norman Mailer 1941-ben faktoidnak keresztelte el az olyan tényt [fact], ami azóta létezik, hogy az újságokba bekerült. Később ezt a kifejezést olyan tényre utaló állításként használták, amelyre nincs bizonyíték, vagyis valójában nem tény, de akként beszélnek róla. Ide tartoznak a rémhírek, a pletykák, a hallomásból szerzett téves információk, a babonák, a médiumokban felkapott „kacsák”, az interneten terjedő álhírek stb. Különös ismertetőjegyük, hogy nagyon nehéz őket eltávolítani a köztudatból, sőt a leleplezésük általában kudarcot vall. A faktoid kifejezést – mint eddig is látható volt – itt tágabb értelemben használjuk, nem szűkítjük le a bulvársajtó és a médiák világára. *Faktoidnak tekinthető minden olyan álismeret, amelynek nincs bizonyítható, visszakereshető referenciája, vagy ha van, bizonyíthatóan téves ismeretanyagon alapul.*) A világról alkotott reprezentációink tele vannak ilyen megbízhatatlan információcsomagok-

5 Erre szinte bármelyik irodalmi folyóiratból lehetne példát hozni. X író az összejtekről nyilatkozik, Y a klónozásról, Z az univerzum méretéről stb., de úgy, hogy ismereteik – enyhén szólva – felületesek. Ha mondjuk hiba csúszik az eszmeftuttatásokba, ahogy legutóbb az egyik irodalmi lapunkban az univerzum korának bemondásakor felcserélődött két szám, akkor ezt se a korrektor, se a szerkesztők stb. nem szűrik ki. Az olvasó pedig kész elhinni...

6 Ezek valóban talá-
lomra kiragadott
példák, de frissíthe-
tők Richard Dawkins
legújabb könyve
alapján, melyben a
szerző külön függe-
lékben közli az
újabb statisztikák
eredményeit. Egy
helyütt pedig így fo-
galmaz ezek tükré-
ben: „Ha az evolú-
ció tényében kétel-
kedő történelemta-
gadók járatlanok a
biológiában, akkor
azok, akik szerint a
világ alig tízezer év-
vel ezelőtt kezdő-
dött, még rosszab-
bak, mint a tudatla-
nok, mert olyan
mértékben hagyták
magukat becsapni,
hogy az már a rom-
lottság határát súrol-
ja. Nemcsak a bioló-
gia, hanem a fizika,
a kozmológia, a ré-
gészet, a történelem
és a kémia tényeit is
elutasítják.”
(Dawkins, 2009,
100.) Ennyit a „nem
túl rózsás”, ám
tényleges
helyzetéről...

kal. Ezért első közelítésben a kulturális környezet felelős: ismereteink nagy része másoktól származik, átvett, örökölt anyag, melynek olykor nem is tudunk utána járni. Olyan emberekről (vagy intézményekről) van szó persze, melyek óhatatlanul maguk is hiányos reprezentációkkal rendelkeznek. (vö. Sperber, 2001) Másfelől azt pedig, hogy hiszünk nekik, olykor nem is tudatosítjuk. A faktoidokat tehát önkéntelenül is átvehetjük, s többek között ennek „köszönhető”, hogy rendkívül nehéz átlátni, ismereteink mely komponensei alapulnak tévhiteken. Minderre később visszatérünk, előbb azonban érdemes hangsúlyozni, hogy *általános* képletről van szó. Einstein tudásába ugyanúgy beépültek faktoidok (lásd a fenti példát az agy kihasznált-ságáról), ahogyan mindannyian rendelkezünk ilyen készlettel. Még csak megtippelni sem könnyű, milyen a tényleges és a téves ismeretek százalékaránya az egyes „koponyákban”. Az viszont bizonyos, hogy nem túl rózsás a helyzet. Vessünk egy pillantást az alábbi eszmecserére.

Amerika egyik legismertebb „tévészemélyisége”, Jay Leno 1999 júniusában egyetemi hallgatókat hívott meg, és műsorában – egyebek közt – a következő kérdéseket tette fel nekik:

Kérdés: Ki találta fel a villanykörtét?

Több felelet: Thomas Jefferson (1743–1826), az Egyesült Államok harmadik elnöke. (A feltaláló Thomas Edison volt, 1878-ban.)

Kérdés: Mennyi három a négyzetten?

Felelet: Huszonhét. (Egy másik felelet: Hat.)

Kérdés: Hány Fahrenheit-fokon forr a víz?

Több felelet: 115 °F. (A helyes válasz 212 °F. Angolszász országokban nem Celsius, hanem Fahrenheit-fokkal mérik a hőmérsékletet.)

Kérdés: Mennyi ideig tart, amíg a Föld megfordul a tengelye körül?

Két felelet: Fényévekig (!). (A fényévet nem az idő, hanem a távolság mérésére használjuk.)

Egy másik felelet: Huszonnégy „tengelyekig”. (Sic!)

Kérdés: Hány holdja van a Földnek?

Felelet: Már nem emlékszem rá pontosan. (Ez a diáklány egy csillagászati tanfolyamon vett részt, és jeles eredménnyel végzett.)

Berman ezen a ponton megjegyzi: az amerikai felnőttek tudományos tényekkel kapcsolatos tudatlansága lélegzetelállító. (Csokits, 2005, 52.)

Valóban az. Még néhány, találmányra összeválogatott adalék: a *Nature* 2003-as felmérése szerint az amerikai lakosság egynegyede hisz a boszorkányok létezésében, 40 százaléka az ördögtől való megszállottságban, de a diplomával rendelkezőknek is mindössze csak a 16 és fél százaléka fogadja el, hogy a *Homo sapiens* lsten segítségével fejlődött ki az évmilliók során. A Gallup 1999-es felmérése szerint az amerikaiak 70 százaléka azon az állásponton van, hogy a darwinizmus mellett a teremtésre vonatkozó más elméleteket is tanítani kellene az iskolákban. A *Time* egyik felmérése szerint az amerikaiak 70 százaléka hisz az angyalok létezésében, 50 százalékuk szerint földönkívüliek élnek közöttünk, de a kormány ezt titkolja (s ez a feltetelezés már magában kedvez az UFO-vallás terjedésének), 30 szá-

zalékuk pedig azt állítja, hogy érintkezésbe került halottakkal (külön történet pl. Elvis „halhatatlansága”). (vö. Csokits, 52–53.) A statisztikák sorolása folytatható volna, ám valószínűleg ez csak a jéghegy csúcsa.⁶ Az ilyen környezet rendkívüli módon kedvez az álismeretek terjedésének, tágabb kontextusban pedig az áltudományok burjánzásának. A néhai kiváló Carl Sagan 1995-ben összeállított egy korántsem teljes listát az ehhez kapcsolódó jelenségekről. Érdeemes beleolvasni, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy aktualitását veszítette. A neves csillagász szerint az áltudomány és a babona tipikus példáinak tekinthetők a következők:

Asztrológia; Bermuda-háromszög; Loch Ness-i szörny; „ördögszem”; szellemek; „aura” az emberek feje körül (az egyénre jellemző színekkel); extraszenzoriális érzékelés (ESP), mint például a telepátia, prekogníció, telekinézis és távoli események vizuális észlelése; a 13 mint szerencsétlen szám (ezért következik Amerika számos teljesen normális hivatalában és szállodájában a 14. emelet a 12. után); vörös szobrok; a nyúláb szerencsét hoz; vízkeresés varázsvesszővel; „a kommunikáció megkönnyítése” autizmusban; a borotvapenge éles marad, ha piramis alakú kartondobozban tárolják, és a „piramidológia” egyéb tantételei; halottak telefonhívásai (sohasem R-beszélgetésre); Nostradamus próféciai; a laposférgek idomíthatók úgy, hogy idomított fajtestvéreik megdaralt tetemével etetik őket; telihold idején megnő a bűnesetek száma; tenyérjósítás; numerológia; üstökösök, tealevelek, torzszülött állatok jövőbeli események előhírnökei (plusz a régi korok jóslási technikái belből, füstből, lángok alakjából, árnyékokból, ürlélekből, gyomorkorgásból és – legalábbis egy rövid ideig – a logaritmustábla alapján); olyan régmúlt események „fotográfiai”, mint például Krisztus keresztre feszítése; a folyékonyan beszélő orosz elefánt; a „hiperérzékenyek”, akik bekötött szemmel, az ujjaik segítségével olvasnak; (...) diétacsalók; a test elhagyásakor szerzett tapasztalatok (például halálközeli állapotban); hitelt gyógyító csalók; a spiritiszta automatikus írás; a gerániumok [muskátlík] érzelmi világa, amely „hazugságdetektor” aggálytalan alkalmazásával deríthető fel; a víz emlékszik a korábban feloldott molekulákra; jellemrajz az arc- és koponyadudorok alapján; a „századik majom”-nak nevezett tévtan, amely szerint bármi, amit az emberek egy része igaznak vél, az igaz is; a lángokba önként belerohanó és szénné égő emberek; a háromciklusú bioritmus; a korlátlan mennyiségű energiát szolgáltató örökmozgó (amelyeket azonban sohasem bocsátanak a szkeptikusok rendelkezésére tanulmányozás céljából); (...) Jehova Tanúinak jóvendölései, egyebek között az 1917-re várható világvégéről; Carlos Castaneda és a varázslás; Noé bárkájának megtalálása; az „amityville-i borzalom” és más kísértettársak; a hír, hogy egy kistestű brontosaurusz csörtet napjainkban Kongó esőerdőjében. (Sagan, 1999, 223–224.)⁷

7 A listában szereplő jelenségekhez hasonló tévhiteket elemez Richard Dawkins is sok-sok tanulmányában, illetve *Szivárványbontás* című könyvében. (Dawkins, 2001) A felsoroltak mindegyikéről önálló kritikát lehetne írni. Nem állhatom meg, hogy az egyiket ne érintsem. Sagan említi a vörös szobrokat, melyek magyarázata a következő. A *Serratia marcescens* baktérium nedvesség hatására vörös pigmentet termel. Mivel előszeretettel telepszik meg nedves osztályokon, már a középkorban is ezt használták a templomokban „Krisztus vérenek” prezentációjához. A vörös szobrokat szintén ezzel az eljárással hozták működésbe (vagy egyszerűen hagyták, hogy a baktériumok tegyék a dolgukat).

De ezzel a kontextussal, az áltudományok virágzásával és a faktoidok sűrűsödésével függhet össze a városi legendákon túl a történelmi, vallási mítoszok – és velük az evolúcióval kapcsolatos tévhitek – fennmaradása és igen gyors terjedése is. (Zárójelben érdemes megjegyeznünk, hogy a történelmi rejtélyek között is sok a faktoid, vagy egy részükből az lesz. Ilyen például az Atlantisz-történet karrierje. Ha kézbe vesszünk egy utazási prospektust a görög szigetvilágról, biztosan találkozunk olyan kínálattal is, mely szerint az utazási iroda megmutatja nekünk Atlantisz romjait. Ez konkrétan így szerepel pl. a Szantorini körüli térségről szóló kiadványokban. Ezek a szövegek még

8 Másrészt a történelemmel kapcsolatos faktoidhálózat létrejöttében központi szerepet játszottak az összeesküvés-elméletek. (vö. Pipes, 2007) Csak egyetlen példa a sok közül: bár 700 éve senki sem látott templomos lovagot, az összeesküvéselmélet-gyártók mégis képesek voltak bevinni a köztudatba, hogy bizonyos történelmi eseményekért a templomosok okolhatók. A paranoid stílusra fogékony elmék pedig készpénznek vették a hibás magyarázatot. A templomosok mellett persze más csoportok is említethetők garmadával. Ráadásul „A hit struktúrája, akárcsak a logikai kényszer hiánya, megkönnyíti a főbiák közötti átjárhatóságot.” (Pipes, 2007, 45.)

9 Itt nem a *tudatos* faktoidtermelésről beszélünk (pl. bulvárlapok esetében), hanem a faktoidok *képződéséről*. A kettő nem ugyanaz, fatoidok ugyanis természetesen gyárthatók (vö. Dawkins, 2001, 130.), de ettől megkülönböztetendő, amikor a terjedés mögött nincs tudatos mechanizmus (pl. átverés, szórakoztatás stb.). Az előbbire két kirívó példa. „A mexikói sajtó 1980-ban hetekig címlapokon számolt be arról, hogy az ország

azt is elmagyarázzák persze, hogy Platón is az ő verziójukra utalt anno. Másrészt ennek a témakörnek hihetetlen mennyiségű irodalma van, mely készpénznek veszi, hogy ez a misztikus civilizáció megmagyarázhatatlanul magas technikai fejlettséget ért el. Az Atlantisz-faktoidok tehát szó szerint könyvtárakat töltenek meg. Ám „[a]mivel a közkönyvtárakban, az újságárusok pultjain, a főidős televíziós programokban szinte sohasem találkozunk – mondja Sagan – az a lemeztektonika és a tengerfenék térképészete által szolgáltatott bizonyítékok sokasága, amelyek kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a feltételezett időszakban Európa és Amerika között semmiféle kontinens sem létezett.” [Sagan, 1999, 5.]⁹ Könnyen lehet, hogy a faktoidgyártás első számú receptje a tudományos eredményekről való megfélekedezés, de a helyzet olykor kicsit bonyolultabb.⁹ Aki ugyanis semmit sem tud a tudomány eredményeiről és működéséről, az nem tudja megkülönböztetni az áltudománytól (vö. ahogyan a Gaia-hipotézis túlpörgetése áltudományos gondolatmenetek kiindulópontja lesz, vagy ahogy a hopi indiánok csillagászati ismereteit nem az információcserének tulajdonítják, hanem maguknak az indiánoknak stb.). Mindenesetre a – nagyon is ezzel a kérdéssel összefüggő – vallásos tanok jelenkori „reneszánszára” van magyarázat. Jean-Pierre Changeux szerint:

Az utóbbi évszázadok során a tudományos megismerés óriási fejlődésen ment keresztül, ugyanakkor társadalmunkban még aktívak (és erőszakosak) a vallásos mitológiák. A világ megértésében jelen lévő óriási hézagokra nézve hatékony helyettesítői ezek a tudományos megismerésnek. Könnyebben érthetők és adhatók át, mint a tudományos ismeretek, épp ezért választódnak ki, és könnyen helyettesítik a tudomány fejlődése révén egyre elvontabb és nehezebben elképzelhető tudásokat. Szenvedélyes csatlakozást és korlátlan reményeket váltanak ki a legelesettebbeknél. Végső megoldást jelentenek azok számára is, akik a tudományos megismerés elégtelensége vagy a vele való visszaélés ellen küzdenek, gyakran a legelembb logikát is semmibe véve. (Changeux, 2008, 265.)

Az a jelenség, amire a neves agykutatótól idézett részlet kifut, elképesztő méreteket ölt. A vallási mítoszokat nem csak könnyebb megtanulni, de olykor bizony a logika felfüggesztéseként hatnak. Ha valaki azt gondolná, hogy itt ősi jelenségekről (vagy pusztán egyfajta hagyományápolásról) van szó, akkor valószínűleg téved. Mielőtt rátertnék a faktoidok viselkedésének további szabályaira, tegyünk egy rövid kitérőt a hétköznapi kultuszképződés felé, mégpedig egy remek párhuzam, a *rakománykultuszok* jelensége alapján.

Richard P. Feynman 1974-ben a Caltechen tartott tanévzáró beszédében már ráirányította a figyelmet e kérdéskör egy-két fontos jellegzetességére. Idézem a neves tudóst:

A Déli-tengereken léteznek a népek teherszállítmány-kultusza. Ők a háború idején látták repülőgépek leszállását, és ezek rengeteg holmit hoztak, és azt szerették, hogy most ugyanez történjen. Ezért aztán elkezdtek leszállópályához hasonló dolgokat készíteni, ennek két szélé mentén tüzeket helyeztek el. Készítettek egy fakunyhót egy benne ülő férfi számára, akinek két fa-

darab volt a fején fülhallgatóként, és bambuszrudak helyettesítették az antennákat – ő az ellenőr, és most várják a repülőgépek leszállását. Végül is mindent helyesen csinálnak. A forma tökéletes. Minden úgy néz ki, mint anakidején. És a dolog mégsem működik. A repülőgépek nem szállnak le. Nos, ezeket a dolgokat nevezem [a] teherszállítmány-kultusz tudományának, mivel ők a tudományos kutatás valamennyi látszólagos előírását és formáját követik, de kihagyják valami lényegeset, mivel a gépek mégsem szállnak le. (Feynman, 2002, 200.)

Feynman ebből a jelenségből bontja ki tudomány és áltudomány különbségét (többek között a tudományos gondolkodás becsületességének elvét). A hiányos ismeret ugyanis azt eredményezi, hogy létrejön egy illuzórikus reprezentáció. Richard Dawkins nem régiben továbbgondolta ezt az analógiát, s a vallási buzgólkodás és a csodavárás leírására alkalmazta. Szerinte a rakomány- vagy szállítmánykultuszok kialakulása (igen sok van belőlük, mint arról David Attenborough tudósított) ugyanis alkalmasnak tűnik a vallásos tudat megközelítésére. Függetlenül attól, hogy hajóval vagy repülővel érkezik az idegenek áruja, a kultuszok felbukkanása hasonló képleteket eredményez, s ebből következtetni lehet az emberi természet némely vonására.¹⁰ Dawkins így írt erről:

Nem szeretnék messzemenő következtetéseket levonni a csendes-óceáni szigetvilág déli területeinek rakománykultuszából. Mindenesetre káprázatos kortárs modellel szolgálnak arra nézve, hogyan támadhatnak vallások jóformán a semmiből. Különösen négy tanulságot sugallnak általában a vallás keletkezésével kapcsolatban, amelyeket itt röviden kifejték. Az első, hogy milyen döbbenetes gyorsasággal elő tud állni egy kultusz. A második, hogy a kialakulás folyamata milyen szédítő sebességgel betemeti saját nyomait. (...) A harmadik tanulság abból fakad, hogy hasonló kultuszok alakultak ki függetlenül, egymástól távol eső szigeteken. E hasonlóságok szisztematikusan elemzésével megtudhatunk valamit az emberi pszichológiáról és a vallásra való hajlamáról. Negyedszer, a rakománykultuszok nemcsak egymásra, de régebbi vallásokra is erősen emlékeztetnek. (Dawkins, 2007, 220–221.)

E koncepció szerint tehát a vallások helyi kultuszokként indultak, századok elteltével tovább csiszolódtak, majd olyan fejlett rendszerekké váltak, melyek napjainkban (is) megfigyelhetők. Mindezt az eszmék, gondolatok, tantételek stb. kikristályosodása, kombinációja-megőrzése tette lehetővé, szoros összefüggésben az emberi faj pszichikumának alakulásával. A folyamat két eleme elválaszthatatlan egymástól; tágabban a kulturális evolúció működésére, szűkebben pedig a faktoidok terjedésének hogyanjára világít rá. A továbbiakban – a fentebbi példákat szem előtt tartva – ezzel a kettősséggel foglalkozunk, darwinista kultúraelméletek bevonásával. Elsőként körüljárjuk, hogy az emberi tényező hogyan és miért támogatja a faktoidok nagyszabású karrierjét; majd pedig vetünk egy futó pillantást a világra – egy perspektivikus áthelyezéssel – a faktoidok szemszögéből.

got sújtó, húsz éve nem tapasztalt mértékű aszály oka nem a kedvezőtlen időjárásban keresendő, hanem abban, hogy az amerikai repülőgépek eltérítik a mexikói hurrikánokat. Hogy miért? Az egyik válasz szerint ez egy kampány része, hogy a turisták Floridát válasszák nyaralásuk színterüléül.” (Pipes, 2007, 171.) A másik a Tropical Fantasy nevű ital történetéhez kapcsolódik az USA-ból. „1991 elején névtelen röplapok jelentek meg a feketék lakta környéken, amelyek arra figyelmeztettek, hogy az üdítőitalt a Ku-Klux-Klan gyártja, és »olyan stimulánsokat tartalmaz, amelyek sterilizálják a feketéket«. Bár az újságírói és rendőri vizsgálatok a vádakodást teljesen légből kapottnak minősítették, a vásárlókban megrendült a bizalom, és az eladások 70 százalékkal estek.” (Pipes, 2007, 16–17.) Ezek tehát tudatosan gyártott faktoidok.

10 (Zárójelben jegyzem meg, hogy a jelenségkör igen szórakoztató paródiáját nyújtja Winston Groom *Forrest Gump* avagy: „Egy együgyű fickó följegyzései” című regényének egyik jelenete, amikor is az úrhajós kabin földet érése előtt az egyik szereplő felkiált:

„Magasságos Isten!
Ez nem Borneó, ha-
nem az a kibaszott
Új-Guinea, azok a
seggfejek odalenn
meg az ejtőernyő-
kultusz hívei lesz-
nek! [...] Még a má-
sodik világháború-
ban hajigáltunk le
ejtőernyővel láda
cukorkát meg csokit
ezeknek a dzsungel-
nyusziknak, hogy át-
állítsuk őket a mi ol-
dalunkra és nem fe-
lejtik el azóta se.
Aszitték, hogy az is-
ten vagy ki csinálta,
és azóta is várják,
hogy visszajöjjünk.
Még egy olyan pri-
mitív kifutót is épít-
tettek – látja azt,
ott! A szélit azokkal
a fekete körökkel je-
lölték ki. – Én inkább
úgy látom, hogy
azok nagy főzőüstök
– aszondom.” [Süle
Gábor fordítása] Stb.
stb.)

Anélkül, hogy ennek neurobiológiai alapjait kifejtենék, bárki könnyedén beláthatja saját tapasztalatai alapján, hogy az emberi elmének van egy igen sajátos képessége. Ez nagyon leegyszerűsítve abban ragadható meg, hogy agyunk szüntelenül „dolgozik”, más szóval (de nem filozófiai értelemben): nem tudjuk abbahagyni a gondolkodást. Hogy miért nem, arra majd a későbbiekben adódik egy kézenfekvő magyarázat a faktoidok tükrében, egyelőre fontosabb, hogy ez a tapasztalat az ember konstrukciós tevékenységével hozható kapcsolatba. Elménk tehát szüntelenül gyártja a reprezentációkat, kombinálja azokat, másolatokat készít róluk, ám bizonyos mintázatokat külső jelek nélkül is létre hoz. Legegyszerűbb példa a „memóriadobozok” lapozgatása: mi is történt tegnap, mi lesz holnap, mi lett volna, ha stb. Az ilyen típusú kombinációk azt bizonyítják, hogy agyunk (és általa komponált elménk) nem csak külső ingerek irányítása alatt áll, hanem belülről vezérelt, ún. önépítő rendszerként is funkcionál. (vö. Maturana – Varela, 1998) Ebből következően elképzeléseink, terveink stb. amellet, hogy nagy számban készíthetők, nagy szabadsággal is készülnek. De csak egy részük kerül saját használatra. Ahogy a fentebb már idézett etológus fogalmaz:

Ha az ember csak a másolatkészítő és a konstrukciós képességgel rendelkezne, valószínűleg nem sokra menne velük, mert a képzelet szabad szárnyalása mások számára felfoghatatlan, vadul kavargó mintázatokat eredményezne. A konstrukciós képességet azonban irányítja az ember szabálykövető képessége. Konstrukcióinkat nemcsak a magunk kedvére hozzuk létre, hanem többnyire embertársainkat akarjuk velük meglepni, elképeszteni vagy a segítségükre lenni. Az ember alapvetően *szociális lény*, konstrukcióit a kultúrája elfogadott szabályai korlátozzák. (Csányi, 2006, 341.)

Másrészt mivel agyunk másokéhoz hasonlóan működik, képes befogadni az „idegen” konstrukciókat is. Ezt számos tényező segíti az empátiától kezdve a nyelven át a képzeletig. Az átadás során keletkező másolási hibákról még szó lesz, de ide tartozik egy fontos fejlemény, melyre érdemes utalnunk. Több kísérlet is alátámasztotta az utóbbi időben, hogy az információátadást megkönnyíti a metaforikus beszéd. A kutatók azt vizsgálták, hogy a szóképekkel tarkított szövegek alkalmasak-e elméletek megvilágítására és megtanítására. Íme az egyik részeredmény:

Reynolds és Schwartz nyolc rövid szöveget mutatott kísérleti alanyainak. Mindegyik szöveg végkövetkeztetéssel zárult. Ezt a végkövetkeztetést az egyik esetben szó szerint, a másokban metaforikus formában fogalmazták meg. Az olvasottak visszaidézése során bebizonyosodott, hogy a metaforikusan megfogalmazott végkövetkeztetést jobban meg lehetett jegyezni, mint a szó szerinti. Ráadásul metaforikus formában megfogalmazott végkövetkeztetés esetén a kísérleti alanyok az olvasott szövegnek jóval több részletére emlékeztek. A szerzők feltételezése szerint metaforák segítségével a reprodukáló folyamat könnyebben beindul és tovább tart, mint azoknál, akik szó szerinti végkövetkeztetést kaptak segítségül. (Draaisma, 2002, 22–23.)

Ezt a jelenséget több tudományterület felől is megközelíthetnénk, ám valószínűleg minden esetben borítékolható lenne a végeredmény: a metaforák szívósabbak, mint a tények. Miért is? Egyrészt azért, mert a nyelv olyan alapkarakteréről van szó, amely nem csak a termékeny, de a terméketlen félreértést is könnyedén elősegítheti. Másrészt azért, mert a metaforák igen gyakran többjelentésűek, ezért elindíthatják a fikcióképződést. Harmadrészt azért, mert a nyelvben rögzülő halott metaforákat szinte képtelenség kiirtani, számos ilyen mögött lejárt tantételek, megdöntött hipotézisek állnak. Negyedrészt a metaforák ugyan megkönnyíthetik az információáramlást, de például a kontextusváltások vagy diszkurzusváltások alkalmával funkcióikat veszthetik. (Többek között ezért robbant ki a '90-es évek második felében az ún. tudományháború. Két fizikus – Alan Sokal és Jean Bricmont – ugyanis jó érzékkel vette észre, hogy a bölcsészeti- vagy társadalomtudományokba importált természettudományos fogalmak metaforizálódása – finoman fogalmazva – gondolatzavarokat eredményez, értelmetlenségekhez vezet. [vö. Sokal – Bricmont, 2000, 25–26.]) És még sorolhatnánk azokat a tényezőket, melyek mind egyike kedvez a faktoidok kialakulásának. Mind közül azonban most számunkra az lesz lényegesebb, hogy a tények díszítésére – s ezzel önkéntelenül is, megváltoztatására, torzítására – való hajlam mire vezethető vissza. A válaszáért az *evolúciós pszichológiához* érdemes fordulnunk, s ezen keresztül darwini magyarázat adódik a szóban forgó jelenség eredetére.

Performansz a Szent Márk téren, 1993

11 Csak röviden jellem, hogy ez a kérdés megválaszolható lenne a fikcióképződés és az esztétikum összefüggései alapján is, ami átvezetne az irodalmi szövegek kialakulásának és működésének magyarázatához (természetesen a kulturális evolúció későbbi fázisáról van szó). Innen nézve ugyanis az irodalmi alkotások faktoidterjesztő rendszereként is felfoghatók. Némelyikük egész magas fokon újí az állismeretek szórását. Jó példa erre a kortárs prózából *A da Vinci-kód* című regény (Dan Brown bestsellere), amely hemzseg a téves információktól, a könyv elején mégis ez olvasható: „A műtárgyokról, épületekről, dokumentumokról és titkos szertartásokról szóló, a regényben szereplő ismertetések megfelelnek a valóságnak.” Nem véletlen tehát, hogy a mű kiváltotta a tudósok és a művészettörténészek tiltakozását, hiszen ez a vignetta egyszerűen nem igaz, könyvnyedén cáfolható. „Dan Brown sokszor még olyan tényeket is rosszul állít – írják a már idézett tudománytörténészek –, amelyekre a forrásul választott munkák még helyesen hivatkoztak.” (vö. Kutrovátz és mts., 2008, 198–207.) Az irodalom ilyen típusú el-

Végezzünk el egy gondolat kísérletet Geoffrey Miller kalauzolásában. Az alapszituáció a következő:

Képzelnünk el egy csoport *Homo sapiens* mondjuk egy lecsontozott antilop körül, amint a sikeres vadászat után teli gyomorral üldögélnék, élvezve egymás társaságát és nemrég szerzett képességüket, a nyelvet. Most épp arról folyik a szó, hogy milyen a világ körülöttük, honnan lett, hová tart, és hol van benne az ő helyük; szóval az a téma, ami a szájhagyománnyal terjedő mondák és az írott feljegyzések szerint az értelemmel bíró lényeket mindig is élénken foglalkoztatta. (Miller, 2006, 372–373.)

Miller ebből a „pleisztocén partiból” kibont egy párbeszédet, arra koncentrálva, hogy a két fél története közül melyik lesz szimpatikusabb a hallgatóságnak. Nem elhanyagolható körülmény, hogy az antiloptetem mellett, a közönség soraiban hölgyek is helyet foglalnak. A szituációt tehát úgy képzeljük el, hogy a két „előadó” látens szándékai között a lányok elcsábítása is szerepel. Az első történet így hangzik:

– Nem vagyunk egyebek halandó és gyenge főemlősöknél, akik csak azért képesek ezen a gyér szavannán megélni, mert hordába tömörülve kölcsönösen segítjük egymást, még ha közben a féltékenység konfliktusokat is gerjeszt köztünk. (...) Bárhol jártunk eddig, az mind ennek a nagy szavannának a része, egy még nagyobb kontinensen, amely egy még nála is nagyobb gömb felszínén helyezkedik el. Az a gömb pedig légüres térben forog, miközben kering egy elképzelhetetlenül hatalmas és tüzes gázgolyó körül, amely sok millió év múlva fel-fúvódik majd, és elhamvasztja addigra megkövesedett, üres koponyáinkat. Ennek a hipotézisnek már eddig is számos meggyőző bizonyítékát gyűjtöttem össze... (Miller, 2006, 373.)

Vagyis az első felszólaló megpróbál tényleges képet adni a világról, kerüli a bombasztikus kijelentéseket, bizonyítékokat emleget. Amikor viszont ezekre rátérne (manapság is gyakori szituáció) egy másik vadász közbevág, és következik a második történet:

– Nem, mi halhatatlan lelkek vagyunk, akiknek a nagy Wug isten azért ajándékozott ilyen gyönyörű testet, (...) mert minket az ő kedvenc népének és szövetségésének választott. Mi másért vezérelt volna ide, ebbe a tejjel-mézzel folyó édenkertbe, ahol ma is eljuthatunk egy jókora csavartszarvút, és ahol annyi izgalmas dolog történik nap mint nap! Az azúr égről maga Wug küldi ránk melegt fénylő arcából, éjjel pedig hallhatja, aki éberem fülel, ahogy a hold mögött csalogányok éneklük dicséretét az ő mennyei kórusában. Amikor majd megöregszünk, és már unokáink csacsogása is fásaszt, fel-emel oda minket, ahol mindig van sült gazella meg hús forrásvíz, és ahol megifjult testtel táncolhatunk örökkön-örökké. (Miller, 2006, 373.)

A második „versenyző” – az előzővel ellentétben – kiszínezi mondanóját, egy megfoghatatlan lényre hivatkozik (akinek kiléte viszont homályban marad), miközben szövegében már első ránézésre is hemzsegnek a faktoidok. Ez utóbbiak egy részét akár ő maga is összekombinálhatta, de persze az is lehetséges, hogy ugyanígy hallotta valamelyik ősetől. (A párbeszéd folyik tovább, a második felszólaló hozzáteszi még, hogy ezt az egész históriát maga Wug isten szál-

lította neki, méghozzá sugallat formájában.) Miller ezután felteszi a kérdést, hogy vajon melyik ideológia vonzóbb a hallgatóság számára. A válasz kézenfekvő: a második. Esetünkben ez pedig azt jelenti, hogy az, amelyik faktoidokat örökít tovább. De miért a második történet számíthat nagyobb hatásra?¹¹ Miller szerint azért, mert a kreatív ideológiák elterjedése (a megbízható tudás ellenében) fokozza az *emberi elme díszítettségét*. Az utóbbi pedig megkerülhetetlen szerepet játszik a *szexuális szelekcióban*. A könyv a lehető legtöbb részletre kiterjedően tárgyalja ezt a darwini jelenséget, s közben az emberi kultúra egyik lényeges hajtómotorjára világít rá.

Ezek a hitek erősen függenek a szexuális szelekciótól, mert mint láttuk, az udvarlás alatt az embernek érdemes „feldíszítkeznie” a figyelmet jobban felkelő mondanivalóval, mint a világ száraz és pontos tényei. (...) A szexuális szelekció a drámaibb, izgató vagy épp különösen megnyugtató ideológiáknak kedvez, amiket persze értelmesen és esztétikailag kiegyensúlyozottan kell előadni, fűszerezve a szellemes komikum vagy a nemes tragikum elemeivel tartalom szerint. Ha ez a hatás már elődeinknél is működött, és miért ne működött volna, akkor az emberi elme szórakoztatónak és vonzósnak formálódott ki az evolúció sok évezrede alatt, ugyanakkor azonban esendőnek is abban az értelemben, hogy bizonyos mértékig elvesztette kapcsolatát a realitással. Az evolúció az ilyesmit mindaddig nem bünteti – gondoljunk megint a pávafarokra és más kockázatos díszítményekre –, amíg a valóságtól elrugaszkodott ideológiák nem ássák alá túlzottan a létfontosságú adaptációk érvényesülését. (Miller, 2006, 372.)

Innen nézve belátható tehát, hogy az idők folyamán kialakult kommunikációs formák a velük kifejezhető világmodellek torzulásának irányába is hatnak. Mivel a faktoidok elménk egyik leglátványosabb rétegét alkotják, fontos szerepet játszanak a partnerválasztásban. Olyan fittségjelzők és reklámdíszek, melyek előnyben vannak az olykor kínos végeredményre jutó, elfogulatlan és nehezebben megjegyezhető állításokkal szemben. (Előnyüket pedig olyan általános képességek is támogatják, mint az emberi intuíció, illetve hajlamunk arra, hogy mintázatot fedezzünk fel ott, ahol az nincs. vö. Dawkins, 2001, 179–180.) Ez az egyveleg többek között ezért is terjedhet könnyebben, és valószínűleg ugyanezért ellenőrizzük kevésbé elemeinek igaz voltát. A faktoidok ugyanakkor – Millert variálva – ahhoz a területhez tartoznak, amelyen megengedhetjük magunknak, hogy különbözzünk egymástól, mint Darwin rovarjai a maguk csodás ormenseiben. Ám ez azt is jelenti, hogy „A szexuális szelekció itt ásta alá az evolúciós ismeretelmélet elvárását, azzal, hogy megismerési funkcióinkat átváltoztatta a fittség reklámdíszévé igaz tények közvetítői helyett.” (Miller, 2006, 375.)

Az evolúciós pszichológia szerint tehát a faktoidokat tartalmazó történetek azért kerülhettek túlsúlyba az idők során, mert a szexuális szelekció ezeknek kedvezett. Mindez szoros kapcsolatban van természetesen az emberi agy evolúciójával, az ettől elválaszthatatlan nyelv és tudat kialakulásával, illetve a kulturális evolúcióval is. (vö. Bickerton, 2004; Pinker, 2006) De vajon hogyan zajlik ez a folyamat?

hajlásaival jelen tanulmányban nem foglalkozom, de mint látható, ezek is szoros kapcsolatban lehetnek a faktoidok konzerválásával.

(Ahogyan persze arra is lehetne példákat hozni, hogy bizonyos irodalmi alkotások olykor megcáfolnak faktoidokat. Ebből a szempontból igen összetett képet mutat pl. a *Raj* című regény [Frank Schätzing bestsellere], amely egyfelől továbbbővíti a „Nagy Eszkimó Szótár” hipotézisét, viszont cáfolja, hogy a halál előtti pillanatban az ember „belső szemei” előtt leperegne saját élete. [Az utóbbihoz vö. Kittler, 2005, 25–26. Ez az elképzelés természetesen a mozgókép, a film térhódításával van kapcsolatban.]

12 Aztán jön az idézet *Az önző génből*: „A majom olyan gép, amely a fák tejején őrzi meg a géneket, a hal pedig olyan, amely a vízben biztosítja fennmaradásukat, még olyan kis féreg is van, amely a németek soralátéiteiben tartja fenn génjeit.” Vessd még össze továbbá: 55–56, ahol McGrath az „önzőség” Midgley-féle kritikájára válaszol.

A hétköznapi elme faktoidokkal való telítődése rajtunk túlható jelenség? A lehetséges válaszokért a *memetikát* érdemes tanulmányoznunk, azt a darwinista kultúraelméletet, mely talán a legtöbb vitát generálta a kulturális átadás problémaköréről. Ha ezt megtesszük, ráláthatunk a szóban forgó jelenségre a faktoidok nézőpontjából. Mielőtt erre rátérnénk, el kell oszlatnunk egy közkeletű félreértést. Mivel a memetika debütálása Richard Dawkins nevéhez köthető, mintegy az önző gén-elmélet leágazása, ez a perspektívaváltás olykor hisztérikus ellenreakciókat váltott ki. Sokan kifogásolták ugyanis az önző gén-elmélet egyik kulcsmozzanatát, az „önzőség” fogalmának bevezetését a génekről szóló szakirodalomba. Többek szerint ezzel Dawkins emberi szándékot tulajdonít a géneknek, ami nem állja meg a helyét, mivel a DNS-szekvenciáknak nem lehetnek ilyen jellegű indíttatásai. Az ellenérveket ketté kell osztanunk, hiszen ezek egy része pusztán a nyelvhasználatot kifogásolja, de érti, miről van szó. Míg a másik tábor szintén elutasítja az „önzőség” fogalmának alkalmazását, ám valószínűleg nincs tisztában azzal, hogy az mit is jelent valójában: a *gén olyan entitásnak tűnik, mintha – emberi fogalmakkal kifejezve – megpróbálná önmaga másolatait előállítani.* (vö. Dawkins, 2005) E megvilágító erejű analógiát tehát nem szabad egyetlen szóra (önzőség) redukálnunk, amit a szerző is szorgalmazott, sokszor kifejtve, hogy *Az önző gén tartalma szemben áll a címmel* (mivel a gének másfelől nagyon is „együtműködnek”). Ezt egyébként Dawkins olyan kritikusai is elismerik, akik nem szimpatizálnak a tudós nézeteivel. Alister McGrath teológusprofesszor például így fogalmazott Dawkins-bírálatában:

Dawkins írásait felületesen átolvasva az az érzésünk támad, mintha az evolúció tisztán molekuláris szinten lenne felfogható, ahol a gének között csak csendes és láthatatlan vetélkedés folyik. Hamarosan nyilvánvalóvá válik azonban, hogy Dawkins elkerüli az efféle abszurdításokat. Nála a szervezetek pusztán a géneket szállító „járművek”, ahol a szervezet túlélő- és reprodukálóképessége óriási jelentőséggel bír. A szelekció folyamata nem a gének közötti *öncélú* versengés (hogyan is történhetne ez?), hanem az átmeneti szinten folyik: nevezetesen a géneknek otthont adó és azokat szállító „járművek” szintjén. (McGrath, 2008, 50.)¹²

Bizony azok a szervezetek, melyek valamilyen oknál fogva nem képesek megőrizni és továbbadni génjeiket, az evolúció szempontjából mellőzhetőek (hiszen utódok nélkül pusztulnak el). Bár a génekre vagy a hordozóikra ható szelekciós nyomás amúgy igen szerteágazó kérdésénél (hiszen a „járművek” a gének utasításai szerint készülnek) szintén érdemes lenne megállnunk (pl. Dawkins, 2009, 75–78., ill. 266–268. alapján), ez itt nem feladatunk, haladjunk tehát tovább a memetika felé.

Az önző gének „viselkedésének” (vö. fentebbi kurzivált rész) megértése azért kulcsfontosságú gondolatmenetünk szempontjából, mert Dawkins szerint a mémek, a kulturális átadás egységei szintén „önző” entitásoknak tekinthetők. Idézzük fel röviden ennek hátterét, az emellett szóló érveket. Ha abból indulunk ki, hogy az élet rep-

likálódó (önmásolásra képes) egységek (gének) eltérő túlélése révén fejlődik ki, kérdésként adódik, hogy léteznek-e másfajta replikátorok. Az emberi kultúrára tekintve, erre a kérdésre igenlő válasz adható. A nyelvek, a szokások, a ceremóniák, a vallások, a művészetek, a technológiák, a tudományok, a divatok stb. stb. mind-mind úgy hoztak létre a történelem folyamán egy rendkívül bonyolult mintázatot, hogy ez a mintázatalakulás hihetetlenül felgyorsult genetikai evolúciónak látszik. Ugyanakkor könnyen belátható, hogy az utóbbtól számos téren mégis különbözik, például horizontális irányban is kismillió öröklött és örökölt kapcsolatból, kapcsolatrendszerből áll. Eme kapcsolatokat viszont már – evidens – nem a gének biztosítják közvetlenül, hanem csak valamilyen azokhoz hasonló replikátorok, melyek átadódása létrehozza és fenntartja a kultúrát a maga sokféleségében. Ezeket a másfajta (a génekhez viszonyítva új) replikátorokat nevezzük Dawkins nyomán mémeknek. A sokat idézett rész *Az önző gén* című könyv 11. fejezetéből:

A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének módja. Éppúgy, ahogy a gének azáltal terjednek el a génkészletben, hogy spermiumok vagy peték révén testből testbe költöznek, a mémek úgy terjednek a memkészletben, hogy agyba költöznek olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánczásnak nevezhetünk. Ha egy tudós egy jó gondolatot hall vagy olvas, akkor továbbadja kollégáinak és tanítványainak. Megemlíti a cikkeiben és előadásáiban. Ha egy gondolatnak sikere van, azt mondhatjuk, hogy agyról agyra terjedve elszaporodik. (Dawkins, 2005, 178–179.)

Érdemes ezt azonnal kiegészítenünk Dennett felsorolásával, mely egyben értelmezését is nyújtja az iméntinek:

Ezek az új replikátorok, leegyszerűsítve, maguk az ideák. Nem a Locke-i és Hume-i értelemben vett „egyszerű ideák” (mint a piros, a kerek, a meleg és a hideg ideája), hanem azok a komplex ötletek, melyek megjegyezhető egységekké képesek önmagukat alakítani. Ilyenek például a „boltív”, a „kerék”, a „ruhaviselet”, a „vendetta”, a „derékszögű háromszög”, az „ábécé”, a „nap-tár”, az „Odüsszeia”, a „differenciálszámítás”, a „sakk”, a „perspektivikus rajz”, a „természetes szelekció alapuló evolúció”, az „impreszionizmus”, a „Greensleeves” vagy a „dekonstrukció”. Ösztönösen azt mondhatnánk, hogy ezek többé-kevésbé azonosítható kulturális egységek, ám ennél precízebben is rámutathatunk arra, miként húzzuk meg a határokat. Rávilágíthatunk pontosabban, hogy a *D-F # -A* egyenlet miért nem ilyen egység, míg Beethoven *Hetedik Szimfóniájának* lassú tételei miért azok: ez utóbbi egységek ugyanis azok a legkisebb elemek, melyek megbízhatóan másolják önmagukat. Dawkins ezeknek az egységeknek a megnevezésére használja a *mém* terminust – a *kulturális átvitel* vagy *imitáció* egységeire. (Dawkins, 2008b, 20.)

Ennek a „szaporodási” (vagy epidemiológiai¹³) folyamatnak már sok jellemzőjét tárgyalta Dawkins (pl. a másolási megbízhatóság szempontjából, a szelekció alapján, a sikeresség viszonylatában, a fertőzőképesség tekintetében stb.), majd a memetikuskok – köztük elsősorban Dennett – tovább árnyalták a képet. (Vagyis maga a „mém” is jó mémnek bizonyult.) Számunkra most azonban ezek közül egyetlen

13 A memetika érdekes továbbgondolása az ún. kulturális epidemiológia, amely a kultúrát a járványok felől közelíti meg. Kiindulópontja egyszerű: miért nem tudunk megszabadulni bizonyos gondolatoktól? Azért, mert megfertőzték minket. Gondoljunk például arra a kényszerre, hogy egy fülbemászó dalmat önkéntelenül ismételtetünk; vagy arra, hogy mindenféle divatnak hódolunk, melyek – akár csak a vírusok – végigsöpörnek a populáción. Minderre itt nem térünk ki részletesen, de a mémek viselkedésére vagy a faktoidok terjedésére alkalmazható a modell.

len tulajdonság lesz fontos, mégpedig az, hogy ez a terjedési mechanizmus úgy is megragadható, hogy a mémek másolatot készítenek magukról az emberi tényezőt alkalmazva (egyések szerint kihasználva). Tehát a kultúrát az egymással versenyben álló mémek replikációja hozza létre. Ebből következik – s itt az a bizonyos perspektívikus váltás –, hogy egy kulturális tulajdonság kifejlődhet pusztán azért, mert *önmagára nézve előnyös*. Mindezt így összegzi Dawkins:

Nem kell szokványos biológiai túlélési értékek után kutassunk olyan jellegek esetében, mint a vallás, a zene és a rituális tánc, ámbár lehetséges, hogy ilyenek is jelen vannak. Amint a gének olyan aggyal látták el túlélőgépeiket, amely képes a gyors utánzásra, a mémek automatikusan átveszik a hatalmat. Még csak genetikai előnyt sem kell tulajdonítanunk az utánzásnak, noha ez minden bizonnyal segítene. Mindössze az szükséges, hogy az agy képes legyen az utánzásra, s olyan mémek fognak kifejlődni, amelyek a végsőkig kihasználják ezt a képességet. (Dawkins, 2005, 185.)

Ennek az evolúcióbíológiai alapú kultúraelméletnek van tehát egy izgalmas hozadéka: lehetővé teszi, hogy úgy lássuk magunkat a mémek pozíciójából, mint potenciális és ideiglenes másoló-terjesztő gazdaszervezeteket, azaz *mémgépeket*. Mármost ha ez a fenti, Dawkins által leírt konstelláció létrejött, márpedig az emberi civilizáció történetében ez minden kétséget kizáróan így volt (több fázisban, de erről később), akkor különös játszámák kezdődhetnek, hihetetlennek tűnő tulajdonságok alakulhattak ki (az ember fenotípusát is beleértve). Egy ilyen folyamatot, „érdekes játszámát” minden valószínűség szerint Dennett modellált a legötletesebben, méghozzá az algoritmusok segítségével. Nézzük a briliáns gondolat kísérletet:

Tegyük fel, hogy a szóban forgó rendezvény [egyenes kieséses verseny] tárgya (...) a pénzfeldobás. Az egyik versenyző feldob egy érmét és a másik tippel, a győztes jut tovább. E torna győztese az az egyetlen játékos lesz, aki n darab egymás utáni pénzfeldobást nyert meg egyetlen vereség nélkül, attól függően többet vagy kevesebbet, hogy hány kört kell teljesíteni a torna befejezéséhez.

Van valami furcsa és mégis nyilvánvaló dolog ezzel a tornával kapcsolatban, de vajon mi az? A nyertes csakugyan valamilyen figyelemre méltó tulajdonsággal rendelkezik. Vagy milyen gyakran találkozunk bárkivel is, aki mondjuk tíz egymás utáni érmefeldobást tudott megnyerni egyetlen vereség nélkül? Valószínűleg még sohasem láttunk ilyet. Hatalmas esély áll azal szemben, hogy valaki éppen egy ilyen személy legyen, és az események normál menetében ez biztosan így is van. Ha valaki fogadást ajánlana 10:1-hez, hogy idehoz egy embert, aki a saját szemed láttára egy szabályos érmével tíz egymás utáni pénzfeldobást meg fog nyerni, hajlanál arra, hogy úgy gondold, ez egy jó fogadás. Ha viszont így gondolsz, jobb, ha egyben abban is reménykedsz, hogy a fogadást ajánlónak nincs 1024 segítője (nem kell, hogy csaljanak, egészen szabályosan is játszhatnak). Mindössze ennyire van szükség (2^{10} versenyzőre) egy tíz fordulóból álló torna szervezéséhez. A fogadónak a torna kezdetekor még fogalma sem lenne, melyik személy végzi be majd főmutatványként, hogy az ő nyereségét garantálja, de a torna algoritmusai teljes bizonyossággal produkál egy ilyen személyt – úgyhogy nekünk elég nagy balekság lenne a fogadásba belemenni, mert biztos nyereséget jelent a fogadást ajánlónak. (...)

Egyszóval bármely kieséses verseny mindig produkál egy győztest, aki „automatikusan” rendelkezik a bizonyos tulajdonsággal, bármi is legyen egyébként e tulajdonság, ami az egyes fordulókön való túljutáshoz szükséges. De mint a pénzfeldobásos torna mutatja, a kérdéses tulajdonság esetleg „pusztán történeti” jellegű is lehet – vagyis egy olyan nyilvánvaló tény jelent a versenyző múltbeli történetéről, aminek a világon semmiféle jelentősége sincs a jövőbeli kilátásaival kapcsolatban. (Dennett, 2008, 57.)

Természetesen ezzel a hipotetikus játszmával Dennett egy olyan folyamattípust modellál, ami hasonlít az evolúcióhoz, de annak egyetlen elemét veszi alapul a sok közül, mégpedig a szerencsét. Az evolúciót persze – ahogy a szerző is a továbbiakban kifejti – inkább algoritmusok összegződésekként lehetne felfogni. Ezekben szerepet játszanak egyéb tényezők is, például az ügyesség, a rátermettség stb. Olyan folyamatok, melyek a pusztán szerencséjével ellentétben a jövő felé kivetíthetők. De győztes – magából a dolog természetéből következően – mindig lesz. Érdemes eljárásunk azzal a gondolattal is, hogy ha valaki megnyerne egy ilyen pénzfeldobás tornát, akkor a győzelmét valószínűleg nem az algoritmusnak, hanem teszem azt valamilyen isteni beavatkozásnak tulajdonítaná. Mint látható azonban, ez nem ragadja meg a „játék” lényegét. Másrészt a győztes hajlana arra, hogy magát kitüntetett figuraként kezelje a verseny végén. Pedig ez félreértett dicsőség. Dennett szerint „Az evolúció lehet algoritmus, és az evolúció létrehozhatott bennünket egy algoritmikus folyamatban anélkül, hogy igaz lenne, hogy az evolúció olyan algoritmus, amely bennünket hoz létre.” (Dennett, 2008, 60.) Vagyis az evolúció nem az emberi faj „győzelmét” célzó folyamat, de mégis olyan, amely a *Homo sapiens*t „megalkotta”. A kettő nem zárja ki egymást. Ráadásul bárhol is szakítjuk meg az algoritmust, mindig találunk ilyen értelemben vett „győzteseket”.

A memetika szerint az elménkben is ehhez hasonló játszmák zajlanak. Ezeknek a „győzteseknek” azonban, ha a példát a mémszelekcióra alkalmazzuk, lesz egy további érdekességük. Mégpedig az, hogy ezek szerint egy gondolat képes úgy megjárni, befutni az elménket, hogy már csak a pusztán véletlennek is köszönhetően, mindig győztesként távozik a színről. Tehát a fenti példa felől is szépen megragadható, hogy a mémek nincsenek tekintettel az igazságtartalomra, ettől függetlenül terjednek. E mechanizmusnak azonban van egy másik oldala is. Dennett így írt erről:

Az elme (vagy az agy) egyáltalán nem hasonlít a fénymásoló gépre. Úgy tűnik, hogy az üzenetek kötelességtudó átadogatása és az áthaladó sajtóhibák legtöbbször javíthatása helyett, ennek pont az ellenkezőjére van tervezve: átalakításra, feltalálásra, közbeiktatásra és általában arra, hogy bármilyen »output« előtt összekeveri az »inputot«. (...) Úgy tűnik, hogy *ritkán* adunk tovább változatlan formában egy memet, hacsak nem vagyunk különösen magoló típusú elmék. (...) Továbbá, amikor a mémek kapcsolatba kerülnek egymással az elmében, akkor derül ki, hogy az egymáshoz való alkalmazkodás csodálatos képességével rendelkeznek, vagyis fürgén megváltoztatják fenotipikus megnyilvánulásait, hogy beilleszkedjenek a környezetükbe. (Dennett, 2008, 382.)

14 Ártalmatlan faktoidok pl. „a répatól jól lehet fütyülni” vagy a „Newton fejére esett egy alma, ezért kezdte el tanulmányozni a gravitációt” típusú történetek. Kártékony faktoidok pl. a háborúkat kirobbantó ideológiák mélyén rejtőző mémek (a faji felsőbbrendűségtől a vallási fanatizmuson át az összeesküvés-elméletekig).

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a faktoidok képződéséért részben ez a szituáció a felelős. A mémek a másolódási hibák következtében olyan mintázatokat alakíthatnak ki, melyek életképességét nem befolyásolja az, hogy milyen viszonyban állnak a tényekkel (azok ellenében is könnyedén „győzhetnek”), s ha ezekben a konstellációkban (a mémkörnyezetben) ott van például a vakhit mémje is, a siker szinte garantált. A faktoidok egy jelentékeny hányada tehát a mémek mellékterméke, egy másik hányada mutációval keletkezett mém, egy további hányada hulladékmém (melyek a cáfolatukkal utaznak) és így tovább. Ezek egy része ártalmatlan, egy része kifejezetten hasznos is lehet, de nagy része abszolút kártékony.¹⁴ Sőt, olyan is akad, amely képes befolyásolni a biológiai evolúciót. Az ázsiai orrszarvút például a kihálás szélére juttatta egy faktoid, amely szerint ezeknek a gyönyörű állatoknak a porrá őrölt szarva gyógyítja az impotenciát. S az ehhez hasonló példák százával sorolhatók...

A mémek, illetve a faktoidok szemszögéből tehát nincs köztünk különbség (mémgépek vagyunk), míg az evolúciós pszichológia éppen a különbségeinket teszi láthatóvá (nincs két azonos elme). Ez azonban nem paradoxon, hanem a kétféle perspektívából adódik. A darwinista gondolkodás mindkét utat megmutatja, és magyarázattal szolgál a tudat kialakulására és a személyiség működésére is. Mindkettő egyfelől a mémek terméke, másfelől a memetikai környezet aszimmetriáiból adódó változatosságot mutat. Ebből következik az is, hogy eltérő módon bánunk a faktoidokkal. Mivel nincs úgynevezett „független” tudat, illetve végtelen sem, amely helyet biztosíthatna az összes mémnek, ezért azok versengenek egymással a tudatunkért (ezért gondolkodunk megállás nélkül), s az általuk fejlesztett szűrők is eltérő hatékonyságúak. Az oktatás mémje például nagy valószínűséggel javítja a mém-implantáció esélyeit, hatékonyabbá teszi mémszűrőnket. De miért oly rendkívül nehéz védekezni a faktoidok ellen? Erre történeti válasz is adható.

Ha végigtekintünk az emberiség történelmén, azt látjuk, hogy bizonyos időszakokban megugrott a mémek inváziója. Ezek a periódusok egyfajta túltermeléssel állnak kapcsolatban, amennyiben a mémeknek kialakulnak újabb másológépeik vagy tárolórendszereik, melyek jobban elősegítik a terjedésüket. Ezek olyan technológiai vívmányok (médiумok) egytől-egyig, melyek lehetővé teszik, hogy a kulturális mintázatok ne csak agyról agyra költözzenek, s ez hatványozottan megnöveli esélyeiket. Ilyen volt természetesen a beszélt nyelv megjelenése, az írás elterjedése, a könyvnyomtatás feltalálása, vagy a számítógép kifejlesztése. S mindezt ezerféle intézmény működése kísérte, mely ugyancsak támogatta a szóban forgó inváziókat. A mémek léte ezeknek a fizikai hordozóknak a láncolatától függ, s bár ezek közül akár melyik eltűnhet az idő süllyesztőjében, újabb- és újabb megjelenésüknek köszönhetően a mémek ma már fénysebességgel terjednek. A mém-inváziók történetének legfrissebb fejezetét információs társadalomnak nevezzük. A sok-sok információ velejárója, hogy az infocsomagok nagyobb valószínűséggel állnak össze faktoidokká. Ez a folyamat eddig

soha nem tapasztalható méreteket ölt, s ez a magyarázata, hogy az ezredforduló környékén a mémek invázióján túl, már a faktoidok inváziójáról kell beszélünk. Ez a kép sokak számára elrettentő, ám forduljunk még egyszer – utoljára – Dennetthez:

Hol tudjuk tehát megvetni a lábunkat, miközben a mémek mindent előtő áradatával harcolunk? Ha a replikatív erő nem tesz igazságot, milyen alapon tudjuk „mi” megítélni a mémeket? Meg kell jegyeznünk, hogy normatív fogalmaink – a kötelesség, a jóság, az igazság és a szépség – mémjei tudatunk legmeggyökeresettebb őslakosai, így jelentős szerepük volt az emberiség fejlődésében. A létünk, mint gondolkodó – nem szervi – önmagunk ugyancsak függ a mémektől. (Dennett, 2008b, 27.)

Vagyis ha a mémek tanulmányozása közelebb vihet annak a kérdésnek a megértéséhez, hogy kik és mik vagyunk, akkor a faktoidokkal szembeni védtelen elme ugyanúgy mítoszként lepleződhet le, mint az, hogy léteznek faktoidmentes tudatok. Az imént felvázolt gondolatmenet tehát nem csak arra volt jó talán, hogy bevezessen a darwinista kultúraelméletek egy kis szeletébe; de arra is, hogy az itt tárgyalt koevolúciós folyamatok átláthatóbbá tételével amellet tegye le a voksot, hogy a leghatékonyabb mémszűrők egyikét éppen a két-száz éve született Charles Darwinnak köszönhetjük.

Bibliográfia

- Anderle, M. (2009): Mennyire ingyencék a mai gyerekek? *3. évezred*, 4 (7), pp. 16–19.
- Bickerton, D. (2004): *Nyelv és evolúció*. ford. Lukács Á., Gondolat Kiadó, Bp.
- Blackmore, S. (2001): *A mémgépezet. Kulturális gének – a mémek*. ford. Greguss, F., Magyar Könyvklub, Bp.
- Changeux, J.-P. (2008): *Az igazságkereső ember*. ford. Pléh, Cs., Gondolat Kiadó, Bp.
- Csányi, V. (2006): *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Bp.
- Csokits, J. (2005): Amerikai kultúra, avagy a tudatlanság kultusza. *Kortárs*, 49 (2), pp. 47–54.
- Dawkins, R. (2009): *A legnagyobb mutatóvány. Az evolúció bizonyítékai*. ford. Kelemen, L., Nyitott Könyvműhely, Bp.
- (2005): *Az önző gén*. ford. Síklaki, I., Kossuth Kiadó, Bp.
- (2007): *Isteni téveszme*. ford. Kepes, J., Nyitott Könyvműhely, Bp.
- (2001): *Szívárványbontás. Tudomány, szemfényvesztés és a csoda igazsága*. ford. Kertész, B., Vince Kiadó, Bp.
- Dennett, D. C. (2008): *Darwin veszélyes ideája*. ford. Kampis, Gy., Kavetzky, P., Typotex Kiadó, Bp.
- (2008b): Mémek, avagy a képzelet kizsákmányolása. ford. Seress, Á., *Prae*, 34, 10 (2), pp. 19–30.
- Draaisma, D. (2002): *A metaforamasina*. ford. Balogh, T., Typotex Kiadó, Bp.
- Feynman, R. P. (2002): A teherszállítmány-kultusz tudománya: megjegyzések a tudományról, áltudományról és annak megtanulásáról, hogy ne csapjuk be önmagunkat. In uő. *A felfedezés öröme*. ford. D. Ill, M., Akkord Kiadó, Bp.

- Kittler, F. (2005): *Optikai médiumok*. ford. Kelemen, P., Magyar Műhely Kiadó, Ráció Kiadó, Bp.
- Kutrovácz, G., Láng, B., Zemplén, G. (2008): *A tudomány határai*. Typotex Kiadó, Bp.
- Maturana H. R., Varela, F. J. (1998): *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding*. Shambhala, Boston.
- Mayr, E. (2003): *Mi az evolúció?* ford. Kállai, T., Vince Kiadó, Bp.
- McGrath, A. (2008): *Dawkins Istene. Gének, mémek és az élet értelme*. ford. Dr. Both, E., Kalligram, Pozsony.
- Miller, G. (2006): *A párválasztó agy. A párkapcsolat szerepe az emberi agy evolúciójában*. ford. Vassy, Z., Typotex Kiadó, Bp.
- Pinker, S. (2006): *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* ford. Botz, A., Typotex Kiadó, Bp.
- Pipes, D. (2007): *Összeesküvések. A paranoia évezredes története*. ford. Szécsi, N., Agave könyvek, Bp.
- Somlai, P. (szerk.) (2004): *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Napvilág Kiadó, Bp.
- Ridley, M. (2009): Darwin újratöltve. *National Geographic*, 7 (2), pp. 52–70.
- Sagan, C. (1999): *Korok és démonok*. ford. Hraskó, P., Typotex Kiadó, Bp.
- Sokal, A., Bricmont, J. (2000): *Intellektuális imposztorok. Posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*. ford. Kutrovácz, G., Typotex Kiadó, Bp.
- Sperber, D. (2001): *A kultúra magyarázata*. ford. Pléh, Cs., Osiris Kiadó, Bp.

Öko-szendvics, 1991, performansz

BETTES ISTVÁN

NO–SÍ:

A fekete lapok nem tágítanak

(Octavio Paz emlékének)

„El silencio reposa en el habla
El espíritu
es una invención del mundo
El mundo
es una invención del espíritu
No Sí
Irrealidad de lo mirado
la transparencia es todo lo que queda..

I.
„a csönd a beszédben pihen meg
a test
találmánya a lélek
a világ
találmánya a test
a lélek
találmánya a világ
nem igen
a nemlétező látvány
mindenből csak a tisztaság marad meg”

A végzet míg rejtett:
kártyalap
mely asztal alá esett
s ott marad...

Színét elrejtve
lent ragad
a „kinemhúzott”

hol párja nincs
a vesztes vagy nyertes:
nevesincs
látó szem elől elrejtett
titokban vágyott
az a lap

Se színe se száma
nem alsó nem felső
nem haladvány
nem feladvány a sorban
csak talány
felette fényesség
lent homály
túllépve
felsőbb logikán
magának él
az éj fia
zűrzavart kelt
húz lefelé
túlnő a fények
bűvkörén
nem fedheti fel
lámpafény
alszik kihunyó
láng ölén

Önmenedéke
nem látja szem
sötétség méhében
múlik el

II.

„En el centro
del mundo del cuerpo del espíritu
la grieta el resplandor

No

En el remolín de las desapariciones
el torbellino de las apariciones

Sí
El árbol de los nombres
No
es una palabra
Sí
s una palabra
aire son nada”

„A világ a test és a lélek
közepében
a hasadék a ragyogás
nem
az eltűnő dolgok örvényeiben
a feltűnő dolgok törvényei
igen
is egy szó
lég csak pusztá semmi”

Manager most neve
Doktor - Ing
fityegője fityeg
kézelőjét nézi
meg-meg ing
meg Ing megint

Ingtalanokban
ingatag
mindenkinek puha-
lággy kezet ad
ájtatos pap tesz így
– le nem marad –
poharakat igéz
kalapja hab
Úr legyen veletek
majd ha fagy!

Tovább ha nézed
láthatod
lap nincs sehol
csak árnya ring

Képzelődvé nézed
varázs-kézelőjét
s míg felveti a jólét:
mint a felmenőjét

III.

„Rápidos manos frías
retiran una a una
las vendas de la sombra
Abro los ojos
todavía
estoy vivo
en el centro
de una herida todavía fresca”

„Hüvös fürge kezek
egyenként tekerik le
a sötétség pólyáit
kinyitom a szemem
még
mindig élek
egy
ég friss seb közepében”

Átissza magát sebeden a trágya
önmaga lényege vágya és a tárgyja
egyberohad-forrad
a volt van s ami lesz

Egyre megy
Agyadba - ágyadba - agyagba - anyagba
iszap szopja be levét – nem hanyag
sűrű sötét anyag a trágya-mag
fekete lyukban is ottragad
átítatódhatsz de védj magad
tetszik vagy nem tetszik: már tapad
hát mi volt ki volt ki erre járt?

(Annáleszek írják:
sok anális vándor ment messze bár
jóesze még megvolt és nem loholt
holtáig mind elélt – majd beleholt...

Bús végük felett
rút rimák toprongyítanak
táguló lyukaik nem tágítanak
hogy tágulva
  hassanak!)

IV.

„despiértame, ya nasco: vida y muerte
pactan en ti, senora de la noche,
torre de claridad, reina del alba,
virgen lunar, madre del aqua madre,
cuerpo del mundo, casa de la muerte,
caigo sin fin desde mi nacimiento,
caigo en mí mismo sin tocar mi fondo”

„ébredj, csak most születtem: benned élet
s halál kel szövetségre, éji urnő,
tundöklet tornya, virradat-királynő,
holdbéli szüz, az anyai víz anyja,
világnak teste, halálnak lakása,
én születésem óta zuhanok csak
önmagamban, hogy eljussak a mélyig”

Születésem perceiben...
– halálom óráján ébredek –
már megint csak fél három
életem-halálom
merő fekete álom
istenigazából
ilyentájt szült Ámor
s viharvert ladikján
ilyenkor jön Kháron
értem mert van bölcső
értem mert van deszka

(vagina-koporsó soldatesca)
hát pörögjön az orsó

Fel-alá úszkálnak a bárkák
S nem tágítanak
szövik fonalaikat
a párkák

Misztikus időm most
már elmúlt 7-8 perccel
mord szélviharral őszül
nagy bolondlyuki széllel
ablakomon
izgága cseppekkel kopog
veri veri az üveget
tán jobb is neki kint
jó borom az asztalon
pipám kékeres gomolyagot füstöl

Ne félj hát te
borissza - ködevő - füstnyelő
kik tudják vagy tudni vélik
bátran megmondhatják
mind vízből - szélből - ködből -
füstből - borból jövő
mi élő és holt anyag
tekereg - gomolyog
molyok meg nem eszik

mi örök így van jelen:
véges és végtelen

A spanyol vendégszöveg Octavio Paz költészetéből Somlyó György fordítása

Talángrád

A kiábrándulás fokozatos volt. Mégis meg tudom mondani, Helmut arca melyik pillanatban veszítette el a varázsát. A tizenegy utáni sávban maradtunk magunkra, amikor kezdtek ritkulni a reklámokban a családanyák, és a semmi másodpercnyi sistergése után egyre gyakrabban bukkantak elő erőszakos alakok, túlművelt fazonok kerek asztal mellett, vagy fedetlen testek, ahogy fel-alá jártam a szenny csatornáin. Ő a tévén, én a fotel előtt a földön. Mégis világos volt az első pillanattól, hogy valódi kontaktus csak vele lehet, Helmuttal.

A nevét kitették alulra, és még arra is vették a fáradságot, hogy utánanézzenek a helyes írásmódnak. Ékezetek és magánhangzó-torlódások. A családja nevéig mégsem jutottam el, mert Helmut tekintete elég volt, hogy már az elején jó tíz másodpercre megbénítsa a kezemben a távkapcsolót. Amikor sikerült továbbnyomnom, eggyel feljebb a lengyel híradót találtam, sokadszorra is ugyanazzal a nyúlarcú bemondónővel, eggyel lejjebb egy ipari fétispornót sárga-fekete csíkokkal, és fuvallatnyi örömmel töltött el, hogy Helmut nem láthatja, mit művelnek egy pillanatnyi fallal arrébb az ő nemzeti színeivel.

A bajtársairól beszélt. Ludwig szájharmonikázni próbált a fedezékben, azon az estén, amikor már nem láttak több jelzőrakétát az ég alján, és egyértelmű lett, hogy a felmentők visszafordultak. Egy másik, akinek a nevét nem jegyeztem meg, szentképet rajzolt a falra egy ceruzacsonkkal, egy harmadikat, Stefan pedig maga Helmut lökte ki a repülőből szökés közben, mert hát ilyen az élet. Nem volt több hely a gépen.

A felületes szemlélő azt hihetné, az öreg hóbagoly-feje hatott meg, vagy az igyekezet, hogy ne tűnjön lumpen alaknak a tévé nagyhatalmával szemben. Kiöltözött. Csontkeretes szemüveg és illedelmes pulóver, aminek a nyakát külön azért szabják így, hogy a nyakkendő viselése igazolható legyen a nyilvánosság előtt. Hatvan év telt, mióta Helmut ekkora hatalommal találkozott, és meg is akart felelni neki. Gondolom, de mindez csak feltételezés, ne feledjék. Kapcsolatunk Helmuttal, bármilyen mély, mégis egyoldalú maradt egészen addig a pillanatig.

Különös dolog történt. Amikor erre a Stefanra emlékezett, és kimondta a nevét, az öreg hangja elcsuklott. Tökéletes geg, a forgatókönyvíró se kívánhatna jobbat. Mielőtt viszont folytatta volna, előrepislogott a szemüvegkeret fölött, és enyhén hunyorított, kikönyökölve mindenből. Leginkább a harctéri emlékekből és a hat évtized súlyából, amit pedig olyan hősiesen húzott maga után a hóban, egészen a kamerák és az én fotelem elé így a tizenegy utáni sávban. Elég jó volt, remélem, ez volt a szemében a könnyeken kívül, és a kérdés, mehetünk-e tovább. Esetleg még az is, mennyi idő van még a kávéig.

Helmut ebben a pillanatban változott vissza. A havas mezők megkínzott hőséből pénzkereső lett. Kicsivel a függöny előtt kapott bele ugyan a szakmába, de azért igyekszik. A végén csak meggyőzték, beszéljen a stúdióban. Rosszabbul már nem jár. A bajtárs eltűnt, ám aki megjelent a helyén, furcsamód ettől lett emberibb és sokkal valóságosabb. Kimentem egy sörért.

Akkoriban sokfelé bukkant fel Helmut a többiekkel, de az érdeklődésben, azt hiszem, nem volt semmi rendkívüli. Sokan vetették bele maguk a csata körülményeibe. Egymás után jelentek meg a könyvek, vicces kölykök a légpisztolyos gyakorlataikon kívül is hordták a lovagkeresztet és a megannyi vackot, amit a bolhapiacokról guberáltak össze. A hatóság nemigen zaklatta őket, akadt más dolguk az új évezredben.

Az ősz bagolyfej egész addig nyugodni hagyott, míg össze nem jöttünk a férfikor következő ülésére. Honigék találták ki a másodikról, pontosabban Honig, ő meg a gyerektől vette az egészet. A fiú a Daewoonál dolgozott, és néha színes prospektusokat hozott a munkahelyi tréningekről. Ezek idővel levándoroltak a kapu mellé, a röplapgyűjtő dobozba, onnan pedig a kukába, de aki akarta, ebben a köztes időben kotorászhatott belőlük. Én néha megtettem, és így került a kezembe a cetli a Maszkulin Gyermekről. Honig előhozakodott vele a lakógyűlésen, és bár addigra túl voltunk a polgári körökön, a feng shui garázsokon és sok minden másón, a szokott zsidbadt módon vállalt vontunk. Ha vihetjük a sörünket, tőlünk nyugodtan.

Nemigen hallottunk semmi újat, de visszatekintve nem is ez számít. A kempingszék mellé tettük a sört, és vártuk, meddig mondja még a szomszéd a belső harcos östípusáról, amit meg kellene találnunk, bár néha a belső gyermekkel azonos. Az új évezredben, az új nő archetípusa mellett ez még fontosabb. Eugén, a bizalmi rám sandított.

– Meséljek neki legalább a régi nőről, he?

Az érzékenységi tréning vezetője megkérdezte, van-e kérdésünk. Mindenki értett mindent. Rövid ideig csend ült a pincén.

...mindennapi kenyerünket, 2001, installáció

– Eugén, hiszel te a visszafelé csalódásban? – sűgtam vissza.

– Persze. Mindig az megy.

Honig összevonta a szemöldökét, de eléggé hátul ültünk. Elsőre nem tudta kiszűrni, ki suttog közbe.

– Nem úgy értem... Nézed a tévét, ugye?

– Persze, ki nem nézi? És te talán tudsz *előre* csalódní, vagy mi?

– Volt már, hogy úgy érezted, valaki közelebb áll?

Eugén kivillantotta az új fogsorát, és ettől a pince egy percre valami osztrák fogorvosi reklám díszletébe ment át. Pislogtam egyet. A szomszéd meg úgy döntött, nem foglalkozik velünk, mondta tovább az előadást.

– Tudod, mit gondolok erről... – vigyorgott Eugén. – Ideje lenne valaki mással ismerkedned a tévén kívül.

– Ismerkedem is. Éppen azt csinálom. Foglalkozom a belső gyermekkel.

– A belső harcossal. Nem mindig ugyanaz, figyelhetnél jobban.

– Jó, kezdem előlről. Tehát, ott ülsz előtte. Vagy egészen máshol, de már eltávolodtál, és megszoktad, hogy nincsenek kapcsolatok. Nincs érintés, semmi, amiről ez dumál itt – böktém a pince eleje felé. – Aztán egyszer csak mégis. Nem a tévében, nem rajta kívül, hanem... hogy úgy mondjam, egy harmadik helyen.

Honig ekkor megkérte az egybegyűlteket, soroljanak példákat a belső gyermekre. Néhányan akadozva belekezdték. A legtöbben állatokkal hozakodtak elő, valaki egy vezérigazgatóval, aki azért megőrizte az ártatlanságát. Eugén az arcára fagyott mosollyal bólogatott.

– Ez a harmadik hely, amiről beszélsz, arrafelé van, ahol lehangyták az ajtóról a kilincset. De ápolók, azok viszont nagyon vannak. Legalábbis ez az, amit mindenkitől hallanál. Amikor először megkérde.

– Vedd úgy, hogy másodszor kérdeztem.

– Akkor te meg vedd úgy, hogy sejtem, miről mondd. Van, aki látta. A legtöbben befizetnek rá.

A szomszéd messze előttünk lezárta az előadást. A hallgatóság összecsupkta a kemplingszékeit, és cseverészve a kijárat felé áradt. Eugén lassan halványuló vigyorral, mint egy gúnyos szobor, közéjük állt, és nem mertem rögtön utána lökdösődni. Felkaptam a sőreinket, és fel-alá csapódtam a lépcsőházban, de már későn. Míg a piára ügyeltem, hogy ki ne lötyögjön, és vártam, hogy ritkuljanak a lakók, a haver eltűnt valahol félúton.

A férfikör nem lett nagy siker, mégis vártam a következő alkalmat. Meg akartam kérdezni újra, de Eugénnel nem álltunk túl közel. Régen beszéltem vele, csak ha pénz kellett, és nem akartam ilyen apróságokkal zaklatni. Belső dolog, igen, de a vigyorból arra következtettem, nem látott ő semmit, csak gúnyolódik, és a sárga házra utal. Fizetnek érte. Persze, ki fizet az ilyesmiért, mi ez, talán társasutazás? Az adófizetők, ők állják a cechet, nyilván, a sok színtelen bogyóért és az ápolókért a helyen, ahol lefelejtették az ajtóról a kilincset.

Nem találtam túl viccesnek a feltételezést. Nagy körökben jártam a várost, az olyan ember megkövült tekintetével, aki már az unalmat is unja a betonfalakon és a villamosok közönségén. Nem reméltem, hogy sikerül újra megérintenünk egymást Helmuttal, tudtam, hogy az ilyen képernyő-kapcsolatok csak spontán működnek. Ha magamra erőltetném az ismétléseket, azzal csak rontanám az érzékenységet. Próbáljak örülni a pillanatnak, mondogattam magamnak, de ahogy a koldus sem örül, ha egyszer dobnak neki egy ezrest, aztán pedig a nagy semmi, úgy rám sem hatott a mantra. A pillanatot akartam, újra.

Befelé meredni még unalmasabb és pusztítóbb volt, mégis ott találtam meg a következő lépcsőfokot. Egy balatoni plakátra bámultam az egyik sarkon, és ekkor ugrott elélem Helmut arca az emlékeimből. Nem a tévéről, hanem az innenső oldalról, ahol az aszfalt, a metró, és én is előfordultam. Tavaly együtt ültünk egy határmenti fogorvos várójában. Én a katalógust nézegettem, és próbáltam kitalálni, vállalnak-e részleges felújítást, vagy akár csak egy fogét, vagy fél fogét, és mi lenne az, ami fél fogra elég. Ő nyugodt bizalommal ült eggyel előttem, és valószínűleg csak ellenőrzésre jött. A fogai már befelé ment hibátlan porcelánfehérséggel virítottak a ráncos fejben. Ugyanezek a fogak a visszaemlékezésben, a tizenegy utáni sávban, és talán máskor is, fekete-fehér képeken.

A felfedezés örömétől vagy öt percig álltam a sarkon, aztán hazarohantam, és a gép előtt lihegve jöttem rá, hogy sok mindent nem kezdhetek vele. Viszonylag könnyem megtaláltam a fogorvost, felvágós őshonos nevet viselt annak a határmenti helynek a címlistáján. De mit kérdezzek tőle? Egész életében fogakkal foglalkozott, neki egyik porcelánmosoly olyan, mint a többi. Jó, talán van, amire jobban ügyel, és Helmut arca valószínűleg ezek közé tartozott, egyszerűen a pénze miatt. Megkérdezni mégsem kérdezhetem meg.

A kezemben szorongatott, semmire sem jó felfedezés tovább dühített, és a csata újabb és újabb megnyilvánulásai után vettem magam. Nem törődtem vele, mennyire triviálissákkal. Újra végigjártam az antikváriumok elkoptatott körét, betettem a lemezeket, a legtöbbet végig is hallgattam. Csak a dokucsatornákat kerültem babonásan. Furcsának tűnhet, de biztosan tudtam, hogy Helmutból csak az az első, leleplező villanása számít igazinak.

Az egyik reszkető, reménytelen nap estéjén végül úgy döntöttem, nem érdekelnek a korlátok és a korkülönbség. Meglátogatom a jelenség és a csata gyermekeinek nem túl rejtőzködő nemzedékét, a nemzeti érzelmű fiatalok kocsmáját. Annyira vágytam már bármi kézzel foghatóra. Nekitámaszkodtam a pultnak, és kértem egy száraz bort.

A pultos hangfekvéséből kitűnt, hogy nem tetszik neki az urizálásom. Kimérten bámulta a dzsekimet, ami pedig az előírásos piros bombázómodell volt, szörmegallérral meg mindennel. A sarokban, egy nyugodt bokszban tűnt fel, hogy a háta közepén az ország körvonalai helyett egy tolldíszes indiánfej virít. A címke szerint ráadásul kínai indián, a neve Csi-lo-ki. Hirtelen kaptam fel a szekrény aljából.

A fiúk, akiktől úgy reméltem valamit, hála az égnek, magukkal foglalkoztak. A középső pultnál óbégattak, nem ültek, álltak harcra készen, és a bakancstalpaikat csattogtatták. Megannyi túlkoros belső gyermek, a zsebükben és a csizmaszárukban sok-sok játékkal. Kopaszon, mint a ma született, erőszakos csecsemők.

– Istenem, úgy kiirtanám mindet.

Így szólt az első sóhaj. A zene szállt tovább a rádióból, a fiúk gyűrögették zöldes sörösdobozait, amelyeken nem volt felirat. Korsók vagy üvegek sehol, hiába, ez már az új, eldobható nemzedék, a gyermekeinké.

– Na, arról lecsúsztál. Nekem már megvolt – mondta sakálmosollyal egy közepes növésű nemzetvédő. Ennek a kölyöknek rózsaszín és sima bőr maradt az arcán, és a forradás a szeme felett is csak még gyermekibbé tette. Amíg meg nem szólalt, arról ábrándoztam, talán ő lehetne köztük a fiam.

– Kik? A kaftánosok, vagy a ruszkik?

– A ruszkik, ki más. Más nem maradt nekünk... Kettes fokozaton, a kanyarban intéztem el mindet.

– Hé, ezzel nem viccelünk! – hördült fel valaki.

– Nem ám, strici! Van, aminek meg kell maradni! – így egy másik.

– Állás, állás! Elmentteted? Megvan az állás? Mert ezt akárki mondhatja! – harákolta egy harmadik.

A visszafojtott erőszak gyűrűbe állt a képzelt fiam körül. A kopasz fejek most egymásra acsarogtak, egyik-másik kipirosodott. Sörösdobozok reccsentek, egyet megküldtek a kuka felé. Észrevettem, mennyire egyformák ezek a fiúk mind, és már az enyém sem tűnt olyan egyéninek. Gyorsan elhessegettem az ábrándot.

– Mit akartok, hiszen eredetileg is így volt – mondta a rózsaszín képű fiú, szinte a sörösdobozok nyomaig görnyedve a pult fölé. – Akkor is mi győztünk, csak eltitkolták, eltitkolták a rohadtak... Nem változtattam meg semmit.

– Van, aminek meg kell maradni! Különbön nincsenek hősök! – bömbölte megint másvalaki. Nem kerestem meg a hang gazdáját.

– A traktorgyárnál voltál, ugye? Mindig ott ér véget? – tudakolta egy ideges, inas gyerek. Behúzta a nyakát a dzsekijébe, és nem nézett semerre.

– A gyárnál, ja. És tudod, mit láttam... Turistákat! Az egyiknek fényképezőgépe volt... Digitális.

– Azok a kurva sárgák! Hát már itt is! Hazamegyek, szétkúrom a traktorgyárat, ahogy van! A földig robbantom!

– Robbantjuk, akartad mondani, testvér.

Az erőszak széteszlott, a vitakozás szétszakadt, több felé ment tovább, érthetetlené vált. A pultos odapillantott a fiúk körére, felírt valamit egy jegyzetfüzetbe, és ugrasztotta az egyik pincért. Ettől a készülődő varázs azon nyomban eltűnt. Helmut szelleme még ki sem dughatta a fejét a földből. Fizetni itt is kell, semmi különös. A beszélgetés hamarosan a sárgákra és a kínai piacra terelődött, és arra, hogyan különböztessük meg a kínait a koreaitól. Sokak szerint a különbség nem volt számottevő. Gondoltam, kivárok még két számot a rádióban, de rögtön az első után sztárhíradó jött egy sipító hangú bemondónővel. Odamentem a pulthoz, hogy én is fizessek.

A remény ábránd maradt, hiába, nem vagyok fiatal. Miért is vártam, hogy a kopaszegylet egyszerűen bevesz, megtűr az ifjú arcok körében, pár sör fejében átsiklik fölöttem? Köszönöm, fiúk, itt sem vagyok, ne törődjete velem, csak ha fizetni kell. Addig elsimulok, mint egy terepszínű heverő. Csak könyörgöm, néha ejtsetek el róla valamit, mit halottatok a városról és az ostromról.

A pénzem jó volt, másom sajnós nem. Este fél tíz felé valósággal kinéztek a kocsmából, és én mentem, mint a kóbor kutya a tábortűz körén túl. A következő csapás a metrón jött, ahol két jól táplált személyzetis hablatyolása vált ki hirtelen a háttérből. Két simára bronzolt pofa, annyira már nem ifjak, ám a kopasz gyerkőcnél ezerszer fiatalosabban. Lazulásuk a pénztől és a szoláriumtól származott, a céges táskák és belépőkártyák ing alá bűvő szíjai mutatták, modorukban pedig távolabb nem is állhatnának a kölkök reménytelen proli acsargásától.

– Érdemes volt, apám. Érdemes. Nem csalódtam. Testközelből minden, ahogy ígérték, komolyan.

A magasabb zörgette magán a táskákat, és az egyik szíjon kiszúrtam egy apró, keretbe foglalt kis képet. Abból a fajtából, amit utazási irodák osztogatnak. Általában vigyorgó, boldog családok integettek róluk pálmafák vagy fehér falak alól, és a legtöbbit nem is hamisították. Ezen viszont a laza, tüsihajú menedzser térdelt a hóban, ráadásul fekete-fehérben. Hátral egy vasszerkezet rogygiant gótikája, és akármi legyek, ha nem a traktorgyár, vagy valami, ami a közelében van.

– Melindának tetszett?

Ezt a másik kérdezte. Odaértünk valahová, a megállóban szétcsúsztak az ajtók, a közönség átrendeződött. Dagadt nő parkolt elém számtalan Gazdaságos szatyorral, elvesztettem a rálátást a képre.

– Persze. Mondtam neki, hogy hozzon dupla adag betétet, mert ott nehéz hozzájutni.

Nem érdekelt semmi, egyszerűen átfúrtam magam a dagadt nő hóna alatt. Bocsánat, elnézés, aki volt már reménytelen küldetésen, talán megérti, miért tettem, a többiek meg nincsenek olyan helyzetben, hogy ítélkezzenek.

Az egyik szatyor elszakadt, a nő káromkodva lökött vissza. Elkaptam egy végtelen pillantást a fényképre – igen, a tüsihajú, és eredeti géppuskával nyom a hóba valakit, aki nő, bikini van rajta, és a feje alól folyik valami, sűrű foltot hagy a hóban –, aztán félrenyomtak, és a következő megállóban a sportos kettősöm is lelépett. Addig a sarokban pirultam, hallgattam a dagadt nő szitkozódását, és igyekeztem úgy tenni, mint aki ott sincs. Általában könnyen ment, most nem. A hangok azért mondták tovább, ezt nem titkolhatták el.

– Tényleg kellene már ide rendőr. Vagy biztonsági. Minek fizetik azokat a barmokat ott kinn, csak tátják a pofájuk...

– Jó, figyelj, ugrás is volt?

Magabiztos rötyörészés, a metró süvölt.

– Hogyne lett volna. Ezért fizettük az egészet, mondhatni. Hat kör ment. Felvereked magad az egyik szállítógépre, ejtőernyővel le, és vissza. Közben végig tűz alatt tartják, és az összes többi is pont a te helyedre vágyik, a kurva anyjukat.

– De hát ezeket is azért fizetik, nem?

– Asszem. Némelyik nagyon jól csinálta. Várj, van róla fénykép is... Á, hátulra tettem.

– Majd a gépen. Jó, figyelj, Melindának tényleg tetszett?

Cinkos hallgatás a föld alatti robajban, amihez nem lehet nem odaképzelné az összeesküvő mosolyt.

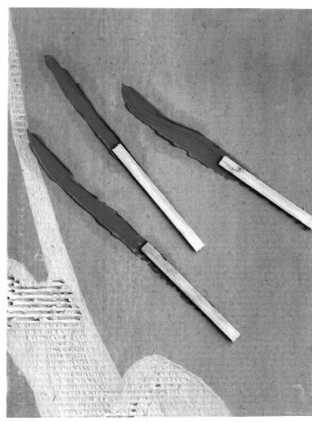
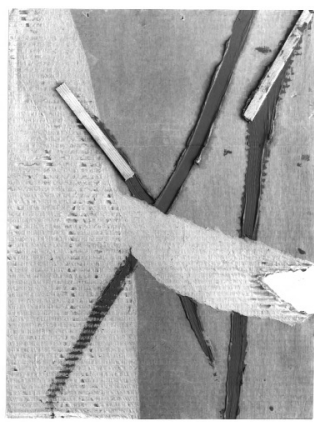
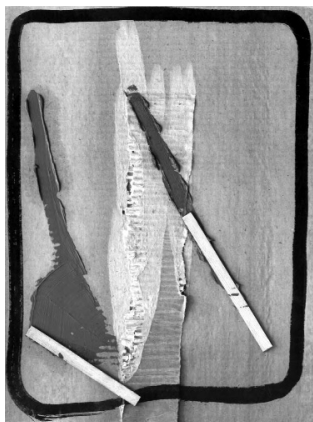
– Hát, az az igazság, hogy ő maradt.

– Maradt?

– Otthagytam, szerintem tetszett neki. Még jobban is, mint nekem. Majd megjön a következő csoporttal, vagy eggyel azután. Nem férhet fel mindenki a repülőre. Modern nő, és az ilyesmi jól tesz a versenyszellemnek.

– Ja, mindenhol azt látom.

Tépett kartonpapír, 1987

A többi beleveszett a széthullott zsvajjba. A dagadt nő még lökött rajtam egyet, és nekiindultunk a mozgólépcsőnek. Rohantam, mint akit kergetnek, pedig nem várt semmi a mozgólépcső tetején, csak egy biztonsági küldött utánam egy nyúlós, unott nézést.

Nem akartam előről kezdeni semmit, de hát más hely tényleg nem maradt előttem, csak a bolyhosra koptatott két négyzetméter a nagyszobában. A tévé és a bézs fotel. Véletlenszerű menetre löttem be a távkapcsolót, de le merném fogadni, hogy a rohadékban az évek folyamán vonzalom ébredt a kerekasztalos okoskodások és az állatos filmek iránt. A nyúlarcú lengyel bemondónőt viszont utálhatja, legalábbis egyszer sem láttam, amikor ezen a csapongó estén kiadtam a kezemből a vezérlést. Ez persze nem jelent sokat. Egyre gyakrabban nem láttam semmit. Lejjebb kókadt a fejem, és amikor végül a teljes adásidőt betöltötte a nagy, fekete semmi, havat érintettem a tenyerem alatt.

Kormos falak közt hasaltam, és első gondolatom az lett, hogy milyen éhes vagyok, és miért nem hoztam magammal még egy sört, vagy legalább egy zacsi kukoricát a hűtőből.

– Aztán mit csinálnál velem, mi, tata?

Négykézlábra álltam, és odanéztem. Nem a tüsihajú, hanem a kisebb, elvetemültebb képű személyzeti menedzser volt az. Pár lépésre állt, tipp-topp téli menetfelszerelésben, és egy pisztolyra mutatott.

– És mégis mennyi időre? Mire fizetett be, tata? Túl sokra biztos nem, nem nézném ki magából...

A pisztoly Luger, és egész jól megőrizték, leszámítva pár szőrszálát és egy ragacsos foltot a markolaton, ami lehet rozsdá vagy valami más. Nem értettem, mit kellene kezdenem vele. Meleget nem ad, egy pillanatnál tovább biztosan nem. Rádöbentem, hogy milyen elképesztően hideg van itt.

– Ipse, merre vagy? Mozogjá' már!

A másik személyzetis kidugta a fejét a fedezékből, és egy lovagkeresztet villogtatott. Vászonzsákot vett elő, és betette a többi zörgő, titkos kincs mellé.

– Harmínckilenc.

– Mit harmínckilenc, mi, te istenbarma? Nem megegyeztünk, hogy negyvenháromig csináljuk?

– Megváltozik.

– Nem változtat ez meg semmit. Na mozogj, a végén még hülyének néznek, ha túl sokat maradunk ennél a... Leviszi az értékünk, meglátod!

– Várjanak!

Nem vártak senkire. Támolyogtam, és amikor éppen sikerült rátenyerelnem egy-egy égetően hideg faldarabra, és felhúznom magam mellé, láttam a távolodó hátukat. Két röhögcsélő, dülöngélő téli terepszerkó, amint itt hagynak a fagyban. Sokáig álltam egy embermagasságú romnak támaszkodva, ami alig védett a szélről, és amikor újra eljött a mindent betöltő semmi, ezúttal fehér volt, nem fekete. A tévét bekapcsolva hagytam, a távkapcsoló leállt, és az időjárás-jelentésben az évszakra nem jellemző, korai havazást ígértek.

Egyetlen emlékünknél, hogy milyen régóta vagyunk itt. Nem vágyunk semmire. Az otthon gondolata, és bármi másé, ami túl fekszik a végtelen fehérségen, a romokon és az égett foltokon, sem okoz dühöt, sem vágyódást, mindössze enyhe gúnyolódásnak hat. Azért akad még, amivel foglalkozunk, de egyre gépiesebben számolgatjuk a történeteket, a hüvelyeket, és a foltokat a hóban, a fedezékek környékén. Egyre szaporodnak.

Kezdetben Eugénnel voltunk, vagy valakivel, akiről szerettem volna azt hinni, hogy nem lehet más. A szomszéd magas és agáralkatú, ez az alak meg még itt is megőrzött

egy kicsit a hájából, mégis, a megkövült mosoly az egy és oszthatatlan Eugénra utalt. Az első időkben a lakógyűlésről is el lehetett beszélgetni vele, és egyszer, úgy véltem, kel­lő alapozás után előhozakodtam Helmuttal. Nem akart tudni róla semmit, sem a harma­dik helyről. Erőltettem, és az lett a vége, hogy kilökött a közös gránátölcsérünk­ből, és a kellő alapozást, a pálinkás kulacsot is utánam vágta. Nem hagyott belőle.

A remény régen eltűnt, mégis ismételtetem a folyamatot, ami egykor elvezetett hozzá. A traktorgyár mellett valóban ott volt a rogyant csarnok, amiben a vánszorgó képzelet, ha nagyon akart, éppen csúcsíveket is felfedezhetett, a legtöbben mégis inkább a konzervekkel foglalkoztak. Errefelé állítólag sok rekedt a törmelék alatt, de mi nemigen hiszünk benne.

Matricákat találtunk, egyszer egy prospektust is, csak annyira széttöredeztek az éjsza­ka pusztító hidegében, aztán a nappalok lötytedtségében, hogy csak elmosódott képe­ket lehet kivenni rajtuk, betűket nem. Valamikor belebotlott a fedezékünkbe a két ifjú sze­mélyzetis közül a tüsiahajú, és nem akart csendben maradni. Kormos volt és dülledt sze­mű, bár ebben persze nem láttunk semmi rendkívülit. Abban enyhén, hogy szüntelenül a felületről ordibált, és arról, hogy valami nincs rendben vele. Az érdes betonfalakat dör­zsölgette a véres öklével, egyszer a fejét is belecsapta a hóba. Türtük, majd kivágtuk az orszok elé. Végre csend lett.

Ma bontottuk szét az utolsó polgári épületet. A kilakoltatott ruszki család, akik nem is negyvenegyes fazonú gimnasztyorkát viselnek, hanem logós cuccokat, értetlenül állnak a pusztító szélben, és nézelődnek, reszketnek. Kerestem valakit, aki elsajátított egy kicsit a szláv ugatásból, és odaküldtem tolmácsként. A család azt mondja, a csatlakozásra vár­nak, és jöhetne már.

Nem törődünk velük. A házuk gerendái, amik ki tudja mennyi veszekedést, lihegést, semmilyen napot és csüggedt estét takartak a világ elől, a fedezék közepén ropognak a tűzön. Ez sem fog soká tartani. Égett húsdarabokat tartunk a lángok fölé, a nyársaink be­tonvasak, ezt a rogyant csarnok környékén szedtük össze. Egy ideig próbálkoztunk a lo­vakkal, de olyan émelyítően édeskés az ízük, hogy ketten szó szerint összehányták ma­guk. Valaki esküdözött, hogy látta, amint a ló levágott darabja lassacskán újránő, kinő­veszti magát a hideg semmiből. Visszatértünk inkább az emberanyag újrahazsnosítására. Megint másvalaki ősrégi, gyerekkori olvasmányai szerint nincs ezzel olyan nagy baj. A pápuák azt mondták, olyan az íze, mint a disznóé, csak az a bökkenő, hogy fogalmunk sincs már a disznó ízéről. Nézem az arcokat a tűz fölött, de Helmut és a tekintete min­denkinek ismeretlen, csak nekem nem.

Ha felmászunk a csarnok mellett a szétbombázott dombra, és kihasználjuk a rövidke időt, míg el nem szállnak a fejünk felett a nyomjelzők, messze a romok felett látjuk a repü­lőteret. Azaz csak a robbanások lökéseit, a magasba szálló és szétoszló szürke földoszlo­pokot, de ennél biztosabban semmi nem jelezne, hol a reptér. Állandó tűz alatt tartják, és már nekik sem maradt sok. Az áttörésről ábrándozunk, és számolgatjuk az esélyeinket. Azt hin­nénk, túl vagyunk minden önáltatáson, de amikor a sötét hajnal idején csak a parázs ropog a fedezék alján, és köré kúsunk, és megmoccannak az utolsó ábrándok, kiderül, mégsem.

A szállítógépek néha leszállnak, még ritkábban kijutnak. Elszakadnak a földtől. Akár­hogy forgatjuk, nem túl jók az esélyeink. A gépeken nincs hely, mindig kilöknek minden­kit. Mindig mindenholnan kilöknek. Azért bámuljuk az ég alját, mint egy reményt keltő reklámot, és nem törődünk a hírekkel, amelyek a mindenben túli fehér mezőről szólnak, ahol semmi sincs, csak a hadifoglyok sok ezres négyszögei.

MACSOVSZKY PÉTER

Beavatkozás

van egy problémánk de most nem az
következik hogy kinek nincs inkább
az hogy ilyen csak nekünk van.

az űrintézmény eközben nem titkolja:
a jövő generációinak génusztát
akarja kiszűrni a programmal.

az arcátültetés aprólékos
beavatkozás
mert az arc összes idegét.
ennél is komolyabb az az űrszikla
amely 1:450 eséllyel találkozik.
az artériákat és a vénákat
sőt a nyálvezetékeket
is helyre kell állítani.
az elhunyt személy arcának szöveteit.

van egy problémánk. nem titkolta. a fő hogy
idejében. amivel nem foglalkozunk. csak olyan
van. kellő mértékben. az ütközés ereje.

ma már világos hogy a közeledő aszteroidot
nem lehet felrobbantani. úgy gondoltuk
majd vegetariánus étkezés lesz. és majd
átültetik a célszemélyre. de csak olyanok
számára engedélyezik akik.

az ütközés ereje a narancs.
akik súlyos arceltávolítást szenvedtek.
a narancs héjához hasonlóan tépi fel
a Föld kérgét. kellő mértékben.

Irodalmi csatározások

Vörösmarty körül

Adalék Szerb Antal irodalomszemléletéhez

A *Magyar irodalomtörténet*, illetve a Szerb Antal egyéb, magyar irodalmi tárgyú tanulmányainak lapjain kibontakozó értékrendszer és fejlődésrajz számos ponton felborította a maga korában érvényes akadémikus irodalomtörténet-írás koncepcióját. A konzervatív magyar irodalomszemlélet ellenében hatott Petőfi és Arany portréján túl Vörösmarty-ábrázolása is. A portré, melyet Vörösmartyról fest, tulajdonképpen a nyugatosok Vörösmarty-eszményének lenyomata, a századelő irodalmi forradalmának hagyományát folytatja, Schöppflin Aladár és Babits Mihály Vörösmarty-tanulmányainak ihletésében fogant. Így, noha szembeszáll a konzervatív irodalomtörténet-írás főként Beöthy és Horváth által képviselt hagyományával, tudatosan rebellis értéksemleléte ellenére sem jelent forradalmi változást Vörösmarty megítélésében.

A magyar irodalmi fejlődés csúcspontját a nemzeti klasszicizmusban fellelő, elsősorban Horváth János nevéhez fűzhető népies-nemzeti konzervatív irodalomtörténet-írás mintha marginalizálná, elhomályosítani igyekeznék Vörösmarty alakját az Arany János-i vonulattal szemben. Nem véletlen, hogy éppen Vörösmarty megítélésében ragadható meg legegységertelműbben a szemléletbeli különbség a nemzeti klasszicista értékrend és hagyomány, valamint a nyugatos irodalomtörténeti rendszer között. Erről még lesz szó, előbb azonban idézzük fel Horváth János Vörösmarty-viaszfiguráját mint egybevetésünk kiindulópontját. Horváth főként a *Nyugattal* folytatott polémiájában Vörösmartyt gyakorlatilag a másodvonalba utalja, Petőfi és Arany mögé. Stílromantikusként tartotta, a stílromantika pedig az ő szemében csakis a nemzeti klasszicizmus mögött kaphat helyet. A stílromantika fogalma alatt némi leegyszerűsítéssel tökéletlen vagy kezdetleges klasszicizmust ért, a gondolat és a nyelv közti aránytalanságot, a nyelv túlburjánzását, díszítmény-jellegének dominanciáját a gondolattal szemben. Vörösmarty Kenyeres Zoltán kifejezésével élve „visszának mutatkozó jelenség”¹ a csúcst jelentő Aranyhoz vezető úton. Vörösmarty ihlete „nem ismeri a tervszerű érlelést, a kompozíciót, legalább nem azt, mit tökéletesnek, egyensúlyozottnak szo-

1 KENYERES Zoltán: *Vázlat Horváth Jánosról*. in: Kenyeres Zoltán: *Korok, pályák, művek*. Akadémiai Kiadó. 2004. 184.

2 HORVÁTH János:
*A magyar irodalom
fejlődéstörténete.*
Akadémiai Kiadó.
Budapest. 1976.
308.

3 Uo. 309.

4 Uo. 306-7.

5 KENYERES. 2004.
184.

kás mondani. Kevésbé ismeri az eleve kitervelést, mint a klasszikus Arany; s nincs a klasszikus Petőfi naiv épségérzékével megáldva. Az ő formaigénye nem belső elrendelkezés, hanem szakadatlan önkifejezés. Alkotásának formaművészeti eleme nem a gondolati idomra, hanem a nyelvi külsőülésre irányul”.² A felszínesség vádjától ugyanakkor megvédi, mondván, a költői stíl érdeke Vörösmartynál csaknem önálló. Ezalatt azt érti, hogy a stílus nála önálló ihlethordozó. „Ami a nyelvújításban, írja, esztétikai ösztön volt – a »szép« nyelvre törekvés –, éppúgy Vörösmartyban érte el legpompásabb megvalósulását, mint a kor erkölcsi líraisága, nemes, a közösségi kötelekeket kereső alanyisága. Ez utóbbival való együtt járása biztosította stíljének magasrendű, nemes magyarságát, s mentette meg az öncélú költői nyelv külön vagy piperkóc mesterkéltégeitől; az avatta élő és megújított, népi és régi nyelvkincs első nagy összefoglalójává – az emelkedetten szubjektív nemben. Mert bármily sokszerű hatásokra képes is a nyelv – mámoros hevülés, tündéri báj, enyelgés, áhítat, humor, borongás, pompázó ragyogvány vagy dúltság változatai szintűgy, mint az »utánozhatatlan gyöngédség«, »felséges egyszerűség«, »szent áthatottság« Kemény Zsigmondtól csodált együttese: mindenkör valami nemes, magyar méltóság férfias díszében jelennek meg benne. Nem személyes dísz ez, hanem a nyelvközösségé, a magyarságé, melyet léleken, ihletett tudatban ünnepélyes emberséggel folyvást képvisel.”³ Vörösmarty elsősorban tehát azért visszásnak tetsző jelenség Horváth nemzeti klasszicizmusához képest, mert „a klasszikus eszményi törekvések s a romantikus időszerű hajlamok kibékítetlen líraisága, mi az említettek egyéni végzete volt, egy első megoldáshoz jutott el Vörösmartyval, melyben a romantikum az uralkodó elem, amint majd Petőfivel és Arannyal egy második megállapodás következik, mely a romantika némi visszafejlesztésével a klasszikus művészet jegyében áll.”⁴ Ezzel Horváth nemcsak azt akarja mondani, hogy Vörösmartyt Aranyék előkészítőjének tekinti, hanem egyben tanúskodni kíván a magyar irodalmi hagyomány kettős természete mellett is, vagyis annak tétele mellett, „a nemzeti irodalom a klasszicizmus és a romantika egymással kiengesztelődő egybefonódásából született meg”.⁵ Erre a gesztusra azért van szüksége, hogy Vörösmarty végső soron elválaszthatatlan legyen a nemzeti klasszicizmus óriásaitól.

Szerb Vörösmarty-képe ettől lényegesen eltérő, a nyugatos irodalomszemlélet szellemében készült portré alapján az életmű értékét éppen az adja, amiben eltér a Petőfi és Arany nevével fémjelzett nemzeti klasszicizmustól. Előbb azonban az előzmények. Lapozzuk fel Schöpflin Aladár tanulmányát Vörösmartyról, mely amellet, hogy Szerb sorvezetője, egyben a nyugatos szemlélet és a konzervatív koncepció összeütközés-sorozatának egyik első állomását is képviselte.

Schöpflin szembeállítja egymással némi erőszakolt periodizációval a szabadságharc előtti és a bukás utáni Vörösmartyt, a harmoni-

kus lelkű férfit és a lelki egyensúlyát vesztett aggastyánt. Az egyik Vörösmarty a nemzet költője „a negyvenes évek értelmében”, politikai szerepet vállalt költő, akinek költészete, mivel „politikai jellegű volt, amint betöltötte politikai hivatását, történeti jellegűvé lett, elvesztette aktualitását”.⁶ Ez a Vörösmarty, ahogy Schöpflin fogalmaz, már csupán az irodalomtörténeté, nem az olvasóközönségé. A másik Vörösmarty a belsőleg összetört bujdosó, a vértanú, a lelkének démonaitól meggyötört áldozat, a *Vén cigány* költője. Ez a költemény, mely mind közül a legszuggesztívebb, írja Schöpflin, „új hangon van írva, nem a Szózat költőjének hangján. A reménykedés az alaphangja, de a háttérben ott van a tegnapi elkeseredett reménytelenség. A költő lázban ég, izgatottan, tétovázva beszél, a gondolat és a szó nem simul össze oly pontosan, mint valaha, a régi egészséggel és hittel együtt odavan a régi biztonság és higgadság is. A szenvedély lett úrrá a költő fölött, mámorossá teszi, beleviszi a pusztulás képeinek rajzába s folyton a végletekben csapong. A szavak minduntalan el akarnak szakadni a gondolattól, eltávolodnak tőle, meg visszaesnek bele, a szimbólumok idegesen torlódnak egymásra, kisiklatják egymást helyükből, minduntalan az olvasónak kell kiegészíteni a hangulat továbbrezgetésével, amit a szavak félbehagynak. Nincs semmi retorika, a költő nem áll tetszetős pózban”.⁷ Ez a közvetlenség az alapja annak, hogy a másik Vörösmarty lírája a századelőn élőnek hathatott, ezzel nyúlhatott át Vörösmarty a mintegy félszáz évvel későbbi korszak költészetébe: „Ma leginkább és legelső sorban közvetlenséget keresünk a költőben (...) S ha a legifjabb magyar lírában itt is, ott is látjuk a törekvést, amely tradíciót keresve magának, Vörösmartyhoz próbál csatlakozni, a csatlakozó pont a *Vén cigány*, amellyel a költő tovább is ható tényezője marad a magyar költészetnek. A mai emberhez az öreg, beteg Vörösmarty áll közelebb, mert az ő lelkében ismerünk rá jobban a mi ellentétektől szaggatott, diszharmonianak közt vergődő, benuulásában időnként görcsösen föllobbanó lelkünkre.”⁸ Ezzel a Schöpflin által felvázolt Vörösmarty-képpel azonosul Szerb Antal, aki szintén hangsúlyozza, hogy a koszorús költő az utókort, Szerb jelenét, kevésbé képes megszólítani, mint a lelkének alvilágával hadakozó költőóriás: „Mint koszorús költő, távol áll őszintén-mai szívüinktől; ami szép és nagy benne, az is historikum. Magasan a sokaság felett tornyosodó alakjában nem érezzük azt a meghitett és múlhatatlanul közénk tartozót, akit Arany Jánosban szeretünk, és leghíresebb versei olvasása közben, míg gyönyörködünk a vers tiszta pompájában, csodálkozva vesszük észre: mily rég is volt mindez. De van egy másik Vörösmarty is: a hexameterrengetegben itt-ott felcsillan egy kép, egy sor, egy furcsa szerkezet, mely megborzongat a horror sacri érzetével, vagy elmerengésre hajt önnön sorsunk fölött, és visszhangot kelt végső mélységeinkből. A sorok mögött fájdalmakat, titkos tapasztalatokat, egy egész rejtett élet sötét gazdagságát sejtjük egyszerre. Bonyolultságok, meghasonlottságok, különös lélekutak, a gyötrően finommá lett ember belső végzetei revelálód-

6 SCHÖPFLIN Aladár: *A két Vörösmarty*. in: *Nyugat*. 1908. 11. szám

7 Uo.

8 Uo.

9 SZERB Antal: *Vörösmarty-tanulmányok*. in: SZERB Antal: *Gondolatok a könyvtárban*. Magvető. Budapest. 1981. 365. 366.

10 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Tizenegyedik kiadás. 287.

11 vö. Uo. 295.

12 Uo. 298.

13 SZERB Antal: *Vörösmarty-tanulmányok*. 440.

14 Uo. 379. 380.

nak előttünk, világok, melyek csak a XX. században tudatosodtak, nekünk mindennél fontosabb világok, melyeket hiába keresünk Arany vagy Petőfi verseiben. Ezek a sorok megmaradnak bennünk, mintha napjainkban írták volna őket. Úgy érezzük, hogy a mi tartalmunkat mondják ki, és szabadítják fel; az ilyen sorok adnak a költészetnek létértelmet. Rájövünk egy nagy igazságra, ami meglehetősen keveset mondó, de a szubjektív művészetátélés szempontjából több, mint értékítélet: Vörösmarty az első modern költő.”⁹ Késő közönségét az ragadja meg Vörösmartyban, ha lényeges, személyes mondanivalója kitör az önként vállalt feladatművészet kalodájából. Szerb Vörösmarty képzeletének megszállottság-jellegét hangsúlyozza, mintha legnagyobb műveit önkívületben alkotta volna, ez magyarázza jelentősebb verseiben a szándék és a megvalósulás közti nagy távolságot. „Szándékaiiban Vörösmarty nem akart többet, mint amennyit a korszellem és nemzedékének diadalmas nacionalizmusa megköveteltek. Szándékai tulajdonképpen feladatok voltak, mint a klasszicisztikus költő szándékai: fényes képeket festeni a múlt napjaiból, munkás hazaszeretetre buzdítani az elfáradókat, megnyerni az úri hölgyeket stb. De amikor az alkotáshoz látott, megnyílt valami zsilip, és a hazafias és polgári feladatot elsöpörték képzeletének vad démonai, és a világ négy sarkából besüvítették titokzatos meséiket. (...) Öregkorában, elborult elmével, már nem tudott tovább uralkodni lelkének gyönyörű szörnyetegjein, előtörtek és győzedelmeskedtek a félig halott fölött, aki ekkor írta legcsodálatosabb alkotásait.”¹⁰ Szerb Antal ebben látja a vízvonalstót Vörösmarty életművében, a feladat, illetve a fantázia dominanciájában. A férfi Vörösmarty a háttérbe szorítja képzeletének sötét erőit, hogy a szent céloknak áldozhassa önmagát. A feláldozott szubjektivitást ellensúlyozó magasztos eszményt Vörösmarty számára a hazaszeretet jelenti.¹¹ A kései Vörösmartyt, mikor „a férfikor kötelesség-tógája lehullt róla”,¹² gát és zsilip híján elemésztették képzeletének démonai. „Elméjének elborulása (...) nem is volt más, mint visszahozhatatlan alászállás az önmaga mélyeibe.”¹³ Ez, a lelke mélyének hangot adó Vörösmarty a nyugatos irányzat egyik büszkén vállalt irodalmi öse, ezt a Vörösmartyt állítja piederstálra Szerb Antal is: „Ő az első irodalmunkban, aki az Én és Világ antitézisében határozottan az Én pártjára áll, és a világot bizonyos fokig kizárja énjéből. Énjének mélyebb rétegeiben száll alá, oda, ahol az intim, a külvilág által alig befolyásolt érzelmek, a nemes és oktalannak látszó bánatok és a végtelenbe vesző homályos vágyak laknak. Költészete ennek a mélyebb világnak a megvalósulása. Rejtett bánatai és vágyai a költészet által válnak igazán élhetőekké a számára (...) aki az élettől elfordul, az a halállal rokon. Azokban a mélységekben, ahova a magába forduló Vörösmarty, mint valamennyi nagy kortársa, alászállt, előbb-utóbb találkoznia kellett a halálgondolattal.”¹⁴ Vörösmarty már önmagát éneklí, a feladatköltészet kielégítetlenül hagyja, költőként legfőbb mondanivalója önmaga. Pontosabban önmagának mélyei. A vallo-másnak ez a kényszere rokonítja őt a modern lírikusokkal. Fontos

ugyanakkor, hogy „vallomásai nem jöttek a lírikus költő közvetlenségével, mint Petőfinél, hanem mindig robbanásszerűen, gátakat bontva, forma ellen, ott, ahol legkevésbé volt várható”.¹⁵ Az alászállás, az önmagába süllyedés gesztusának hangsúlyozása Szerb romantika-értelmezésével függ össze. A romantika legfőbb hozadékát abban látja ugyanis, hogy „egy emelettel mélyebben vetette meg a költészet alapját”.¹⁶ A költészet ott vetette meg a lábát, ahol a termékeny lélekmélyi félhomályban mondák, legendák születnek, „ahol az emberi megismerés ősi szimbólumai laknak”.¹⁷ Az alkotó ezeket a szimbólumokat hozza fel a tudat fényére, és ennek a sajátos megismerés-folyamatnak az eredménye a költészet. „Az alkotó megismerésnek ezt a magaslati vagy mélységi pontját, ahol a világok rejtett titka kitárul, a magyar irodalom kétszer érte el, a magyar szellem két nagy megrázkódtatásakor. Egyszer, mikor a kezdet lendülete vitte, Vörösmartyban, és egyszer, mikor az enyészet árnya hullott rá, Ady Endrében.”¹⁸ A tudattalan mélyrétegeiben azonban nemcsak „ősvilági borzongásra” talál, hanem egyben „haláltágra” is érzéklik.¹⁹ „Vörösmarty költészete a halál és az enyészet jegyében áll; ez a szubjektív mondanivaló, ami mindig megszólal, amikor szóhoz juthat a feladattól, és ami végtelen perspektívákat, a nemlétezés óceánját sejteti Vörösmarty legszebb hasonlatai mögött.”²⁰ Vörösmarty ezen a ponton újra Adyval állítódik párhuzamba, az enyészet igézete, a „halál-édeség” zamata rokonítja őket, a magyar költészetben Vörösmarty és Ady volt „leginkább a halál rokona, ők küzdöttek legtöbbet a démon ellen, melynek hívószava az enyészet békessége felé vonz”.²¹

Visszatérve gondolatmenetünk kiindulópontjához, a nemzeti klasszicizmus irodalomtörténeti iránya és a nyugatos irodalomszemlélet közti, legteljesebben a Vörösmarty-portréban kiütköző felfogásbeli különbséghez: minden olyan vélemény, mely Vörösmartyban nem az Aranyhoz vezető út egy közbülső állomását látja, hanem egy önálló kezdeményt, egy, az Aranyénál távolabbi jövőre, a 20. század elejére perspektívát nyitó mintaképző erőt, megkérdőjelezi a nemzeti klasszicista értékrend és felfogás helyességét, egyedüli üdvözítő voltát. Szerb Antal és a *Nyugat* ilyen véleményt fogalmazott meg, részben irodalmi őskeresésével összefüggő buzgalmában, részben az akadémikus szemlélet kőtábláinak lerombolását célul kitűző lázadásában.

15 Uo. 439.

16 SZERB Antal:
*Magyar irodalom-
történet.* 284.

17 Uo.

18 Uo. 285.

19 Uo. 286. 290.

20 Uo. 290.

21 Uo. 291.

Az ártatlanság halála

Kovács Magda: A kiskígyó

1 In Kovács Magda: *A gonosz asszony hagyatéka*, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 132–135.

A szerző, miközben képzeletét szavak formájába öntve megteremti művét, óhatatlanul üzenetet irányít az olvasó felé. Ez az üzenet kódolva van, ezért nem biztos, hogy a befogadó számára minden esetben megfelfedhető és érthető. A szerző szándékát félreértelmezhetjük, de nem kerülhetjük el a mű ránk gyakorolt hatását, legyen az pozitív vagy negatív. És nem kerülhetjük el olvasáskor a megtapasztalást sem. A kontaktus felvétele után az író világába csöppenünk, ahol már más szabályokkal találkozunk, más létformák létezését érzékeljük, mint valós, saját világunkban. Ha megértjük a mű jelentését, megértjük a mű igazi célját is. Ezesetben többé nem tudjuk kivonni magunkat a műalkotás hatásköréből. Nem is tudjuk, de nem is akarjuk. Minden tapasztalat, amit a szöveg magában rejt, elkísér minket egy életen át, még az átélt érzések árnyéka is. Így van ez Kovács Magda írásainál is. Főként az övéinél.

Az író művei nem pusztá elbeszélések. Nem is egyszerű próza az övé. Kovács Magda művei lírai ruhába öltöztetett tapasztalatok történetei. Minden művének más-más értelme van. Egyikük még elfogadásra tanít, míg a másik már továbblépésre ösztönöz. Céljuk bár különböző, de a szerző szándéka láthatatlan köteléket von köréjük, egyesíti őket, egy közös cél felé irányítja értelmüket: hogy megtanítsanak minket élni és élhetővé tenni a világot. Ehhez segítségül műveiben sajátos tanulságokkal szolgál.

Kovács Magda a képzelet valóságának harmonikus kontúrait vetíti elének novelláiban. A realitáshoz való viszonyulás az emberi érzések megrajzolásában ölt igazi alakot. A befogadó, miközben olvasáskor azonosul a fikatív szereplőkkel, újraéli a már elfeledett érzéseket, helyzeteket. Az újjáézés fájdalma hozzásegíti őt önmaga megismeréséhez.

Minden elbeszélés az igazság feltárlásához vezető egy-egy lépcső. Az író ugyanis kitarukozásakor olyan tapasztalatokat vetít elének, amelyek hozzásegítenek minket a világ megértéséhez. Mindezt a szómágia segítségével teszi. A szavak mágikus ereje elvarázsol minket, lelki változást idéz elő, amely lehetőséget ad a „fölbredésre”. Művei átélésekor mi is válaszút elé kerülünk. Különböző létformák képei körvonalazódnak előttünk, melyek jók is, rosszak is. Hogy olvasáskor melyiket fogadjuk el, az csak rajtunk múlik. Az igazi értékek a szövegben vannak.

A *kiskígyó* című mesenovella az író egyik legjelentősebb alkotása.¹ Műfaja mese, amely részben az ősi epikai műfaj nyelvi meg-

oldásaiból és elemi részeiből táplálkozik. Mégsem nevezhetjük pusztán csak mesének. Az elbeszélés minden mozzanata magában őrzi a valóságot. Szereplői természetes emberi tulajdonságokkal felruházott lények, akik látnak, éreznek és szeretnek. Olyan állatok, akik kezdeti tapasztalatlanságukban tiszta ártatlansággal szemlélik a világot, majd ráébrednek a valóságra, és emberi tulajdonságok áldozataivá válnak.

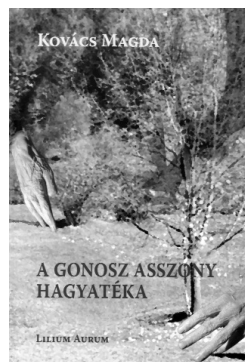
Az egész novella esztétikai megformáltságának az a célja, hogy a szereplőkön keresztül átélhetővé tegye az olvasóval egy addig abszolútnak hitt kapcsolat törékenységét. Erős morális mondanivalója van.

A *kiskígyó* drámai novellaként is olvasható. Azt ábrázolja, hogyan silányul el minden, ami az embert emberré teszi a természetes fejlődés során. Barátság, tisztesség, bizalom, tiszta emberi kapcsolatok, önzetlenség és ártatlanság mind átalakul, megszűnik a civilizáció hatásának köszönhetően. A régi szemléletmód válsága és pusztulása egyben egy új élet kezdetét jelenti, amely nem rosszabb és jobb az eddiginél, csupán etikai-emberi szempontból tűnik rosszabbnak. A könyörtelenség és az önzés elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik a megszületett új világhoz. A két világ közötti áthidalhatatlan elkülönülés megdöbbenő megragadása és ábrázolása egy mindent tudó művész remekművévé avatja *A kiskígyót*.

Maga a cím már előre tudatja velünk a nem mindennapi történet tárgyát. Megfogalmazza a mű középpontját, pontosabban elővételezi az olvasó számára a legfontosabb információt, segíti a befogadót, hogy az nyitott legyen az elvárásaival összezsengő információk felvételére. Megadja a novella felépítését célzó dominánst, amely fokozottabb szerephez jut a műben. Figyelemfelhívó, ugyanakkor szimbolikus jelentést is kölcsönöz a műalkotásnak.

Az elbeszélés tájleírással kezdődik. Egy forró nyári napon a kiskígyó figyelmét a természet rezdülései vonják magukra, miközben a kiskígyó mozdulatlanul, szinte szoborként várakozik barátjára. Hirten bukkan elő Egerke. Előbb meglepődik Szí mozdulatlanságán, hiszen eddig nem fordult elő, hogy barátja elszundikált volna, miközben őt várta. Mert mindennap találkoztak, együtt játszottak, beszélgettek, igazi barátok voltak. Szerették egymást. Ezen a napon azonban Szí különösen viselkedett. Tekintete megváltozott, nem látszott arcán boldogság, mikor megpillantotta Egerkét. Helyette megdöbbenés, ijedtség, vágy cikázott át arcán. Ez megfélemlítette barátját. Nem bírta mozdulni. Szí tekintete megadásra készítette. Egerke behódolt sorsának, s ebben a pillanatban visszafordíthatatlanul bekövetkezett a tragédia. Szí elárulta Egerkét. Megölte a jóbarátot, a játszópajtást, a beszélgetőtársat. Fiatalságát. Nem maradt semmije, csak az üresség. Mégsem bánta meg tettét. Megértette, hogy valójában nem hibás. Cselekedete a természet törvényei szerint ment végbe. Ekkor öntudatra ébredt. Felnőtt.

A novella mondanivalója tehát valójában próbatétel. Azt veti fel, vajon sikerül-e megőriznünk tisztaságunkat, becsületünket, önmagunkat az élet megpróbáltatásai során.

A bölcséleti üzenetet a szerző művészi formába öntötte. Tudatosan szerkesztette meg művét. Írói nyelve mentes a tanító felhangtól, nem ítélkezik, nem értékel. Csupán ír, mondatokban közli tapasztalatait. Mindezt természetesen. Szavai mégis elevenen hatnak, feszültséget teremtenek. A rövid párbeszéd-hallgatás növeli feszült várakozásunk. S ahogy sorról-sorra haladunk a szövegben, egyre nő, egyre eluralkodik bennünk a sejtés, majd megszületik bennünk a felkavaró felismerés, hogy a kiskígyó el fogja pusztítani barátját. Ez nem kétséges. Mégis, az olvasó tudata tagadni kívánja a szörnyűséget. Közben tudja, hogy bármely pillanatban valami végzetes történhet. A szorongásos állapot szűnni nem akaróan jelen van az olvasás során, szüntelen növekszik, és csak a gyors kimenetelű, drámai esemény lepergése után csökken. A megrázkódtatást átélve, túlesve a legrosszabbon, a görcs feloldódik. A cél elérésénél kielégülést okozó hatás jelentkezik. A kielégülésnek azonban mérhetetlenül nagy az ára. Amikor a kiskígyó elfogyasztja barátját, egyúttal önmagát is elpusz-

Győzelmi emelvény, 1977

títja. Élete további folyása teljes ürességben, teljes reménytelenségben zajlik majd.

A mű befogadása során az olvasó átéli a helyzet súlyosságát, beleéli magát a szereplők lelkivilágába. Azonosul az áldozattal és a barátját elpusztító kiskígyóval. Az egymást megsemmisítő összecsapás az olvasót is érzékenyen érinti, fájdalmasan veszi tudomásul a végkifejtet.

A novella igazi tragédiája a valósághoz való viszonyulásban van. Jelentése kontextuális. Sajátosan emberi léthez hasonló érzések és kapcsolatok alkotják a mű mondanivalójának tárgyát. A cselekmény, a szereplők és maga a környezet metaforikus szinten van jelen. Allegóriaként és szimbólumként funkcionálnak. A műalkotás formája szervezett szimbolikus forma. Tele van ellentétekkel. Hősei is ellentmondásosak. A felületi struktúra azt mutatja, hogy a jó és rossz harcának vagyunk a tanúi, később viszont rádöbbenünk, többről van szó. Alapvetően semmi és senki sem jó vagy rossz, az életben minden összetett. A természet önmagában nem rossz, bár a pusztítás az egyik alapvető eleme. A kígyó, az állat, az ember, mind egy törvényt követ. Mindezt a mű metaforikus mélystruktúrája tárja fel előttünk. A gyilkosban nem ébred fel lelkiismeret-furdalás, hogy barátját megölte. Tettét nem magyarázza. Nem „tudatos gyilkos”. Egyedül hiányt érez.

Az omnipotens narrátor külső nézőpontból meséli el a barátság történetét. Az objektív elbeszélés érvényesülése könnyen érthetővé teszi a szöveg jelentését. Az egyes mondatok fokozott szerephez jutnak, minden szónak értelme és hatása van. A betű szerinti szintről a szöveg gyakran átvált metaforikus szintre. A mű struktúrája kerek egész, amelynek folyamatos cselekménye három részre osztható fel. Az elsőben a szerző a barátság „szentségét” ábrázolja, majd a másodikban a könyörtelen gyilkosságot, míg végül rátér az utolsó, a valóság értékének kidomborítására, a kiskígyó belső átalakulására. A narrátor a részeket fegyelmezett ritmusban beszéli el. A drámaiságot tömondatokban közölt párbeszéd fokozza. A közlési formában kétfajta ritmus-mozgás kapcsolódik egybe: transzverzális és longitudinális.²

Az elbeszélés idejét a múltra és jelenre utaló szavak, pl. „mint amikor”, „s mire” mutatják, valamint a múlt és jövő idejű igeidő is. A cselekményben különös módon fonódik össze az idő. Jelen időben kezdődik a narráció, múlt időben folytatódik, majd ismét jelen időre vált át, végül a jövőt is körvonalazza. A múlt idejű elbeszélés meghatározott fontossága abban áll, hogy tudósítja az olvasót a már megtörtént dolgokról, ez által elmélyíti és érthetővé teszi a történetet. A térritmusszerű erőteljesen Szí vágyakozásában és a gyilkosság végrehajtásában lendül ki. A katarzist a csúcspontra építő szerkezet hozza létre. Egyes motívumok, pl. a finom szó használata előre sejteti a mű fordulópontját. Előérzettől terhesen haladunk a novella vége felé. Amikor ez bekövetkezik, az olvasó hiányt érez igazságérzete miatt, a bűnös meglakolását kívánja, ez azonban itt nem következik be. A hiányérzet feloldásának lehetőségét a cselekményben lévő

2 A transzverzális és longitudinális hullámok teszik ki a ritmikus mozgást. Itt arra gondolok, hogy a közlésben a szerző, mikor lelki ráhatást akar gyakorolni az olvasóra, akkor hosszabb leírást alkalmaz, de ebben a leírásban rövid párbeszéd is jelen van, vagy ha nincs, rögtön utána pár szóból álló mondatok következnek. Emellett viszont a szöveg többször kielezi a helyzetet, hogy növelje a feszültséget az olvasóban, majd mikor ez teljesült, megszünteti a tetőpontot, és pár mondatdal elcsitul minden. A longitudinális és transzverzális hullámozás összekeveredik a közlésben, mert a leírás és párbeszéd hosszú-rövid mozgása megteremtí a fel- és lemozgást is, nem a mondat szavaival, hanem annak jelentésével.

3 „Egérke a kiskígyót hívta Színek.” (Kovács, 2006. 132. old.)

tényezők adják. Bár győz a „rossz”, de fölényét fokozatosan elveszti a jó fölött, míg végül vereséget (üresség) szenved. Az egész mű a zárómondatban nyeri el értelmét és műfaji jellegének beteljesedését.

A tradicionális novella helyszíne, szereplőinek száma a kezdettől változatlan. Az elbeszélést a narrátor egyes szám harmadik személyben beszéli el. A külső fokalizáció a párbeszédben vált át a szereplő nézőpontjába, Egérke megszólítja barátját. „– Szí, te alszol? No de ilyet! –” Ezt rövid írói magyarázat követi³. Majd megváltozik a cselekmény ideje, múlt időbe kerülünk át, a narrátoron keresztül tudomást szerzünk a régi barátságról, amely a szereplőket összeköti. Itt felkelti figyelmünket a beszélgetés fontosságának hangsúlyozása, ami egyben utal az emberekkel való azonosulásra. Rövidesen visszatérünk jelenidőbe, s kezdetét veszi a tragédia kibontakozása.

Gyorsul az ábrázolásmód. A cselekmény itt sietősen szalad a végkifejlet felé. Mikor bekövetkezik a mű fordulópontja, Szí jelleme megváltozik, s mi átérezzük önmagával vívott belső harcát. A kiskígyó belső rajzává válik a leírás. A kívülálló narrátor a szereplő gondolatainak, érzelmeinek közvetítőjévé válik. Az utolsó jelenetben a narrátor kimondja a mű legfontosabb közlését, „hogyan csak az első egér lehet barát az ifjúság néhány ártatlan pillanatáig, a többi zsákmány, préda”. (134.)

A *kiskígyó* című lebilincselő mese tehát lényegében azt hirdeti, hogy a társadalomnak egységet kell alkotnia a természettel, különben az igazi értékek elpusztulnak. Kovács Magda így vall művéről: „Ez a mesém a paradicsomból való kiűzetésről szól, arról a pillanatról, amikor véget ér az ifjúság ártatlansága bennünk a természet kökemény parancsára. A kiskígyó ezért nem tudatos gyilkos, csak felnőtté vált egy fájó pillanat alatt”.

A novellát olvasva rájövünk, hogy minden az egyetlen lehetséges módon történt.

Bibliográfia

Hankiss Elemér: *A novellaelemzés új módszerei*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.

Kocur László: *Csípkerózsika még mindig ébredőfélben*. Internetes hozzáférhetőség: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tizata-j/03-02/kocur.pdf> [2003]

Szászi Zoltán: *A 60 éves Kovács Magda köszöntése. Felfedezések kora*. Internetes elérhetőség: www.szmit.sk [2006]

Tóth Anikó: http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2008_2/szemle_2008_2_n-toth-aniko.pdf. [2008]

Egy szeretnivaló embergyűlölő

Charles Bukowski: A semmitől délre¹

Ha ezt a recenziót Charles Bukowski (1920–1974) stílusában akartuk volna megírni, azt a címet is választhattuk volna: Egy nagy író és az ő segglyuka. Ezúttal azonban a szerző embergyűlöletét emeltük ki, mivel Bukowski, némi sarkítással, a többi embernél saját segglyukát is többre tartotta.

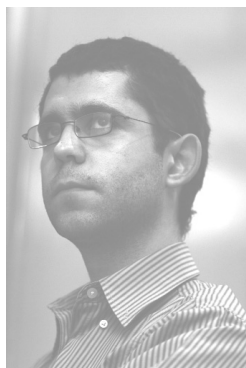
A megbotránkoztatás, a nyersség, a nonkonformizmus, az önzés, a züllés, az alkoholizmus, a káros szenvedélyek, a prostitúció, a kriminalitás írója. Röviden: a par excellence bűnös író. Aki nem tisztel semmit, s épp ezt a tiszteletlenségét teszi meg legfőbb témájául. Szereti laposra verni Hemingwayt, szeret szembeszegülni minden-
nel, és szereti egyszerre megdicsőíteni és lealázní saját magát. Világképe annyira naív és egyszerű (ne kelljen dolgozni, legyen elég, hogy az ember nap mint nap holtrészegre issza magát, olcsó nőket szed fel, és sok-sok pénzt ver el a löversenyen), hogy hiteles és összetett írói világot nem tudna belőle akárki felépíteni. Ő fel tudott, ezért is tartják egyesek a huszadik század egyik legnagyobb írószenijének.

A Cartaphilus kiadó, ahogy mondani szokták, hiánypótló munkát végez olyan világirodalmi klasszikusok magyar nyelven való megjelenítésével, akiknek művei eddig kimaradtak a magyar nyelvű kánonból. Túlnyomó többségben olyan szerzőkre fektetik a hangsúlyt, akik a popkultúra ikonjaivá nőttek ki magukat, vagy más módon jelentenek alternatívát a „hivatalos” kánonokkal szemben, mint például Chuck Palahniuk, Boris Vian vagy éppen Jack Kerouac. Bukowskitól eddig hat regényt jelentettek meg (*Ponyva, Posta, Tótumfaktum, Nők, A kezdő, Hollywood*), az új novellagyűjtemény pedig, amely *A semmitől délre* címet viseli, a hivatalos ajánlás szerint kiválóan alkalmas arra, hogy vele kezdjük a Bukowskival és írói világával való ismerkedést.

Ahogy arra Cserna-Szabó András utal a *Népszabadságban* megjelent kitérő recenziójában², Bukowski, bármennyire is igyekezett elkerülni a népszerűvé válást, mára „befutott márkanév” lett, népes rajongótábora alakult ki, és jól halad a kommercializálódás útján. Los Angeles-i lévén jól tudta, mi az a karrier, a felemelkedés és a bukás, a híressé válás és az ezzel járó hercehurcák. Nem véletlen, hogy épp ez az egyik fő témája *A semmitől délre* novelláinak is: hogyan lehet a semmiből egy csapásra gazdaggá és híressé válni, és hogyan lehet a szerencséivel és sikerrel a legcsekélyebb lelkiismeret-furdalás nélkül visszaélni, elvégre Bukowski világában teljesen természetes, hogy az

1 Fordította Pritz Péter, Cartaphilus, Budapest, 2009. 252 oldal, 3000 Ft

2 *Éneklő egér*, 2009. október 24.

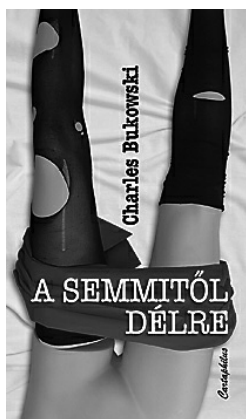

ember nem vágyik egyébre, mint hogy alaposan berúgjon és egy jót dugjon, s ez az állapot lehetőleg örökké tartson.

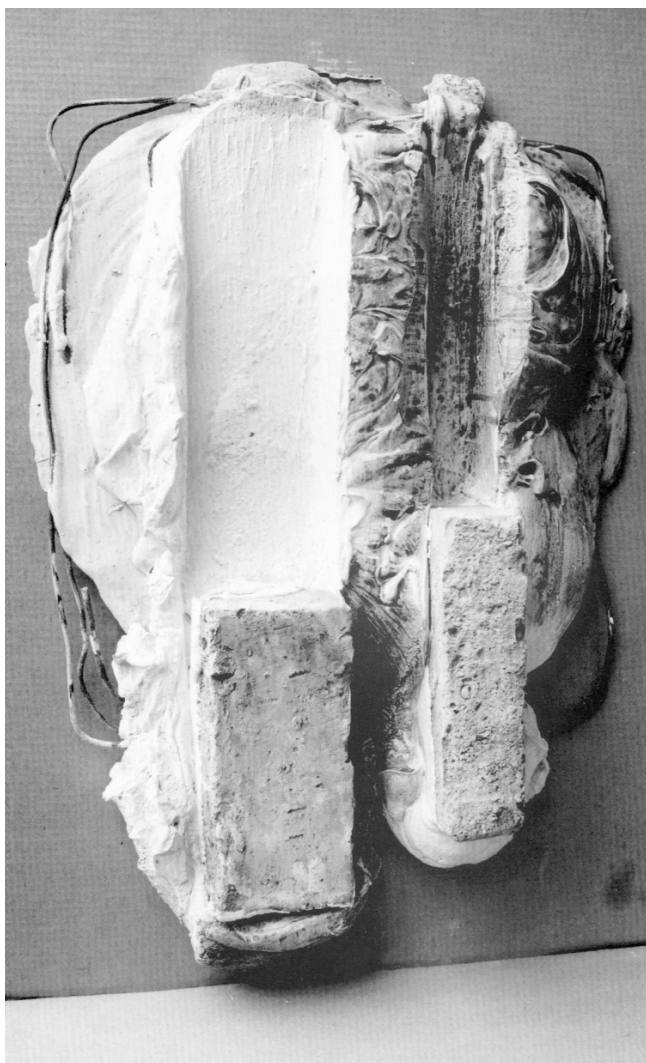
Bukowskihoz tulajdonképpen a lehető legnyersebb, legsivárabb, legszélsőségesebben szókimondó realizmus áll a legközelebb, ez azonban nem jelenti azt, hogy habozna más elemeket bevenni a szövegeibe, leginkább szürrealista jellegű motívumokat, mint pl. a felettébb nagy szexuális étvággal bíró miniemberkék az *Így nem jutunk a mennybe* c. novellában vagy a nőcsábász sátán *Az ördög tűzforró volt* címűben. Mégis akkor a legerősebb, amikor tökéletesen életszagú, ám hátborzongatóan morbid és/vagy pitiáner történeteket mesél, minden megerőltetés nélkül. Még csak az sem különösebben zavaró, hogy a legtöbb történet főhőseként fellépő Bukowski-alteregő, Henry Chinaski általában minden novellában ugyanazt csinálja: iszik, nőzik, esetleg lóversenyezik, s próbál valahogy túlélni. Meg persze ír, általában arról, hogy nem tud írni. Közben kurvákkal, alkoholistákkal, kanibálokkal, piti gyilkosokkal és börtöntöltelékekkel, örök vesztesekkel, link alakok hadával ismerkedik meg, s ezek a találkozások tovább erősítik benne a megátalkodott embergyűlöletet: „Milyen édes álom: hogy soha többé nem kell belenézni egy emberi arcba.” (192.) Véleménye az „amerikai álomról” lesújtó: „Masíroztak a rózsaszín, zöld, kék ingjeikben, csíkos rövidnadrágjaikban, darabos, fehér, fonnyadó testükkel, szemtelen szemükkel, szájtalan szájukkal, olyan színes kavalkádban, mint aki azt reméli, hogy a szín feltámasztja és újra élővé teszi a halált. Parádéztak az amerikai romlás karneválján, és fogalmuk sem volt arról, hogy milyen kegyetlenül elbántak magukkal.” (172.)

Embergyűlölete afféle Los Angeles-i Thomas Bernhardot csinál belőle, stílusáról pedig az a favicc juthat eszünkbe, amelyikben Józsi bácsinak szemrehányást tesznek, hogy az utóbbi időben nagyon beszűkült a szókincse. Faszt, válaszolja Józsi bácsi. A minimalizmust tehát legvégső határaiig tolja ki, nem köntőrfalaz, nem lacafacázik, nyelve útszéli, lezúllott, prostituált nyelv. Ebben a nyelvi közegben minden végképp prostituálódik: ahogy a Bukowski-történetekben bárki habozás nélkül eladja a lelkét egy pohár borért cserébe, úgy válik minden olcsóvá és feleslegessé. A legkiválóbb példa a jelenségre a *Szerelem 17,50-ért* című novella, amelyben az átlagos amerikai Robert halálosan beleszeret egy viaszbábúba, „akinek” a kedvéért hús-vér szeretőjét is feláldozza. Bukowski azonban nem ítélkezik, mi sem áll tőle távolabb, mint a nyafogós moralizálás. „...az örültek és a részegek az utolsó szentek a földön” – jelenti ki *Nincs nyaka, és rossz, mint a bűn* című novellájában.

Hogy miben állt Bukowski mizantróp mivolta, mostanra talán sikerült szemléltetnünk, ezek után azonban valószínűleg kevésbé érthető, miért annyira szerethetőek ezek az írások, s mitől lehetetlen könyv *A semmitől délre*. Az a fajta gyilkos szarkazmus és mindenfelől felülkerekedő humor, ami a Bukowski-novellák sajátja, párját ritkító jelenség a világirodalomban, s valamiféle rendkívüli, „másfajta” bölcsességgel telíti a Bukowski-univerzumot. Nem kímél senkit és semmit, de saját ma-

gát sem becsüli sokra: „Ötszáz évente egy nagy író született, és nem én voltam az, ők meg aztán pláne. Mind rábasztunk.” (173.) Válogatott szenvedéseiről („egyetlen ember sem szenved többet annál, mint amennyit a természet eredetileg kiszab rá” – hirdeti *A világ összes segglyuka plusz az enyém* című, az aranyere történetét elmesélő novellája mottója, amely „egy kockajáték közben elhangzott beszélgetésből” származik), alkoholizmusa okozta gyötrelmeiről olvasva Hajnóczy Péter, a magyar posztmodern hőskorának ködlovagja és az ő szenvedéstörténetei juthatnak eszünkbe. Bukowski vagány lazaságán keresztül dosztojevszkiji és faulkneri mélységű tragédiákra láthatunk rá. A humor azonban a pokol legsötétebb bugyraiban, az alkoholizmus legőrültebb, legképtelenebb sivárságában sem hagyja el (a humor az utolsó fátyol, mondaná erre Hamvas Béla). Bukowski a szakadék szélén állva is csak legyint, és felbont egy újabb üveg sört.

A téglá elmozdulása a gravitáció következtében, 1980

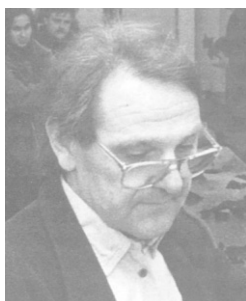

Bartusz György – gesztus, időintervallum, indigó

Kassa a közép-európai képzőművészet megkerülhetetlen tényezője a 20. században és a kortárs művészetben. A nagybányai művésztelep, a múlt század elejének avantgárd irányzatai, a pesti és a prágai akadémia hatása egyszerre voltak jelen a kultúra és művészet ezen központjában, ma pedig a művészképzés harmadik helyszíne Szlovákiában. Ebben a közegben alkot immár ötödik évtizede Bartusz György (1933), aki Jakoby Gyulával, az 1960-as 1970-es évek csehszlovákiai újfigurativitás legjelentősebb festőművészeivel közösen képviselik ezt a várost az országos és nemzetközi rangú művészeti életben.

Bartusz György művészetszemléletét Prága formálta, itt részesült közép- és felsőfokú művészképzésben, innen tért vissza Szlovákiába, ám nem szülőföldjére, hanem kelet-Szlovákia központjába. Pályája kezdetétől két ellentétes pólus – az expresszív absztrakció és a dinamikus konkretizmus – között átjárva alkotott. A Konkretisták Klubja tagjaként, az 1968-ban megrendezett DANUVIUS kiállítás résztvevőjeként már fiatal művészként szerepelt az országos művészeti kánonban, az 1970-es évek politikai-művészeti normalizációja több művésztársával együtt a háttérbe szorította – hol a tűrt, hol a tiltott kategóriába sorolta művészetét, így azt csak az 1989-es változás után ismerhettük meg teljes terjedelmében.

A csehszlovákiai művészet közelmúltja szempontjából nagy jelentőséggel bír Bartusz 1980-as évek elején felvállalt új művészeti programja: az országban az elsők között vizsgálta felül a második világháború utáni avantgárd személytelenségét, reduktivitását, s helyette az 1980-as évek közepétől új szenzibilitásnak nevezett posztmodern stratégiát érvényesítette. Műveiben ismét megjelent az alkotó belső szubjektivitásának jele, az egyedi személyes kézírás, amit akcióművészként és konceptualista alkotóként a performatív aktussal bővített ki. Már az előző évtizedben intenzíven foglalkozott az idő és mozgás kapcsolatával a térbeli műveknél, koherens performanszból, fotódokumentációból és szobrokból álló konceptet alkotott (pl. *Háttra arc I-II.*, 1973, *Számítógépes burokív*, 1973, *Kozmikus fejek csoportja*, 1973–74). A folyamat az 1975/76-ban készült *Téridő-plasztikával* teljesedett be. Az 1970-es és 1980-as évek mezsgyéjén az idő kérdéskörét kutatva, intuitíve kezdte alkalmazni a performativitás elvét, felvállalta saját testének jelenlétét (annak valamiképpen megnyilván-

nuló fizikai lenyomatát) a térbeli művek létrehozásának fázisában. Ezzel az idő képzőművészetben történő ábrázolása új lehetőségek és eszközök birtokába jutott (*A száradó gipszbe dobott téglá*, 1980). Bartusz az ezt követő években Hegyi Lóránd előadásainak és az új szenzibilitást generáló művészeti és elméleti közeg rendszeres budapesti látogatója és aktív résztvevője. Mindez megerősítette programja helyességében, s az akkori performativitás egy következetes, több évtizedes máig tartó program nyitányává vált. E váltás velejárója volt a hagyományos eszközöket felváltó tépés, szaggatás, a másodperces rajzok és festmények, a másodperces festményekről készült fotók átfestése, a léccel történő destrukció, a csendesített gesztusok, stb. A performativitás közvetlen hozadékai közé tartoznak az új szerzői technikák, mint az időintervallumos festmények habsvaccsal történő készítése, a fotográfiák átfestése, az ütéssel, a léccel és az indigóra való festés, stb. Ezzel közvetlenül összefügg a képzőművészet szempontjából rendhagyó anyagok, mint pl. a téglá, a milliméterpapír, léccel, gumi, indigó, valamint a gipsz nem konvencionális felhasználása is. A szigorú geometrikus hálózatot alkotó milliméterpapír volt az időintervallummal korlátozott, ill. meghatározott másodperces rajzok és festmények alapja, ami önmagában feszültséget eredményezett az akciófestészetre emlékeztető fizikai, ill. testi expresszivitás és a mű alapját alkotó raszter eltérő attitűdje miatt. Egon Bondy filozófus és költő szerint Bartusz másodperces festményei a mozgás képzőművészetben történő ábrázolásán túl egy még alapvetőbb szempontra figyelmeztetnek, arra, hogy „miképpen válhat az időintervallum a képzőművészeti alkotás struktúrájává, annak egyik meghatározó alkotói elemévé”. Ez az elementáris erejű „pszichogram” (Bondy) három évtizede jellemzi Bartusz művészetét, az utóbbi években *Csendesített gesztusok* (2001–2007) formájában, amelyek átfestésnek is minősíthetők, vagy mint *Illuminációk* (kék – 2007, fekete – 2008), amelyek indigóra készülnek. Az expresszivitásban rejlő fizikai erőt legmarkánsabban az ütéssel, azaz a gumisávra felvitt festék rajzlapra, merített papírra való átvitele őrizte meg. Ez a típusú kivitelezés és a személyes élmény expresszivitása a *Csernobil* (1986) és a *Koponya* (1987) sorozatokban ötvöződik, melyekben a prezentáció formája, a ciklus több tucat darabjának egymás mellé helyezése, még fokozza a vizuális élményt.

A történelmi eseményekből származó személyes emlékek váltak a Bartusz-installációk fő motívumává: a háború (*Marschieren Marsch!*, 1994, 1995), a párkányi híd felrobbantása (*Megsebzett híd*, 1997), a kitelepítés és a holocaust (*Úton*, 1997 – Németh Ilonával, *Sára Rosenblum arcát keresem emlékezetemben*, 1995). Ezzel párhuzamosan egy markáns öko- és társadalmi elkötelezettségre utaló gondolatíság fogalmazódik meg további műveiben (*Noé bárkája*, 1991, *Ökoszendvics*, 1991, *Öko-út*, 1992, stb.), a *Kvázi terekben* (2000–2009) az emberi lét lényegéről elmélkedik velünk együtt. Bartusz György ma a kassai művészképzés vezető személyisége.

Kvázi önarckép, 1975

MUNKATÁRSAINK

Bányai Tamás (1946, Budapest) prózaíró, szerkesztő. Legutóbbi novelláskötete *Fortuna te nyerén* címmel 2006-ban jelent meg. 1972 óta az Amerikai Egyesült Államokban, jelenleg Winston-Salemben él.

Bartusz György (1933, Kéménd) Munkácsy-díjas, szobrászművész. A Kassai Műszaki Egyetem Művészeti Karának tanára. Kassán él.

Bettes István (1954, Rimaszombat) költő. Legutóbbi verseskötete *Égtengerűsztató* címmel 2007-ben jelent meg. Dunaszerdahelyen él.

Fehér László (1975, Budapest) prózaíró, fordító, publicista, raktáros. Első novelláskötete megjelenés előtt áll. Budapesten él.

Hizsniai Zoltán (1959, Rimaszécs) költő. Legutóbbi verseskötete *Fordítva múltik – előre farol* címmel 2009-ben jelent meg. Helembán él.

Hushegyi Gábor (1959, Pozsony) művészeti író, kurátor, esztéta, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának munkatársa. Pozsonyban él.

Lacza Tihamér (1948, Bátorkeszi) kutatóvegyész, tudomány- és művelődéstörténész, kritikus, publicista. Legutóbbi könyve *A pálya szélén avagy egy szigetlakó feljegyzései* címmel 2009-ben jelent meg. Pozsonyban él.

Macsovszky Péter (1966, Érsekújvár) Mészöly Miklós díjas író, költő. Legutóbbi verseskötete *Hálás anyag* címmel 2009-ben jelent meg. Hollandiában (Enschede) él.

H. Nagy Péter (1967, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi kötete *Extrák* címmel 2008-ban meg. Érsekújváron él.

Ondrejčák Eszter (1985, Rimaszombat) a Selye János Egyetem hallgatója. Tornalján él.

Rácz Vince (1976, Dunaszerdahely) irodalomtörténész, újságíró. Londonban él.

Szalay Zoltán (1985, Dunaszerdahely) jogász, prózaíró, kritikus. *Nyelvjárás* című regénye 2007-ben jelent meg. Pozsonyban él.

Veres István (1984, Érsekújvár) prózaíró, biztonsági őr. Az Év Irodalmi Alkotása 2008 pályázat győztese volt. Pozsonyban él.

Hátra arc!, 1983

A folyóirat idei hat számát a SZMÍT ajándékba adja a tagságnak, az irodalmi szervezeteknek és a folyóiratszerkesztőségeknek.